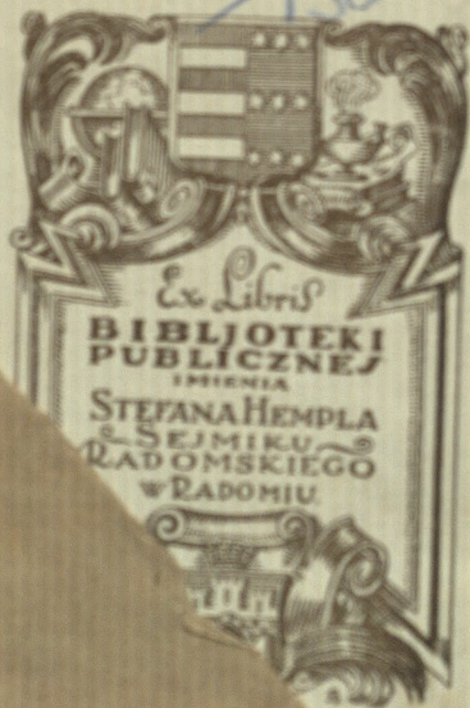

0/130

KSIĄŻKI DLA WSZYSTKICH

3303

Mieczysław Offmański.

SŁOWNIK
MIEJSCOWOŚCI

w których znajdują się jeszcze zabytki czasów

Piastowskich i Jagiellońskich
(963–1572)

Królestwo Polskie, Litwa i Cesarstwo, Galicja
W. Ks. Krakowskie, W. Ks. Poznańskie, Śląsk
Spiż i Bukowina.

WARSZAWA
NAKŁADEM I DRUKIEM M. ARCTA

1906

Z KSIĘGOWNI
STEFANA HEMPI

Nowopowstałemu Towarzystwu Opieki
nad historycznymi pamiątkami polskimi
oba tomiki: „Pamiętki po Piastach
i Jagiellonach” i niniejszy Słownik
miejscowości pamiątkowych ofiaruje

Autor.

Warszawa, 1 października 1906 r.

„Przeszłość — przyszłości“.

Sądzę, że książka ta, omawiająca pamiątki nie tylko bezpośrednio po Piastach i Jagiellonach pozostałe, ale i te, które dochowały się z czasów im społeczeństwach, na całym obszarze b. Rzeczypospolitej, powinna znaleźć się w rękach wszystkich pragnących chociaż pobieżnie zapoznać się z bogatą puścizną dziejów naszych.

Świątynie, zamki, różne pomniki i ruiny, to żywa przeszłość w teraźniejszości, to karty historii rozrzucone po przestrzeniach, to głazy i kamienie, z których się bogata przeszłość sący.

W podróży przygodnych i w turystycznych wycieczkach, książka ta przez swoją formę i treściwość powinna być

przydatną. Uwzględniłem w niej miejscowości, stosownie do obecnego ich podziału, trzymając się wszędzie alfabetycznego porządku. Pragnąłem zebrać wszystkie najważniejsze zabytki tych czasów i o nich mówić pod daną miejscowością, w której się znajdują.

Jest to niejako słownik geograficzny pamiątek z czasów Piastowskich i Jagiellońskich, który może z czasem uzupełnienia się doczeka.

„Słownik Geograficzny“, to pomnikowe dzieło o 15000 stronnic dużego formatu, daje pełniejsze i bardziej wyczerpujące wiadomości pod względem historycznym, ale 15000 stronnic in folio, to zbiór ksiąg, któremi manipulować można w bibliotekach, a posługiwać się należy w monografiach i pracach literacko-naukowych.

Przy popularyzowaniu wiedzy potrzebne nam są krótkie, tanie a treściwe podręczniki, dostępne dla każdego, z wykazaniem szczegółów treści, aby w jaknajkrótszym czasie można się było zorientować, co dana książka zawiera. Ponieważ wobec rozłożenia alfabetycz-

nego zbyt wiele jest pomieszczenie w końcu książki spisu miejscowości, podaje więc tylko indeks osób i niektórych pamiątek, o których w pracy niniejszej wspominam.

Oprócz wyżej wspomnianego *Słownika geograficznego*, do pracy niniejszej korzystałem z *Krótkiej monografii miast i miasteczek w Królestwie Polskiem* Leonarda de Vermond Jacques'a, z wydawnictw p. t. *Wycieczki po kraju* Janowskiego, z *Przewodnika ilustrowanego po austriackich kolejach*, z *Putiewoditiela po Wilnie*, ze *Wspomnień Polesia, Wołynia i Litwy* J. I. Kraszewskiego i z dzieła p. t. *Sztuka* prof. Łepkowskiego, oraz różnych czasopism i notatek osobiście zebranych. Książka ta, lubo stanowiąca dla siebie całość odrębną, można powiedzieć, jest dopełnieniem pracy wydanej w *Książkach dla wszystkich* „Co zostało po Piastach i Jagiellonach z czasów od 963 do 1572 roku“.

Mieczysław Offmański.

Pamiętki w Królestwie Polskiem.

Bulwierzyski gub. suwalska, Zygmunt I w r. 1526 wystawił kościół, który obecnie jest w posiadaniu kalwinów.

Baranów nad Wisłą. Zamek ruiny z XII wieku.

Bądkowo pow. nieszawski. Kościół z XIV w. z oryginalną wieżą czworograniastą. W skarbcu kilka cennych przedmiotów.

Bełżyce, gub. lubelska, posiadają zamek z w. XV przerobiony na browar i gorzelnię.

Będzin gub. piotrkowska, posiada ruiny zamku z czasów Bolesława Wstydliwego. Kazimierz W. opasał miasto murem, z którego ślady do dziś się dochowały. Niedługo zamek połączony był pięknym mostem na arkadach gotyckich z kościołem św. Trójcy z r. 1365. Ruiny tego mostu istnieją dziś jeszcze,

Błonie gub. warszawska, posiada starożytny kościół, przy którym w r. 1290 Konrad, ks. mazowiecki, osadził kanoników laterańskich.

Bobolice. Malownicze ruiny zamku, o których sympatyczny odcinek, niedługo przed śmiercią pomieścił w „Kurjerze Warszawskim“ Adolf Dygasiński.

„Skala stanowi w Bobolicach rzeczywisty fundament zamku, który tkwi na niej, jakby gniazdo orle.

Opasanie zamku rozsypało się w gruz i miał; gdzieś tam tylko pozostał szmat walącego się muru, pomieszanego ze zwaliskami skał. Wschodnia ściana tego warownego zamku posiada dwa rzędy otworów okien tu i owdzie z futrynami, a po jej rogach stoją baszty, znacznie już zębem czasu uszkodzone.

Najgroźniej, najwarowniej wygląda zamek od północy. Taka tutaj niedostępność, że najzuchwalszy nieprzyjaciel nigdy chyba nie kusił się wtargnąć do grodu z tej strony. Okrągła wieża owej ściany daleko patrzy na okolicę licznymi otworami okien; zdaleka ją też się spostrzega.

Cóż dzieje mówią o zamku?

Oto, że król Ludwik nadał gród ten razem z innymi grodami siostrzeńcowi swemu, Władysławowi księciu opolskiemu w r. 1370-ym. Że jednak Opoleczyk poczynął tu sobie, nie jako dobry pan i rycerz chrześcijański: ograbiał miasta, łupił kupców przejezdnych, przeto król Jagiełło wysłał zbrojne hufce, które opanowały warownię na Bobolicach, i zamek wcielono do majątków korony“.

Z zamku jak utrzymują, loch idzie pod Mirów a są i tacy, którzy twierdzą, że pod samą Jasną Górą dochodzi.

Bobrowniki nad Wieprzem gub. lubelska. Osada niegdyś należała do Lubomirskich, później do Mniszchów. Starożytny kościół murowany niewiadomej erekcji, prawdopodobnie z czasów panowania Kazimierza W. uposażony był już w r. 1487 przez Stanisława Tarłę.

Bobrowniki nad Wisłą gub. płocka. Krzyżacy wystawili tu w końcu XIV w. zamek, który gdy popadł w ruinę, wszystko z niego rozebrano, pozostały szczątki fundamentów, piwnice i ułamki ścian. Osada ta odprzedana była Krzyżakom przez Wład. ks. Opolskiego, lecz w r. 1408 wraz z ziemią

Dobrzyńską wykupioną i do całości kraju wcieloną została.

Bodzanów, gub. płocka, posiada kościół murowany z XIV lub XV w. a w nim dwa piękne rzeźbione ołtarze z drzewa, roboty XVI wieku.

Bodzentyn, gub. kielecka, posiada kościół z w. XIV, który w 1450 r. kardynał Oleśnicki zgruntu odrestaurował. W kościele gotyckim dużo zabytków z rzeźby drewnianej, kamienna rzeźbiona chrzcielnica z 1480 r. i ołtarz obozowy. Zamek z XIV w. popadł w ruinę i dziś stoją tylko na wysokiej górze nagie mury z basztą. Wł. Jagiełło gościł na zamku przez dwa dni w r. 1410 i przyjmował posłów ościennych książąt.

Bogucice, pow. pińczowski. Kościół rozpoczął budować w XII w. Kazimierz Sprawiedliwy ukończony w XV w.

Bolesławiec, gub. kaliska, położony przy granicy pruskiej. Ks. kaliski Bolesław Pobożny w r. 1269 zbudował tu zamek warowny, z którego *dochowała się* (po stronie pruskiej) wieża i kawałek muru. Zamek umocnił Kazimierz W.

Bródów, gub. kaliska, posiada kościół pod wezwaniem św. Wojciecha z XIV w.

Brok, gub. łomżyńska, posiada kościół z XVI w. oryginalnej budowy, ufundowany przez bisk. pł. Samuela Maciejowskiego w r. 1544.

Brudzew, gub. kaliska, na wzgórzu pod miastem posiada ślady ruin zamku zbudowanego za czasów Kazimierza W. i kościół św. Ducha i św. Jakóba z XV w. Tu urodził się Wojciech z Brudzewa, nauczyciel Mikołaja Kopernika.

Brześć Kujawski, gub. warszawska, osada znana w XIII w. gdy Konrad ks. mazowiecki r. 1228 tu nadał Krzyżakom ziemię Chelmińską. Za Władysława Jagielly odbył się tu sejm r. 1426 w sprawie następstwa tronu, a w r. 1435 zawarto korzystne przymierze z Krzyżakami. Kazimierz Jagiellończyk często tu bywał. Z kościołów starożytnych dotrwały: jeden na kaplicę zamieniony, drugi w stylu gotyckim zbudowany przez Bolesława V w 1240 r. obecnie parafjalny i trzeci poddominikański z XIV w. odrestaurowany z zatraceniem cech starożytności.

Brzeźnica, gub. piotrkowska, posiada kościół parafjalny z XIV w. doskonale zachowany i kościółek drewniany św. Ducha

zbudowany *podobno* w r. 1117. W osadzie tej urodził się w r. 1415 słynny kronikarz Jan Długosz, którego ojciec zarządzał dobrami brzeźnickimi.

Bychawa, gub. lubelska, odbyły się tu w r. 1560 dwa synody kalwińskie, w drugim brał udział Jan Zamoyski jako 18 letni młodzieniec.

Ceglów, gub. warszawska, posiada kościół parafjalny, murowany z XIV w. fund. Anny mazowieckiej.

Chęciny, gub. kielecka, na górze marmurowej istnieją ruiny zamku: baszta, dwie wieżyce i kawałki murów. Zamek istniał tu już za czasów Bolesława Chrobrego. Władysław Łokietek 1318 r. szukał tu schronienia dla skarbów wywiezionych przed nieprzyjacielem z Gniezna. Dnia 14 czerwca r. 1331 odbył się tu sejm, po którym szlachta wprost z ław siadła na koni na Niemców ruszyła.

Tutaj mieszkała Elżbieta, siostra Kazimierza W. Za czasów Władysł. Jagielly zamek ten był więzieniem dla osób dostojnych.

Tutaj przed morową zarazą, schroniono pierworodne dziecko Jagielly, przyszłego króla Władysława Warneńczyka. W zamku

przebywała królowa Bona ukrywając skarby, jakie z Polski wywieźć pragnęła. Z dawniejszych budowli istnieje tu kościół parafjalny na górze, i kościół po-franciszkański z klasztorem zbudowanym przez Kazimierza W. w r. 1338, a w 1817 r. przerobionym na więzienie karne. Wokoło miasta są kopalnie marmuru, znane już w XIV w.

Chocz, gub. kaliska, posiada zameczek przerobiony z domu murowanego, zbudowanego tu przez Kazimierza W.

Chodel, gub. lubelska, posiada kościół w stylu gotyckim z wieżą zakończoną starożytnymi kolosami na szczycie. Zbudował świątynię w r. 1530 Bernard Maciejowski, kasztelan lubelski.

Chorzel, gub. płocka, posiada kościół parafjalny fundowany przez królową Bonę.

Chotel Czerwony, pow. pinczowski. Kościół wzniesiony w r. 1440 przez Jana Długosza, podówczas kanonika kolegiaty wiślickiej. Kościół wybudowany z ciosu, posiada tablicę erekcyjną.

Chroberz pod Pińczowem. Kościół parafjalny, zbudowany przez Kazimierza W. który w r. 1370 będąc chorym, czas pewien tu przebywał. Stał tu niegdyś zamek

„Chroberz“ nazwany tak od Bolesława Chrobrego często tu przebywającego. W kościele pomniki Tarnowskich z XVI w.

Ciechanów, gub. płocka, posiada dwie wieże i mur obwodowy z zamku ks. Mazowieckich przebudowanego przez Bonę; królowa zamieszkiwała w nim około r. 1526. Kościół parafjalny, w stylu gotyckim, założony przez Ziemowita Starszego, ks. mazowieckiego, zachował swe formy pierwotne; drugi kościół po-augustjański, zbudowany w r. 1353 przez Ziemowita i żonę jego Eufemję.

Cmielów, gub. radomska, posiada kościół pochodzący z XIV w., a przebudowany w XVI.

Czersk, osada w powiecie górno-kalwaryjskim, na początku XIII w. była tu stolica udzielnego księstwa czerskiego. Obecnie widnieją jeszcze wspaniałe ruiny zamku, w którym więzieni byli przez Konrada I Henryk Brodoty i Grzymisława, wdowa po Leszku Białym. Za czasów Zygmunta I zamek przebudowała królowa Bona, która tu chętnie przemieszkiwała. W XIV wieku Czersk był w pełni rozkwitu, a bogaci jego mieszkańcy częstokroć zasilałi ofiarami w

czasie nieszczęść ubogich mieszkańców powstającej Warszawy. O potęgę miasta i warowni daje nam pojęcie fakt odparcia przez mieszkańców najazdów Litwy, Prusaków i Jadźwingów. Panował zwyczaj, że na uroczystość Przemienienia Pańskiego, dwór i sam książę mazowiecki szli piechotą z Czerska do kolegiaty warszawskiej na odpust. Od tego czasu upłynęło wieków kilka, ale w dzisiejszej archikatedrze warszawskiej uroczystość Przemienienia Pańskiego obchodzi się solennem nabożeństwem, a całe Mazowsze dnia tego przynajmniej pół dnia świętuje.

Czerwińsk, gub. warszawska, starożytna osada znana w XI w.; kościół z klasztorem wybudował sławny Piotr Dunin w r. 1117. Tak zwane opactwo czerwińskie wzbogacali nadaniami: Bolesław Kędzierzawy w r. 1161, Kazimierz Sprawiedliwy, Konrad I ks. mazowiecki i Konrad II ks. mazowiecki. W r. 1410 Władysław Jagiełło przed wyprawą na Krzyżaków tu się modlił, a po wojnie złożył hełm swój i różne wota na ołtarzu przed cudownym obrazem N. Marji Panny. W klasztorze przebywali kanonicy laterańscy, a od r. 1819, po zniesieniu klaszto-

ru, oddano zabudowania i pieczę nad kościołem P.P. Norbertankom z Płocka. W części klasztoru przebywają jeszcze zakonnice; część jest w ruinie, a dawną część zamkową klasztoru zamieszkuje obecnie proboszcz. W podziemiach kościoła pochowane zwłoki Konrada II ks. mazowieckiego i czerskiego (miejsce grobu nieznanne), a w kaplicy św. Augustyna zwłoki Bolesława Kędzierzawego.

Częstochowa. Klasztor i kościół drewniany istniał tu w XIV w. Władysław ks. opolski zdobywszy zamek belzki, zabrał stamtąd cudowny obraz Matki Boskiej, według podania przez św. Łukasza malowany, i w r. 1382 złożył go w tutejszym kościółku. Do strzeżenia obrazu i posługi religijnej sprowadził z Węgier zakon św. Pawła pustelnika. Władysław Jagiełło pomnożył i uposażył tutejszą fundację. W skarbcu znajduje się wiele cennych i dawnych pamiątek. Uroczysta koronacja obrazu Matki Boskiej odbyła się w r. 1817.

Daleszyce, gub. kielecka posiada kościół św. Michała zbudowany w r. 1220 przez biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża. Ślady starożytności przy odnawianiu zatarto.

Dobrzyń nad Wisłą, gub. płocka, miasto

o starożytnej przeszłości, niegdyś siedlisko rycerzy zakonnych zwanych później Braćmi Dobrzyńskimi, których sprowadził tu Konrad I ks. mazowiecki. Z dawnych pamiątek pozostał tylko kościół po-franciszkański, zbudowany w r. 1316 przez Konrada ks. mazowieckiego.

Drzewica, osada w gub. radomskiej pow. opoczyńskim. Gniazdo rodu Drzewickich. Kościół p. w. św. Łukasza z XIII w. odrestaurowany w r. 1462. W kościele złożona czaszka św. Jana Złotoustego. Relikwję sprowadził z Rzymu prymas Maciej Drzewicki. Grobowce Drzewickich z XVI w. i społeczny portret kardynała Maciejowskiego.

Wspaniałe ruiny zamku z XIV w., w którym czas pewien mieszkały bernardynki, po spaleniu się ich klasztoru. O dawnej wspaniałości świadczą rzeźbione w kamieniu drzwi i okna. Zamek w formie czworoboku, z kamienia i cegły zbudowany, po rogach miał wieże.

Działoszyce, gub. kielecka, posiada kościół św. Trójcy z XIII w., zbudowany na górze. Świątynia jest *wspaniałym* zabytkiem gotyckiej budowy. W ostatnich latach

staraniem ks. prob. Winczakiewicza zbudowano z ciosu czteropiętrową wieżę.

Działoszyn, gub. kaliska. Znajdował się tu zamek zbudowany na gruntach świątyni pogańskiej. W XVII w. zamek przebudowany został na pałac przez Męcińskich, później należał do Myszkowskich, a ostatnio Wzdulskich, wreszcie przeszedł w ręce żydów, którzy go zamieszkują.

W jednej z piwnic zamkowych znaleziono kilkanaście urn słowiańskich. Znajduje się tu starożytna synagoga, jedna z najdawniejszych.

Gidle wieś pod Częstochową. Parafja ta bardzo starożytna. Kościół modrzewiowy ma wyryty napis r. 1059. W takim razie byłaby to najstarożytniejsza budowla drewniana.

Główno, gub. piotrkowska, posiada kościół murowany z 1427 r. starannie wr. 1897 odnowiony przez ks. Anusza.

Gnojno pow. Stopnicki. Kościół murowany z XV w., starożytna wieś o której Długosz już wspomina.

Gombin, gub. warszawska. Kościół parafjalny z w. XIV zbudowany przez jednego z książąt mazowieckich. Jako materiał

użyte są cegły polewane ozdobione w figury i godła.

Goraj, gub. lubelska. Ślady zamku na wzgórzu, który istniał tu od XIII w.

Gostynin, gub. warszawska. Istniał tu zamek zbudowany w czasach przedchrześcijańskich.

W r. 1286 Konrad Mazowiecki posiadał zamek przemocą. W r. 1552 bawił w zamku przez kilka tygodni Zygmunt August. W r. 1611 przemieszkiwał tu Wasil Szujski i jego rodzina. W r. 1612 zmarł tu car Wasil, brat jego Dymitr i żona jego pierwotnie byli tu pochowani. Gdy zamek popadł w ruinę, część murów i wieżę przerobiono na kościół ewangelicki, dotąd istniejący.

Goszczyn, gub. warszawska, miasto to przez Zygmunta I przeznaczone było na uposażenie Anny ks. mazowieckiej, *ostatniej* z rodu Piastów, a po jej zamążpójściu przeszło na własność królowej Bony. Z dawnych pamiątek nic nie pozostało.

Grabowiec, gub. lubelska. Był tu zamek obronny pochodzący z w. XIV, po których dotrwały tylko fundamenty, piwnice zasypiano ziemią.

Grocholice, gub. piotrkowska. Osada była własnością kapituły gnieźnieńskiej. W r. 1223 Wincenty Nałęcz, bisk. gnieźnieński zbudował kościół murowany, który niedawno rozszerzony został.

Grójec, gub. warszawska. Kościół parafjalny z XV w. zachował dotąd cechę starożytności. W kościele znajduje się chrzcielnica z r. 1482. Za miastem stoi dworek modrzewiowy, w którym światło dzienne ujrzał ks. Piotr Skarga Pawęski.

Horodło, gub. lubelska. Na mocy umowy w r. 1366 przeszło od Litwinów do Korony. D. 2 października r. 1413 odbył się tu zjazd zwołany przez Władysława Jagiellę, na którym Polska i Litwa wzajemnie przyrzekły sobie żyć w zgodzie. W r. 1427 bawił tu Jagiello z żoną Zofją, a w r. 1431 obozował przez dni dwanaście. W XV wieku zbudowano tu kościół i klasztor dominikanów, a w XVI ratusz. Po gmachach tych pozostały zaledwie ślady. Kościół paraf. późniejszy, odznacza się piękną strukturą gotycką.

Horodyszcze, gub. siedlecka, posiada cerkiew zbudowaną w r. 1550 przez Wasyla Połubińskiego.

Hrubieszów, gub. lubelska. Niema tu śladu dawnego zamku, w którym przebywał Władysław Jagiełło i Witold W. X. Lit. Niema kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. który fundował Jagiełło w r. 1400, ani cerkwi św. Mikołaja pochodzącej z fundacji ks. Władysława mazowieckiego. Dotrwał tylko kościół po-dominikański zbudowany w r. 1406 przez Władysława ks. mazowieckiego i spólczesny kościołowi klasztor, w którym mieści się obecnie progimnazjum. Stara synagoga pochodzi z r. 1578. Pod miastem w r. 1443 stoczona była pamiętna bitwa z Litwinami, w której Polacy pokonani zostali. Tu w r. 1473 przeniesioną została katedra biskupia z Chełma, którą w r. 1490 przeniesiono znowu do Krasnegostawu.

Na zamku często bawił Zygmunt I i Zygmunt August.

Łża gub. radomska. Sterczy dziś jeszcze jedna baszta i szczątki murów z zamku zbudowanego na górze w r. 1340 przez Jana Grota, biskupa krakowskiego. Bawił tu trzykrotnie Władysław Jagiełło, a w r. 1511 Zygmunt I. Dwa kościoły, z których jeden pod wezwaniem N. M. Panny, nie-

wiadomo przez kogo zbudowany, odnowiony był w r. 1480, drugi św. Ducha zbudowany przez kardynała Oleśnickiego.

Inowłódź, gub. piotrkowska. Szczątki fundamentów zamku i murów miejskich zbudowanych przez Kazimierza W. Z pod zamku szły korytarze, aż do kościoła św. Idziego. Kościół parafjalny z 1520 r. pod wezwaniem św. Michała posiada w skarbcu starożytne przedmioty.

Iwanowice, gub. kaliska. Kościół murowany założony w 1436 r. przez Bartłomieja Gruszczyńskiego, podkomorzego sieradzkiego. W kościele tym jest chrzcielnica i kropielnica z XV w. W osadzie tej urodził się d. 16 listodada r. 1603 ks. Augustyn Kordecki.

Izbica, gub. kaliska. Kościół murowany z początku XV w.

Janów, gub. siedlecka, posiada gmach byłego zamku, w którym obecnie mieści się zarząd rządowego stada koni. W zamku tym mieszkali niegdyś biskupi luecy, a od r. 1818 do 1866 podlascy. Kościół św. Trójcy założony r. 1428 przez Witolda W. ks. Litewskiego odbudowany w XVIII w., posiada też drugi kościół po-dominikański

z XV w. W zamku tutejszym zmarł znakomity historyk polski biskup Adam Naruszewicz.

Janowiec gub. radomska. Wspaniałe ruiny zamku zbudowanego w r. 1537 przez Piotra Firleja, kasztelana Wiślickiego. Zamek ten, na wzór krakowskiego zbudowany, posiadał 7 wielkich sal i 98 pokoiów. Istnieje podanie, że podziemia z zamku ciągną się też pod Wisłę. Kościół parafjalny z XVI w. przez Firlejów zbudowany, posiada w skarbcu starożytności.

Jedlińsk gub. radomska. W r. 1430 odbył się tu sejm, na którym uchwalono dziedziczość tronu w linii Jagiellońskiej. Panuje tu starodawny zwyczaj *zabawy ludowej*, „Ściegie śmierci w kusy wtorek“.

Jęzów, gub. piotrkowska. Osada z XII w. Kościół murowany zbudowany przez Piotra Dunina, z kamienia polowego obrobionego w kostki, styl ostrolukowy. Archiwum kościelne posiada cenne dokumenty.

Jędrzejów, gub. kielecka. Kościół i klasztor pocysterski, wystawiony przez Gryfów w. 1149 r. a otoczony murami przez Konrada I mazowieckiego. Kościół zbudowany z ciosu i pokryty blachą miedzianą,

wewnątrz ozdobiony malowidłami i marmurami. Tu zmarł w r. 1223 błog. Wincenty Kadłubek, w klasztorze przechowuje się cela, w której mieszkał. W kościele tym są najslawniejsze ongi organy. W zabudowaniach poklasztornych mieści się seminarjum nauczycielskie.

Kościół parafjalny św. Trójcy z XV w. został zbudowany przez Mikołaja Odrowąża na miejscu dawnej świątyni, ufundowanej przez Bolesława Krzywoustego. W XVI w. odbywały się tu częste zjazdy panów i rycerstwa. Niedaleko leży wieś Nagłowice, w której mieszkał Mikołaj Rej.

Kalisz, znany był Rzymianom w I wieku po Chrystusie jako „*Calissia*“ nad Prosną. Dawny Kalisz stał tu, gdzie dziś są wsie: Stare Miasto, Rypinek i Zawodzie otoczone błotami. Obok ówczesnego miasta stał zamek obronny zbudowany przez Bolesława Chrobrego — dziś zaledwie miejsce po nim wskazują. W zamku tym zmarła w 1156 r. żona Mieczysława, z 1194 r. syn Mieczysława Odon, w 1202 r. Mieczysław III Stary, a w 1231 r. Władysław Łaskonogi. W dawnym Kaliszu, władca tej ziemi, Mieczysław III ufundował w r. 1155 kolegiatę św.

Pawła, w której też po śmierci pochowany został, tam również spoczęły zwłoki tych Piastów, którzy tu zmarli. Z powodu niezdrowego położenia, Bolesław Pobożny około r. 1247 przeniósł Kalisz na miejsce obecne. Książę ten zbudował kościół św. Mikołaja, a żona jego błogosławiona Jolanta prababka Kazimierza W. kościół oo. Franciszkanów.

Kolegiata dzisiejsza i kościół po-bernardyński pochodzą z XV w. Bywał tu Kazimierz W. a w r. 1425 Eryk VII, król duński i Władysław Jagiełło. Na jednym ze zjazdów Kazimierz W. wydał wyrok na Maćka Borkowicza, wojewodę poznańskiego, skazując go na śmierć głodową w zamku Olsztyńskim.

Kamieńsk, gub. piotrkowska posiada kościół murowany, zbudowany w r. 1538 przez Jakóba Przerebskiego.

Kamionka, gub. lubelska, posiada kościół murowany z XVI wieku.

Kazimierz, gub. lubelska. Na górze wspaniałe ruiny zamku Kazimierza W., który jednocześnie wybudował szereg śpichlerzy na zboże, świadczących o monumentalnych robotach, podjętych w celu zabez-

pieczenia dobrobytu powstającemu miastu. Obok zamku stoi baszta okrągła, na której palono ognie, by statkom pływającym po Wiśle drogę oświetlać. Mylne utrzymuje się podanie, jakoby w niej z wyroku króla zginął śmiercią głodową Maciej Borkowicz. Legenda utożsamia z Borkowiczem, *Macieja* Berkowicza, szewca, człowieka bardzo niespokojnego. Z dawnych wspaniałych spichrzów pozostały tylko ruiny.

W sąsiednim zamku w *Bochotnicy* mieszkała Esterka. Zamek ten zbudował Kazimierz W. dla ulubienicy przeniesionej tu z Opoczna. Podług podania, Esterka w zamku tym umarła, a król kazał ją pochować na sąsiednim wzgórzu. Dotąd istnieją, wyżej od zamku, szczątki murów, podobno grobowiec Esterki — kształt jednak przemawia za kapliczką, a starzy ludzie podają, że pamiętają kopułę z krzyżem.

Kielce, znane już w czasach wędrówek św. Wojciecha, który tu przemawiał do zgromadzonego ludu. Od najdawniejszych czasów było własnością biskupów krakowskich. Biskup Gedeon wzniósł tu w r. 1171 świątynię pod wezwaniem N. Marji Panny, późniejszą kolegiatę, a obecnie katedrę. Obok

kolegiaty w r. 1527 biskup Piotr Tomicki zbudował okazałą dzwonnice.

Kiernozia, gub. warszawska. Osada bardzo starożytna. Kościół murowany z XII w. posiada *pomnik* z r. 1400 Pawła de Kiernozia.

Kije, pow. pińczowski. Kościół paraf. murowany założony w r. 1140 przez Piotra Duńczyka (Dunina). Starożytne godła na zewnętrznej ścianie presbyterjum. Niegdyś w kościele tym znajdował się ornat zrobiony z ofiarowanego na ten cel przez Wł. Jagiełłę płaszcza w. mistrza krzyżackiego, zabitego pod Grunwaldem.

Kleczew, gub. kaliska. Kościół zbudowany w w. XII przez Piotra Dunina, w późniejszych czasach przekształcony, zachował jednak wiele cech starożytności. W kościele znajdują się relikwie św. Feliksa, nadesłane z Rzymu przez Piusa VI, stoją one dotąd obok ołtarza w trumnie, z której ich nie wydobyto.

Klwów, gub. radomska, posiada kościół murowany z w. XV.

Kłobucko, gub. piotrkowska. Kościół parafialny zbudowany około r. 1440 przez ks. *Jana Długosza*, dziejopisarza, który tu

był proboszczem. Po pożarach w XVIII w. kościół został odnowiony. Obok kościoła znajduje się plebanja, odznaczająca się charakterystyczną budową i gankiem, niegdyś fundacja dla kanoników regularnych, sprowadzonych z Kazimierza. Sławą cieszyły się tutejsze organy. Bawił tu w r. 1420 Władysław Jagiełło.

Kłodawa, gub. kaliska. Kościół parafialny modrzewiowy, zbudowany około r. 1560. Po kościele św. Idziego z XI w., który w XV w. oddany był kanonikom regularnym, a po supresji zakonu w r. 1809 podupadł i rozebrany został w r. 1825, pozostała tylko dzwonnica. Od r. 1534—1560 istniała tu *szkoła* wymowy i rymotwórstwa. W r. 1464 bawił tu Kazimierz Jagiellończyk.

Kodeń, gub. siedlecka. Na górze wystawił Jan Sapieha zamek około r. 1540, w którym bawił Zygmunt I. Po przeróbkach i usunięciu wału, zamek istnieje dotąd w charakterze pałacu. W r. 1550 zbudowano koło zamku cerkiew, która połączona była kurytarzem z zamkiem dziś nieistniejącym.

Koło, gub. kaliska. Kazimierz W. oto-

czył miasto murem i zbudował zamek, po którym pozostały zwaliska. Ratusz z r. 1390 w wieży zachował cechę starożytności. Dwa kościoły z XIV i XV w. Częste zjazdy rycerstwa w wieku XV.

Konin gub. kaliska. W XII w. posiadał zamek, w którym mieszkał Piotr Dunin. Budowała z kamienia białego i cegły rozelbrana była w r. 1818, pozostał jedynie kawałek muru. Kościół parafjalny z XV w. W r. 1433 bawił tu Władysław Jagiełło. Słup kamienny z r. 1151, o którym wspomina Baliński *).

Końskie, gub. radomska, miasto bardzo starożytne, było gniazdem rodziny Odrowążów, obecnie jest w posiadaniu hr. Tarnowskich. Kościół parafjalny z ciosowego kamienia jest jednym z najdawniejszych kościołów w Polsce. Restaurowany był już w r. 1120, a konsekrowany przez biskupa Iwo Odrowąża w r. 1225. W XV w. kościół zgorzał, odnowił go Zbigniew Oleśnicki.

Koprzywnica, gub. radomska. Kazimierz W. bawił tu kilkakrotnie, ostatecznie jako

*) Oznaczał pół drogi z Kalisza do Kruszwicy. Postawił go Piotr Duńczyk, który był rządcą prowincji kaliskiej i kruszwickiej.

chory podczas powrotu z Przedborza. Kościół po-cysterski zbudowany z ciosu. Budynki klasztorne zrujnowane, w krużgankach widoczne są jeszcze ślady malowideł z XIII w. Chrzcielnica i kropielnica z XV wieku.

Kościełna Wieś, pow. nieszawski. Kościół z kamienia polnego na wapno, wiązany dębami tylko z kory odartymi. Presbyterjum z cegły. Tradycja przypisuje fundację Piotrowi Duninowi. Niektóre części kościoła noszą wybitną cechę XII wieku.

Kościełna Wieś pod Kaliszem. Kościół podług tradycji, był niegdyś fundowany przez Piotra Dunina ze Skrzynna, a uposażony w r. 1209 przez Mieczysława Starego, księcia wielkopolskiego.

Kowal, gub. warszawska. Istniał tu zamek, w którym d. 16 kwietnia r. 1316 urodził się Kazimierz W. Król ten w r. 1340 zbudował kościół murowany, obecnie parafjalny. W r. 1421 bawił tu Jagiełło.

Koziegłowy, gub. piotrkowska, posiada kościół parafjalny św. Barbary z XV w. W r. 1550 wystawiono tu wspianą ratusz i postrzygalię sukna. Za Kazimierza Spra-

wiedliwego osada ta słynęła jako gniazdo rozbójnicze, które musiano skonfiskować.

Kozienice, gub. radomska, ulubione miejsce odpoczynku po łowach dla królów. W r. 1466 zjechał tu Kazimierz IV Jagiellończyk z rodziną, chroniąc się przed zarazą morową. Tutaj żona jego, Elżbieta Rakuszanka powiła d. 1 stycznia 1467 r. syna, który później panował pod imieniem Zygmunta I. Na tę pamiątkę wystawiono kolumnę murowaną przed kościołem fundowanym przez Zygmunta I.

Koźminek, gub. kaliska. Kościół parafjalny zbudowany r. 1400 przez Rozdrażewskich. W podziemiach leży od lat 400 przeszło zupełnie świeże ciało zabalsamowane ś. p. Katarzyny z Waldów Kraski. W r. 1533 hr. Ostroróg założył tu szkołę wyższą dla Braci Czeskich. W tymże roku odbył się synod wiernych tej sekcie.

Kratnik, gub. lubelska. Dwa kościoły, z których jeden zbudowany 1448 r. przez Jana Rabsztyńskiego posiada starożytne pomniki i jest jednym z najpiękniejszych kościołów djecezji; drugi św. Ducha, fundowany r. 1531 przez Jana Tęczyńskiego.

Krasnostaw, gub. lubelska. Zamek, mury

miejskie, kościół i cerkiew poszły w ruinę i ani śladu pamiątek tych z czasów Jagiellońskich nie zostało. W r. 1426 Jagiello leczył się tu czas dłuższy, gdy złamał nogę na polowaniu. W r. 1588 w zamku więziony był arcyksiążę austriacki Maksymiljan więziony pod Byczyną w niewolę. Kościół i klasztor oo. Augustynów z r. 1503 obrócony został na koszary.

Królików, wieś w pow. słupeckim. Starożytny kościół paraf., murowany, z XII w.

Kromolów, gub. kielecka. W XV w. było już miastem i stanowiło własność Gryfów. Z tegoż wieku pochodził kościół murowany św. Mikołaja. Za miastem istnieje ciekawy pałac z basztami i kolumnadą, mieszczący w basztach spichrze, lokale te zajmują żydzi.

Kryłów, osada gub. lubelskiej, pow. hrubieszowski. Malownicze ruiny zamku z XVI wieku. Bastjony murowane posiadają ściany czterołokciowej grubości. Zamek był niegdyś gniazdem Ostrorogów, położony nad Bugiem.

Krzepice, gub. piotrkowska. Po zamku zbudowanym przez Kazimierza W. pozostała wieża i część murów. Królowie czyści tu przebywali. Kościół parafjalny św.

Jakóba apostoła fundowany przez Kazimierza W. r. 1357.

Tutaj w r. 1556 wyjeżdżającą do Włoch ze skarbami królową Bonę zatrzymał Marcin Zborowski. W XVII w. wyrabiano tu działa, kule i maszyny oblężnicze.

Krupe, w krasnostawskim. Ruiny starożytnego zamku. Grobowiec prawdopodobnie arjański z XVI wieku.

Książ-Wielki, gub. kielecka. Kościół parafjalny z ciosu zbudowany r. 1380. Drugi kościół św. Ducha z klasztorem po-augustjańskim założony r. 1381 przez Spytkę, wojewodę krakowskiego. Tu pochowany Jan Tęczyński, wojewoda sandomierski w r. 1541. W r. 1560 odbył się tu synod kalwiński.

Kunów gub. radomska, niegdyś własność biskupów krakowskich, którzy posiadali tu swoją rezydencję. W r. 1271 znany hulaka biskup Paweł z Przemankowa był tu uwięziony na rozkaz Leszka Czarnego i wysłany do Sieradza.

Kurozwęki, gub. kielecka. Istniał tu kościół murowany już za czasów Długosza. Przy kościele w r. 1487 Piotr Różyc zbudował klasztor i osadził w nim kanoników

regularnych. Po ustąpieniu zakonników w roku 1827 Anastazja Sołtykówna klasztor przerobiła na szpital, który dotychczas pod opieką sióstr miłosierdzia pozostaje.

Kurzelów gub. kielecka. Arcybiskup Jarosław Bogorya ze Skotnik w r. 1360 zbudował dzisiejszy kościół parafjalny, niegdyś kolegiatę.

Kutno, gub. warszawska. Kościół parafjalny, murowany, z XV wieku.

Łąd nad Wartą, pow. słupecki. Sprowadził tu Cystersów Mieczysław Stary. Kościół i klasztor z XII wieku, był siedliskiem bogatego niegdyś zakonu. Zakonnicy pierwotni Niemcy, nie przyjmowali do klasztoru krajowców. Do r. 1551 było 27 opatów, z których ani jeden nie był Polakiem. Dopiero Zygmunt I nakazał w r. 1539 przyjmować Polaków i wybrać opatem Polaka.

Lipno, gub. płocka. Władysław ks. łęczycki, syn Ziemowita, zbudował tu w r. 1349 kościół ostrołukowy, pod wezwaniem N. Marji Panny.

Liw, gub. siedlecka. Wieża i mury jako pozostałość z zamku wystawionego w XIV w. przez Ziemowita księcia na Liwie i Goścyninie. Miejsce, w którym tenże książę

zbudował kościół parafjalny oznacza krzyż kamienny.

Lubanie, pow. nieszawski. Kościół z kamienia i cegły z XII w. restaurowany w w. XVI, posiada piękne tabernaculum z XVI w. i rzeźbę ścienną przedstawiającą św. Annę. Presbiterjum zachowało cechę starożytności.

Lublin wspominany już jest w kronikach z okazji wybudowania tu kościoła św. Mikołaja w r. 988, przez Mieczysława I, kościół ten dotychczas istnieje na przedmieściu „Czwartek“, chociaż nosi na sobie cechę XV stulecia, w którym był gruntownie przebudowany. Kościół poddominikański św. Stanisława, w przepysznym położeniu, na wzniesieniu znacznym, pierwotnie ufundowany był przez Kazimierza W. w r. 1342 później kilkakroć restaurowany. Król ten również miasto murem otoczył i odbudował starożytny zamek. Kazimierzowska budowlą, przez niedbalstwo starostów z czasów Stanisława Poniatowskiego doprowadzona do ruiny, dopiero w r. 1826 z polecenia namiestnika ks. Zajączka odrestaurowana po dzień dzisiejszy służy jako więzienie karne. Przy zamku istniała wieża mu-

rowana zbudowana przez Bolesława Krzywoustego.

W zamku mieszkali królowie, a w r. 1425 przebywał tu książę Iwan Georgiewicz z żoną i synem. Brama Krakowska społeczna z zamkiem, za Stanisława Augusta odnowiona, nadaje miastu wygląd starożytny.

Ratusz stojący na środku rynku wybudowany był w r. 1389 przez Władysława Jagiełłę. W gmachu tym odbywały się sądy trybunałskie. W sali głównej zmarł nagle w r. 1584 Jan Kochanowski.

Niewielki kościółek na zamku, pod wezwaniem Ś-tej Trójcy, zbudowany w r. 1395 przez Władysława Jagiełłę odznacza się oryginalną strukturą. Przy odnawianiu tego kościoła odkryto w r. 1899 tablicę erekcyjną z czasów Wład. Jagiełły; w tymże kościele godny widzenia jest fresk z czasów Jagiełły zrestaurowany przez artystę-malarza p. Józefa Smolińskiego.

Jeszcze jedną świątynię ufundował Wł. Jagiełło, to kościół powiatkowski zbudowany w r. 1426 na pamiątkę zwycięstwa pod Grunwaldem. O odnowieniu kościoła tego pisał przed paru laty w „Gazecie lubelskiej“ dr. Józef Talko co następuje:

Kościół powizytkowski, dawniej Brygidek, fundowany był przez króla Władysława Jagiellę, dla uczczenia pogromu Krzyżaków pod Grunwaldem, pod wezwaniem Matki Boskiej Zwycięzkiej; po pożarach w XVII i XVIII wieku wewnątrz przebudowany, posiada godne widzenia więzane sklepienie niżej położone. Ponad niem, po rogach są resztki dawnego sklepienia a nad niem ślady malowania al fresco, pochodzące z czasów Władysława Jagielly. Zaproszony przez p. Smolińskiego—pisał dr. Talko—nie bez trudności dostałem się przez dzwonnice i otwór w murze kościelnym w tę przestrzeń belkowaną między sklepieniem i dachem; zastałem tu w zagłębieniach malarza, odtwarzającego farbami przy świecach pozostałości malowideł al fresco, niezaprzeczenie z pierwotnej epoki istnienia tego kościoła, epoki dopożarowej. Prócz ornamentacji znajdujemy tu ocalałe w trzech miejscach obrazy, przedstawiające na jednym Władysława Jagiellę, wielkiego księcia Witolda i chana tatarskiego, w otoczeniu rycerstwa polskiego, przybranego w helmy białe, przypominające obecne kaski anglików w Afryce południowej; na drugim

cuda postać królowej Jadwigi, w Kazimierzowskiej koronie, siedzącą na białym koniu, prowadzoną przez giermka; palcem ręki wskazuje ona Jagiellę, jakby mówiąc: „Oto wasz król i pan“; w trzecim miejscu widać mury i baszty, lecz trudno orzec, czy to Lublina czy Krakowa; p. Smoliński przypuszcza, że to są mury stolicy, do której nowoobraną Jagiellę wjazd odbywał.

Miasto przechodziło różne kuleje, że tylko wspomnę o napadzie Jadźwingów w r. 1266, których odparł i pobił Bolesław Wstydlivy. Pod murami miasta Kazimierz W. pobił na głowę Tatarów i kilka tysięcy jeńców zabrał do niewoli. W r. 1376 zajęli Lublin Litwini i władali nim w ciągu jednego roku. Lublin posiadał kanały i wodociągi w czasach jagiellońskich.

Lubartów, gub. lubelska. Rodzina Firlejów zbudowała tu w XVI w. pałac, z którego parter jest jeszcze zamieszkały. W wieży była tu niegdyś pięknabiblioteka, po której pozostały tylko szafy. Około roku 1560 Mikołaj Firlej założył tu szkoły kalwińskie.

Lubraniec, gub. warszawska. Kościół parafjalny zbudowany w r. 1497 przez Grze-

gorza z Lubrańca, podkanclerzego koronnego, posiada piękny obraz Matki Boskiej z XV w. i tablicę erekcyjną z rzeźbami.

Łagów, gub. radomska. Kościół z kamienia, z wyniosłą wieżą, pochodzi z XV w. Z drugiego kościoła, przy którym istniał szpital, pozostały tylko ruiny.

Łask, gub. piotrkowska. W r. 1525 Jan Łaski, arcyb. gnieźnieński, zbudował kościół w stylu gotyckim; cmentarz kościelny kazał wysypać ziemią umyślnie z Jeruzolimy sprowadzoną. W tejże świątyni umieścił też figurę Matki Boskiej z marmuru kararyjskiego wyrzeźbioną, darowaną mu przez papieża Klemensa VII, z licznych cudów słynącą. W skarbcu znajduje się trumienka srebrna z relikwiami św. Juliana. W podziemiach kościoła leży kilka ciał dobrze zachowanych.

Łaszczów, gub. lubelska. Kościół paraf. pochodzi z XV w. zbudowany przez Łaszczów. W dawnym zamczku Łaszczów mieści się obecnie synagoga, wokoło są jeszcze ślady muru obronnego i fosy.

Łęczycza, gub. kaliska, przechowała dużo dawnych pamiątek. Pod miastem we wsi Tum, Mieczysław I zbudował wspaniąłą świą-

tynię z kamienia. Obok kościoła jest sztuczne wzniesienie, które służyć miało za miejsce obronne, według podania istniała tam świątynia pogańska.

Kazimierz W. zbudował zamek i miasto murem opasał. Zamek przechował się w dobrym stanie i dotąd jest mieszkalny. Z wnętrza wieży idzie kanał podziemny o dwie wiorsty aż do Tumu, pod gmachem znajduje się tunel prowadzący do dawnego kościoła dominikańskiego. Pod całym gmachem są piwnice, do których w r. 1809 wchodzili Austrijacy, lecz tam zginęli z powodu uduszenia się gazami.

Kościół paraf. św. Andrzeja poświęcony był w r. 1425, w skarbcu posiada cenne przedmioty, a w kaplicy bocznej statua Chrystusa na krzyżu, cudami słynącą.

Synagoga murowana z XIV lub XV w., obok której widać resztki murów miejskich z czasów Kazimierza W.

Kazimierz Sprawiedliwy w r. 1180 zwołał tu zjazd szlachty. Zjazdów i synodów odbyło się tu 20. W r. 1448 uchwalony tu został statut łęczycki.

Łomazy, gub. siedlecka. Cerkiewka ist-

niała tu od XV w. W r. 1451 bawił tu Kazimierz IV.

Łomża nad Narwią. Bolesław Kędzierzawy zbudował zamek w tem miejscu, gdzie obecnie stoi synagoga. Kazimierz W. zbudował w r. 1340 drugi zamek. Zamki te połączone były z sobą galerjami podziemnymi. Z zamku nie pozostało ani śladu, dopiero z początkiem zeszłego stulecia odnaleziono fundamenty jednego.

Kościół farny z 1410, pierwotnie był kaplicą zamkową. Obok kościoła stoi dzwonnica, piękny zabytek architektury.

W zamku przemieszkiwali książęta mazowieccy i tu sądzili sprawy. W roku 1572 przebywała Anna Jagiellonka; królowa Bona zjeżdżała tu na łowy.

Łosice, gub. siedlecka. W r. 1505 Aleksander Jagiellończyk wzniósł ratusz. Zygmunt stary fundował kościół w r. 1511. Cerkiewka pochodzi z XIII w.

Łowicz, gub. warszawska. W r. 1240 wieś Łowisko nadana została przez Konrada I ks. mazowieckiego arcybiskupom gnieźnieńskim. Z dawnych pamiątek dotrwały: kościół św. Ducha, parafjalny, w stylu gotyckim ufundowany przez Mikołaja Kurow-

skiego arcyb. gnieźn. w r. 1404. Kościół podominikański z XV w. przebudowano na koszary a kościół pobernardyński z XV w. za rządów pruskich przerobiono na szkołę. W r. 1566 istniała tu drukarnia.

Łódź, gub. suwalska, posiada kościół drewniany, zbudowany w r. 1570 przez Zygmunta Augusta.

Łysa-Góra. Opactwo benedyktyńskie w górach Świętokrzyskich założone w r. 1006 przez Bolesława Chrobrego posiada relikwiarz z częstką drzewa Krzyża św. Obecnie kościół ten jest filjalnym. W r. 1410 Wł. Jagiello przed wyprawą na Krzyżaków szedł do kościoła pieszo z Nowej Słupi.

Makowiska, pow. noworadomski. Kościół paraf. z XV wieku.

Maków, gub. łomżyńska. Kościół parafjalny istniał tu w r. 1200, w XV w. przebudowany. Pod miastem stoją dwa kopce usypane na cześć zmarłych książąt mazowieckich: Janusza i Stanisława w r. 1524 i 1525.

Małogoszcz, gub. kielecka. Kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Marji Panny wzniesiony z cegły i kamienia, w stylu gotyckim przez Kazimierza W.

Miechów, gub. kielecka. Kościół z XII w. przez pożary zniszczony, odbudowywany kilkakrotnie, zatracił cechę starożytności, stanowi jednak jedną z wspanialszych świątyni w kraju.

Przy tym kościele mieszkał generał zgromadzenia, Miechowitów albo Bożogrobców, który miał przywilej udzielania osobom świeckim orderu miechowskiego (krzyż na czerwonej i czarnej wstędze).

Międyrzec, gub. siedlecka. Kościół św. Mikołaja z XV w. fundowany przez Jana Nasutowicza, starostę brzeskiego.

Mierzyn, pow. piotrkowski. Według tradycji kościół zbudowany tu był zaraz po rozszerzeniu chrześcijaństwa w Polsce, wspomina o tem Długosz. Pierwotny kościół stanowi dzisiejsze prezbiterjum, żeherkowanie sklepienia i tył kościoła od zewnątrz przemawiają za jego starożytnością. Nawę kościelną dostawiono w r. 1600. Na cmentarzu koło kościoła znajduje się kolumna, nieznanego bliżej pochodzenia i płyta grobowa, kamienna, umieszczona niegdyś w podłozie kościoła. Rysunek wyciosanego rycerza i napis lubo zatarte pozwala przy-

puszczać, że płyta pochodzi z XIV lub XV wieku.

Znacznej grubości jałowiec — drzewo również kilka wieków dźwiga na sobie. W pobliżu kościoła w polu jest coś w rodzaju wielkiej fosy, która otaczała może zamek podówczas drewniany jeszcze. Niektórzy twierdzą, że miejsce to oznacza pogańskie cmentarzysko. W r. 1381, przy oraniu natrafiono na skarb złożony z przeszło 400 sztuk monet przeważnie z czasów Kazimierza W. Wszystko to przemawia za starożytnością osady.

Mława, gub. plocka. Kościół paraf. zbudowany w r. 1477 kilkakroć odbudowywany zatracił wygląd pierwotny. Ratusz zbudowany był w r. 1545.

Mogielnica, gub. warszawska, posiada kościołek drewniany (na cmentarzu grzebalnym) pochodzący z XV w.

Mordy, gub. siedlecka. Obecny pałac przebudowany jest z dawnego zamku zbudowanego w XV w. przez Koszyckich. W w. XVI odbył się tu synod protestancki.

Mstów, gub. piotrkowska. Kościół św. Stanisława zbudowany w w. XV, przez osiadłych tu od r. 1221 Kanoników regular-

nych. Kościół z czasem utracił wiele cech starożytności. Posiada obraz Zesłania Ducha św. z XIV w.

Nasielsk, gub. warszawska. Śród stawu na wysepce ślady zameczku, który tu istniał od w. XIII. Budując nowy kościół (1899 r.) stary z XV w. rozebrano, to samo uczyniono w r. 1880 ze starożytną synagogą drewnianą.

Nieszawa, gub. warszawska. Kościół paraf. z XV w. zbudowany z cegły bez tynku z wyniosłą wieżą. Kościół pofranciszkański zbudowany w r. 1467. Przebudowywania kościołów zatraciły w nich wiele cech starożytności.

Nowe-Miasto, gub. warszawska. Kościół parafjalny, murowany, w stylu ostrołukowym z XV w. posiada ciekawe zabytki. Tu pochowany był Bolesław ks. mazowiecki lecz śladu grobu niema. Przemieszkivali w N. Mieście książęta mazowieccy, odbywały się tu „roki“ ziemskie i grodzkie.

Nowomińsk, gub. warszawska, posiada kościół zbudowany w XVI w. przez Mińskich.

Nowogród, gub. łomżyńska. Janusz Starszy ks. mazowiecki zbudował tu kościół

r. 1400, który po pożarach odbudowany był w r. 1821.

Nowo-Radomsk, gub. piotrkowska. Kościół paraf. św. Lamberta istniał tu już w XIII w. a w r. 1521 był gruntownie odrestaurowany. Kościół św. Ducha wystawiła królowa Bona.

Nowy Korczyn, gub. kielecka. Kościół parafjalny zbudowany przez Kazimierza W. Kościół pofranciszkański ufundowany przez Bolesława Wstydlwego i żonę jego Kunegundę około r. 1254. Istniał tu zamek zbudowany przez Kazimierza W. W r. 1465 uchwalony był statut Nowo-Korczyńskim zwany.

Odechów, gub. radomska. Kościół paraf. wybudowany w r. 1459 przez Jana Długosza, historyka, który tu jako kanonik sandomierski otrzymał prebendę. Dawniej był tu kościół drewniany; wieś leży w powiecie radomskim.

Ogrodzieniec, gub. kielecka. Wspaniałe ruiny budzące podziw swym ogromem. Ruiny zamku w Ogrodzieńcu wystawione były w r. 1903 na licytację. Stara to osada. Związkiem jej była niewątpliwie warowna siedziba szlachecka, wzniesiona na skalistej

górze, jeśli nie przez przybysza niemieckiego, to przez czeskiego lub morawskiego szlachcica, którzy, osiedlając się w Polsce, powznosili wiele takich warownych siedzib. Z czasem przy zamku powstała osada.

W r. 1385 Ogrodzieniec należał do podczaszego koronnego Włodka, później do mieszczan krakowskich Salamonowiczów, od nich przeszedł do Pileckich, później znów do Włodków. Jan Bonar, burgrabia i żupnik, nabył tę majątność od Włodków, a około r. 1510 kasztelan sandecki Seweryn Bonar otrzymał od cesarza Ferdynanda I tytuł barona na Ogrodzieńcu. Następnie dobra te odziedziczył Jan Firlej, marszałek w. k., pojawiający za żonę Bonarówę. Mikołaj Firlej w r. 1679 sprzedał Ogrodzieniec oraz miasta Kromolów i Włodowice z licznymi włościami Stan. Warszyckiemu, kasztelanowi krakowskiemu.

Zamek, leżący dziś w ruinie, przedstawia się jako rozległa budowla, mieszcząca się w obrębie murów, okalających płaski grzbiet góry, tworzący przy gmachu zamkowym dziedziniec rozległy, do 10 morgów powierzchni mający. Oprócz obszernego wylomu, na miejscu dawnej bramy wjazdowej,

przetrwiał jeszcze mur, od 10 do 15 łokci wysoki. W stronie zachodniej wzgórza, na skalistym wzniesieniu, mieści się właściwy zamek, który uległ największemu zniszczeniu. Brama wjazdowa, niska i wązka, jako tako się zachowała i nad nią strzaskana marmurowa tablica świadcząca iż Seweryn Bonar, burgrabia i żupnik krakowski, zamek ten wybudował. Ogromny ten gmach oprócz właściwego zamku mieści w sobie jeszcze dwa dziedzińce, kryte w fundamentach baterje, dwie wysmukłe, okrągłe baszty i trzecią znacznie niższą, czworograną, pozostałość po zamku zbudowanym w XIV w. przez Jana Bonara, którego potomkowie w r. 1540 otrzymali tytuł panów na Ogrodzieńcu.

Ojców, gub. kielecka. W zwaliskach starej warowni i grotach skał ukrywał się tu przed Czechami Władysław Łokietek pomiędzy r. 1290 a 1300. Kazimierz W. zbudował tu zamek, którego ruiny dotychczas widnieją i nazwał miejscowość na pamiątkę „Ojcowem“. Szkoda, że mimo magnackiej fortuny dzisiejsi właściciele, ks. Czartoryscy, do odnowienia pamiątki nie przystępują.

Oleśnica, gub. kielecka. Kościół paraf. w stylu gotyckim zbudował biskup Zbigniew Oleśnicki.

Olkusz, gub. kielecka. Kościół w stylu ostrołukowym z czasów Władysława Łokietka, przechowuje wiele cennych pamiątek, między innymi stare rękopisy z XV w. Obok kościoła stoi domek, w którym mieszkał św. Jan Kanty, będąc tu proboszczem. *Kopalnie* ołowiu i srebra w XVI w. były w stanie kwitnącym. Produkcja roczna w połowie XVII w. wynosiła: 15,000 centn. ołowiu i 1,500 centn. srebra. Przez lat kilkadziesiąt istniała tu *mennica*, skasowana około r. 1630.

Olstyn, gub. piotrkowska. Kazimierz W. umocnił istniejącą tu warownię, której ruiny dotychczas widoczne.

Opatów w gub. radomskiej posiada kościół kolegiacki św. Marcina założony przez Aloizego Dunina w r. 1040, zbudowany z kamienia ciosowego *). Tutaj Kazimierz W. składa przysięgą przed duchownymi sędziami w sprawie szkód od Krzyżaków ponie-

*) Podanie utrzymuje również, że świątynię tę wybudował syn Bolesława Krzywoustego ks. Henryk Sandomierski.

sionych. Tutaj też królowa Anna wita wracającego z pod Grunwaldu Władysława Jagiełłę. Na ścianach zachowały się odnowione freski: bitwa na „Psiem Polu“ i „pod Grunwaldem“, na ścianach kaplicy „odsiecz Wiednia“. W kościele tym wspaniały pomnik ma jeden z najslawniejszych ludzi Zygmunto-wskiej epoki, Krzysztof Szydłowiecki, przyjaciel królów, cesarzów, książąt, zwiedził całą Europę, odbył pielgrzymkę do ziemi świętej. Jako kanclerz cieszył się bezwzględnem zaufaniem króla Zygmunta. Był na zjeździe w Wiedniu r. 1515 na którym wobec obu Jagiellonów Zygmunta i Władysława uchwalono małżeństwo dzieci Władysława z wnukami cesarza Maksymiljana I, a tem samem zatwierdzono ewentualną sukcesję Habsburgów do Czech i Węgier, gdy Jagiellońska dynastia wygaśnie. Czekało na to zaledwie lat jedenaście. Tak więc za jego kanclerstwa dwa najpierwsze berła w Europie przypadły w rękę Habsburgom.

Wielki mistrz Albrecht gdy przyjął protestantyzm i z zakonnego stał się świeckim księciem, była okazja do wcielenia Prus zakonnych do Polski, lecz Zygmunt a raczej

kanclerz zgodził się na ustanowienie księstwa lennego pod innowierczym księciem, z *wrogię Polsce* rodu Hohenzolernów. Albrecht był wprawdzie siostrzeńcem Zygmunta, ale mimo to interes państwa wymagał nierozdrabniania władzy i naprawienia błędów, [w przeszłości dziejowej popelnionych.

Mąż ten, przemożny a nieroztropny, urodził się w r. 1467, zmarł r. 1531. Drugi kościół, Panny Marji (pobernardyński), ufundowany był w XI wieku, a w r. 1067 odprawił tu Mszę, św. Stanisław, biskup krakowski. W XVI stuleciu miasto opasano murem, z czasów tych dotąd przetrwała brama „warszawska“. Około r. 1560 miasto zaopatrzone było w wodociągi. Miasto niegdyś słynęło handlem.

Opatowiec, w gub. kieleckiej. Kościół Dominikanów wystawiony w r. 1283 przez opata tynieckiego, przez nieumiejętne przeróbki zatracił wiele cech pierwotnej budowy.

Oporów, wieś, pow. kutnoski. Kościół z XV w. wybudowany przez Władysława z Oporowa bisk. kujawskiego. Przy kościele był klasztor o. o. Paulinów, który do-

trwał do r. 1864—obecnie mieści się tylko parafja. Jako w miejscu swoim rodzinnem biskup ufundował na kępie, wodą oblanej, zameczek, w którym często przebywał i tu życie zakończył r. 1453. Zameczek *dotrwał* do naszych czasów.

Opoczno (gub. radomska), posiada kościół parafjalny św. Bartłomieja zbudowany przez Kazimierza Sprawiedliwego, mury a zwłaszcza okragła wieża z boku, świadczą o pochodzeniu z XII w. Kościół św. Marji Magdaleny pochodzi z w. XIII. W rynku znajduje się dom zbudowany z kamienia wapiennego, w którym mieszkała głośna Esterka, rodem z Opoczna.

Osieck, gub. siedlecka, W r. 1503 zakończył tu życie Konrad, ks. na Czersku i Warszawie. Pamiątki, jako to: dwór myśliwski ks. mazowieckich i kościół stary uległy zniszczeniu.

Osieć, gub. radomska. W istniejącym tu niegdyś zamku przebywali: Bolesław V, Leszek Czarny i Kazimierz W. Na cmentarzu istnieje drewniany kościółek z XIV w. piękny ołtarz z w. XVI i rzeźba przedstawiająca św. Rodzinę.

Ostrołęka, gub. łomżyńska. Ks. Janusz

zkudował kościół w r. 1399, przebudowany w XVII w. Po włączeniu Mazowsza do korony, Ostrołęka została miastem niegrodowym i przeszła na własność królowej Bony.

Pabianice, gub. piotrkowska. Włość ta już w r. 1084 stanowiła własność kapituły krakowskiej. Obecny kościół zbudowany przez kapitułę w r. 1588. W XV wieku zbudowano zameczek dla administratorów, w stylu włoskim, który (o dziwo!) dotąd *wybornie* zachowany. Ratusz przerobiony z zamku.

Pacanów, gub. kielecka, posiada kościół z kamienia i cegły zbudowany z XV w.

Pajeczno, gub. piotrkowska. Pierwotny kościół zbudował tu w r. 1140 Piotr Dunin, z czasem był przebudowany. W r. 1576 w grobach tego kościoła pochowany był Marcin Bielski, kronikarz.

Mieszkał tu, około r. 1265, przed wstąpieniem na tron Leszek Czarny. W roku 1717 miasto nadane zostało o. o. Paulinom w Częstochowie, na utrzymanie twierdzy.

Parczew, gub. siedlecka. Królowie polscy często tu przebywali, niema jednak śladu ani pałacu ani świątyni zbudowanej przez

Władysława Jagiełłę. Z wielu sejmów ostatni odbył się w r. 1564.

Parzęczew, gub. kaliska. Na cmentarzu stoi kościółek modrzewiowy św. Rocha zbudowany w XVI w.

Pawłów, gub. lubelska. Kościół paraf. z drzewa zbudowany około r. 1420, przez biskupa Piaseckiego. Miasto już w r. 1416 było w posiadaniu biskupów chełmskich.

Piasечно pod Warszawą ma pewne historyczne tradycje, bo już w r. 1439 książę Janusz Mazowiecki wyposażył wieś książęcą Piasечно, schowaną w kniejach i borach, rozlegających się szeroko pomiędzy Wisłą, Pilicą i Bzurą, w przywileje miejskie, kościół zaś tutejszy, pierwotnie pod wezwaniem św. Macieja i św. Anny, później Wszystkich Świętych, otrzymał hojną dotację już w r. 1458 od księżny Anny, żony Bolesława mazowieckiego. W r. 1572 mieszkała tu Anna Jagiellonka, kryjąc się przed zarazą morową.

Piątek, gub. kaliska, od XIV w. własność arcyb. gnieźnieńskich. Z pałacu arcybiskupów pozostały fundamenty. Kościół św. Trójcy, zbudowany w r. 1460, posiada wiele cennych zabytków.

Piotrków znany od w. XIII. Kazimierz W. otoczył go murem i wybudował dwa kościoły: parafjalny i drugi przy klasztorze Dominikanów. Kościół farny posiada obraz, będący darem królowej Bony. Zamek również przez tegoż króla zbudowany popadł z czasem w ruinę, a ostatnio po zdjęciu pięter górnych mieści w sobie odwach na parterze i cerkiew. Cechy tutejsze posiadają przywileje z XV wieku.

Tutaj na zwołanym przez Kazimierza W. sejmie spisano *prawo dla Wielkopolski*. W wieku XV odbywały się tu częste zjazdy, a od śmierci Kazimierza Jagiellończyka, *Piotrków* stał się miejscem zjazdów dla potwierdzania wyborów króla. W wieku następnym odbyło się tu kilkanaście sejmów, a ostatni w r. 1567, poczem przeniesiono je do Warszawy. Stefan Batory w r. 1578 ustanowił tu trybunał dla Wielkopolski i Mazowsza, który istniał przez lat 214. Odbyło się tu 14 synodów, a ostatni w r. 1628. Wogóle stary gród trybunalski posiada bardzo niewiele pamiątek ze świetnej swojej przeszłości.

Piotrowin pod Solcem. Kościół paraf. z XV w., tablica erekcyjna zachowana,

Pilica, gub. kielecka. Miasto było gniazdem rodziny Pileckich, z których Elżbieta była żoną Władysława Jagielly. W XII w. zbudowano tu zamek warowny, który w późniejszym czasie przebudowany został na pałac z zachowaniem części wałów i murów pierwotnych. Nabywszy dobra właściciel *Moes*, opuszczony pałac odrestaurował i uczynił mieszkalnym. Wspaniały kościół paraf. św. Jana Chrzciciela posiada kilka ładnych nagrobków, zbudowany był przez Pileckich w XIV w. Nie jest to jednak kościół pierwotny z którego dochowała się *chrzcielnica* z datą 1082 (?).

Pińczów gub. kielecka. Starożytny kościół paraf. w r. 1432 obdarzony został mianem kolegiaty. W połowie XVI w. odbywały się tu wspólne sobory protestantów i arjanów. Drukarnia istniała tu od r. 1556.

Piotrkowo, gub. warszawska. Kościół paraf. jeden z najstarszych w kraju, odrestaurowany w XIV w. przez kanonika ks. Piotra Piotrkowskiego.

Płońsk, gub. warszawska, posiada kościół paraf. zbudowany przez królową Bonę.

Prandocin, wieś pow. Miechowski. Kościół paraf. z ciosowego kamienia. Długosz

wspomina, że istniał tu kościół w XIII w. Wieś ta stanowiła posiadłość rodową Odrowążów.

Proszowice, gub. kielecka. Kościół w stylu ostrołukowym, w zeszłym stuleciu niemiejtnie restaurowany. Miejsce urodzenia błog. Rafała z Proszowic w r. 1454.

Przasnysz, gub. płocka, posiada kościół paraf. w stylu ostrołukowym z końca XIV w. konsekrowany w r. 1408.

Przedbórz, gub. radomska, posiada kościół zbudowany przez Kazimierza W. przy starym kościele stoi starsza od niego dzwonnica. Bywał tu często król na łowach, a w r. 1370 uległ wypadkowi, który śmierć tego monarchy sprawdził.

Przedecz, gub. warszawska. Dobra ta nabył w r. 1360 Kazimierz W. W zamku tu-tejszym było mieszkanie a w wieży, podług podania, więzienie. Złoczyńców wpuszczano zgóry; ponieważ zaś w murze były wielkie haki, najczęściej ciało nim dostało się na spód, zostało w kawały poszarpane. Z zamku a właściwie z jego murów zbudowano kościół ewangelicki, a w wieży jest dzwonnica.

Pułtusk, gub. warszawska. Paweł Gi-

życki zbudował w r. 1449 kościół pod wezwaniem N. Marji Panny, wyniesiony później do godności kolegiaty. Świątynia posiada piękne nagrobki: Leszczyńskiego, Noskowskich i Załuskich, skarbiec przechowuje wiele cennych przedmiotów.

Kościół św. Krzyża zbudowany w r. 1539 i kościół pojezuicki z r. 1566.

W połowie XV stulecia Rafał Leszczyński zaczął budowę zamku murowanego na palach i sztucznym nasypie. Zamek przerebiony służy obecnie za szpital wojskowy. Wszystkie gmachy tutejsze stawiane na palach, z powodu błotnistej gruntu. Kościół św. Magdaleny, obok zamku, zbudowany w r. 1538.

Pułtusk już w XI w. należał do biskupów płockich.

Pyzdry, gub. kaliska. Kazimierz W. zbudował zamek, z ruin którego za czasów pruskich powstało więzienie, a dzisiaj mieszkanie prywatne. Pod zamkiem istnieje przejście podziemne, podobno do góry tak zwanej „Odpoczywalna“. Władysław Jagiełło przyjmował tu hołd od książąt pomorskich proszących o opiekę i przyrzekających swą pomoc przeciwko Krzyżakom,

W r. 1454 Pyzdry otrzymała na swe utrzymanie wdowa po Władysławie Jagielle królowa Zofja, z powodu zamiany na Nieszawę.

Pieczyska. Dwanaście wiorst od stacji Góra Kalwarja znajduje się kościół parafjalny, który jest ciekawym zabytkiem architektonicznym XVI w. węższy u dołu, szerszy u góry. W Pieczyskach znajduje się kamień legendowy z odcisniętą jakoby stopą Matki Boskiej.

Pieskowa Skala, pow. Olkuski. Istniał tu zamek z czasów Kazimierza W. nie pozostało po nim śladu, obecny zamek na innym miejscu zbudowany został w XVI w. przez możną rodzinę Szafranców. Restaurowany w dobrym stanie dotrwał do chwili obecnej.

Płock, starożytna osada, katedrze, zaraz po Wawelu, najwięcej pamiątek się zawiera; miejsce spoczynku wielu Piastów.

Kościół katedralny nad Wisłą, dawniej stojący w obwodzie zamkowym, założony został w r. 965 przez Mieczysława I, pod wezwaniem Najświętszej P. M. zwanej często Panny Marji Mazowsza, za patrona ma i św. Zygmunta króla Burgundzkiego. Świątynia była drewniana i dopiero gdy przez

ogień strawiona została, w r. 1136 biskup płocki Aleksander Dołęga Szreński wystawił obecną katedrę z kamienia ciosowego i cegły. W następnych wiekach, przez różnych biskupów odnawiana, ostatnio w r. 1904 przez biskupa Jerzego hr. Szembeka z gruntu odrestaurowana, stanowi cenne świadectwo energii i pożytecznej działalności biskupa.

Kazimierz W., chorobą złożony w r. 1370, w mieście Pokrzywnicy uczynił ślub, iż jeżeli do zdrowia przyjdzie, podźwignie z ruin kościół płocki, zbudowany od przodków pod wezwaniem św. Zygmunta i pewnej liczbie kapłanów przy nim należyte da opatrzenie. Jakoż myśląc już o tem, wcześniej dał rozkaz archidjakonowi gnieźnieńskiemu, ażeby tam kogo posłał do obejrzenia murów, a on to zlecił Janowi ze Skrzynna, kapelanowi królewskiemu. Niewiadomo, czy ten zamiar do skutku przywiedziony został, albowiem Kazimierz W. wkrótce umarł.

Biskup i proboszcz katedralny zaszczytami byli tytułem i godnością książęcą, pierwszy z nich pułtuskiego, drugi sielunskiego i w tym księstwie miał udzielną

władzę. Siódmy z kolei biskup katedry plockiej, był pierwszym z polaków, Stefan, herbu Pobóg. Katedra w rędzie swych pasterzy szczyli się: Henrykiem ks. mazowieckim † w r. 1391; Kazimierzem synem Bolesława ks. mazowieckich † r. 1480; Karolem Ferdynandem królewiczem z rodziny Wazów i Michałem ks. Poniatowskim, bratem króla Stanisława Augusta — wszyscy z rodów panujących.

Kapituła plocka posiada przywilej Aleksandra Jagiellończyka z r. 1504 wydany w Krakowie, stanowiący pięciu kanoników doktoralnych przy tejże katedrze, to jest: teologii, prawa kanonicznego, sztuk lekarskich, kaznodzieję i penitencjusza.

Liczne włości w województwie plockiem, ziemi Dobrzyńskiej, przez Bolesława Chrobrego, książąt i panów nadane czyniły uposażenie kapituły jednym z najlepszych.

Starożytną dzwonnice katedry plockiej, Kazimierz W. gdy zamek murem otaczał, kazał pokryć blachą. W dzwonnicy są cztery dzwony, największy „Zygmunt” tylko w wielkie uroczystości i obchody pogrzebowe odzywa się. Istniał zwyczaj, że po wieczornem przedzwonieniu na „Anioł

pański“, *Zygmunt* wybijał pojedynczo 10 razy, w pauzach minutowych, działo się to na pamiątkę chrześcijan pod Warną poległych r. 1444.

Dwóch królów polskich: Władysław Herman zmarły d. 3 czerwca r. 1102 i syn jego Bolesław Krzywousty, zmarły d. 25 października r. 1139, pochowanych zostało w plockim kościele katedralnym. Aleksander, Dołęga ze Szreńska, biskup plocki, wspomniał pogrzeb Krzywoustemu wyprawił, wspomina o tem Długosz w życiu tego biskupa.

Długo miejsce spoczynku królów było niewiadomem, utrzymywano bowiem, że zwłoki ich pod wielkim ołtarzem złożone były, atoli twierdzenie to mylnem się okazało. Dr. Wawrzyniec Wserecz opisujący osobliwości Płocka w r. 1603 podał do wiadomości, że Andrzej Noskowski biskup plocki † 1561 r. wyporządkując kościół katedralny, w wymurowanym przy wnijściu do chóru kanonicznego grobie, kości wspomnianych królów pochował. Dopiero jednak Adam Michał Prażmowski, biskup plocki, w r. 1818 postanowił wystawić Monarchom pomnik z marmuru i wydał w tym celu

odezwę do obywateli województwu płockiego, wzywając ich do dobrowolnej składki.

Pilnując się wskazanego miejsca, przez dr. Wsereczę *odkryto* d. 22 lipca r. 1825 w samym środku wnijsia do chóru większego, w grobie sklepionym, *skrzynię z drzewa*, po bokach klamrami żelaznymi spojona, a w której kości królów i książąt z rodziny Piasta przez Noskowskiego złożone znajdowały się.

„Pięć głów było, kości większych i mniejszych do trzydziestu i więcej, na jednej głowie znajdowało się nieco włosów, na drugiej strój do czepka podobny, galonkiem srebrnym i plecionką drobną z jedwabiu otoczony. Kości te były ciemno-żółtawe, a kilka z nich fioletowe, z rąk i nóg nadzwyczaj długie”. (Dopisek do artykułu ks. W. G. Gawareckiego *Alleluja* r. 1841).

Pomnik, jaki do dziś w kaplicy katedralnej oglądamy, poświęcony był d. 12 września r. 1825, jest on zrobiony podług rysunku prof. Zygmunta Vogla i oznacza miejsce złożenia zwłok monarszych.

W podziemiach katedry z książąt mazowieckich z Piastów świeckich pochowani zostali, o ile wiadomo:

1. Leszek, syn Bolesława IV Kędzierzawego † 1186 r.

2. Konrad I książę Mazowsza i Kujaw † 1247 r.

3. Bolesław, † r. 1313.

4. Zofia, żona Bolesława, księżna mazowiecka † r. 1288.

5. Wacław, zmarły w r. 1330.

6. Bolko czyli Bolesław, syn Wacława † r. 1341.

7. Kazimierz, książę syn Trojdena † 1354 r.

8. Ziemowit III, książę całego Mazowsza † 1381 r.

9. Ziemowit IV zmarły r. 1426.

10. Kazimierz II zmarły 1446 r.

11. Władysław I ks. płocki zm. 1455 oraz trzej synowie jego:

12. Ziemowit V zm. 1456 r.

13. Ziemowit VI	} Zmarli w r. 1462, otruci przez Gotarda z Rybna kasztelana Sochaczewskiego.
14. Władysław II	

15. Janusz II zm. r. 1493.

Ci wszyscy, a przynajmniej niektórzy z nich zapewne mieli nagrobki, które z cza-

sem zniknęły, gdy zmieniano budowę kościoła. Obecnie, podczas restauracji katedry, ks. Syski rzucił projekt w *Maryawicie* wystawienia nagrobka upamiętniającego imiona wszystkich książąt mazowieckich, tutaj pochowanych. Myśl godna poparcia i szybkiego urzeczywistnienia. Należy się to panom i dziedzicom ziemi krakowskiej sandomierskiej, śląskiej, wielkopolskiej, Kujaw, Sieradza, Mazowsza, ziemi Dobrzyńskiej i Pomorza.

W miejscu w którym teraz kaplica św. Zygmunta znajduje się, był dawniej wspinały pomnik biskupa *Wernera*, który we wsi Biskupicach, w pobliżu Droбина z rozkazu Bolesły, kasztelana Wiskiego w r. 1170 zamordowany został. Biskup Werner, mąż doskonały, pobożny i uczony, przez Bolesława Kędzierzawego w r. 1166 wysłany był do Akwisgranu, dla uczynienia zgody z cesarzem Fryderykiem I. Gdy biskup rzecz całą pomyślnie załatwił, cesarz Wernerowi część relikwii św. Henryka II cesarza i św. Zygmunta, króla burgundzkiego, w darze ofiarował, które do dziś w plockiej katedrze są złożone.

W podziemiach katedry spoczywają zwłoki

Krystyna Gozdawy, wojewody plockiego, od krajowców zwanego „wielkim wojewodą“, a od pogan pruskich „bożkiem polskim“, z woli Konrada I ks. Mazowsza i Kujaw, przez podszepty zawistnych, wolności, potem oczu i życia pozbawiony r. 1217.

Dochowało się jednak i kilka nagrobków znaczniejszych prałatów i panów mazowieckich: *Andrzeja Sierpskiego*, wojew. rawskiego i starosty plockiego, który Bonie królowej w powrocie do Włoch towarzyszył, zmarł w r. 1572; *Paula Głogowskiego*, kanonika i dziekana katedry plockiej, męża wielkiej nauki, zmarłego w r. 1580. Nagrobek znajduje się w kaplicy, w której szczątki monarchów są złożone; *Melchiora Radziwińskiego*, archidjakona i doktora nauk lekarskich, zmarłego w r. 1550 i wielu innych.

Grób dla biskupów, prałatów i kanoników jest pod zakrytą kanoniczą, drugi grób jest pod kaplicą, w której pomnik wzniesiono królom. Obecnie w podziemiach chowają tylko biskupów. Straż do pilnowania kościoła i do usług używa się ze wsi Radziwia, po przeciwnej stronie Wisły położonej, była to odwieczna książąt Mazowieckich fundacja.

Teraźniejszy kościół nie jest tym samym, który początkowo był zbudowany, jednakże mury jego przeszło siedm i pół wieków istnienia liczą. Był on przez królów i książąt często zwiedzany jako droga i znakomita pamiątka przeszłości.

W *zamku*, jaki tu niegdyś stał blisko katedry, a przez Kazimierza W. w r. 1353 był odrestaurowany, mieszkała w r. 1572 Anna Jagiellonka *). Obecny *teatr* przerobiony został w r. 1816 z ruin kościoła św. Trójcy, po-dominikańskiego, odbudowanego w r. 1412 przez żonę Ziemowita IV. Kościół paraf. św. Bartłomieja zbudowany w XIV w. Istniejący w Płocku *szpital* św. Trójcy ufundowany był w r. 1405 przez ks. Ziemowita mazowieckiego, liczy więc 500 lat i jest jednym z najstarszych w kraju (patrz szpital w Rawie). W XV w. Płock był miastem tak zamożnem, że uchodził za pierwsze miasto po Krakowie. W r. 1483 powstał tu *zakład naukowy* dla duchownych, a w r. 1498 Jan Olbracht pozwolił urządzić *wodociągi*. W końcu XVIII w. Płock liczył jeszcze 11 kościołów.

*) W r. 1229 w zamku płockim Konrad I wzięł ks. Henryka Brodatego.

Radom, w XII w. posiadał zamek, który przechodząc rozmaite fazy w r. 1860 przerobiony został na plebanję. W zamku tym bawiła Grzymisława wdowa po Leszku, Władysław Jagiello i królowa Jadwiga, Kazimierz Jagiellończyk, Elżbieta, Jan Olbracht. W r. 1548 Barbara Radziwiłłówna witana była przed miastem przez męża, a w r. 1551 przez Radom wieziono jej zwłoki. Kazimierz W. zbudował tu kościół św. Jana.

Radoszyce, osada gub. radomskiej pow. koneckiego. Długosz powiada, iż istnieje tam kościół „*novae foundationis*“. Istniał też zamek, bo król Władysław Jagiello zatrzymał się tu w r. 1411 jadąc na wyprawę do Prus. Tu obchodził święto Trzech Króli i odesławszy stąd królową Annę do Krakowa, sam ruszył na Sulejów, Łęczycę, Brześć do Torunia. Kazimierz Jagiellończyk z rodziną bawił tu w r. 1450, chroniąc się przed zarazą morową. Z zamku, który popadł w ruinę i około r. 1860 został rozebrany, a który pono przez Kazimierza W. był zbudowany, pozostały dwie budowle z żelaznymi drzwiami.

Rabsztyn, wieś pow. olkuski. Obok za-

budowań folwarcznych wspaniałe ruiny zamku z XV wieku, niegdyś własność Toporczyków z Rabsztyna.

Raciążek, gub. warszawska. Ruiny zamku z XIII w. dotychczas widoczne. Tutaj w r. 1404 Władysław Jagiełło zawarł przymierze z wielkim mistrzem Krzyżaków Konradem von Jungingenem, oddając mu Żmudź. Raciążek był kilkakrotnie miejscem zjazdów i często gościł królów.

Radziejów, gub. warszawska, posiada kościół paraf. z cegły, nietynkowany, w stylu ostrołukowym, zbudowany przez biskupa krakowskiego Jana Grota w r. 1331. Kościół pofranciszkański ufundował Łokietek.

Radzyń, gub. siedlecka. Kościół ufundowany w r. 1461 przez Mniszchów. W kościele jest starożytny obraz Matki Boskiej, malowany na drzewie.

Raków, gub. radomska. W XVI w. było tu gniazdo *Socynianów*. Około r. 1575 założyli papiernię i drukarnię słynną z pięknych czcionek. W r. 1602 założono szkołę arjańską, liczącą przeszło 1000 uczniów. W r. 1638 młodzież arjańska zburzyła krzyż, w skutek czego szkołę zamknięto i arjan wypędzono. Obecny kościół paraf.

zbudowany jest na fundamentach zboru arjańskiego.

Rawa, gub. piotrkowska, miasto ze starożytną przeszłością. W r. 1313 był tu już zamek przez Kazimierza W. później wzmocniony, baszta i fundamenty dotychczas są widoczne. Tu mieszkali książęta mazowieccy, tu była później kasa kwarciana, do której starostowie wysyłali grosz czwarty na wojsko. Około r. 1378 Rawa była stolicą oddzielnego księstwa. Ostatnim księciem Rawy był Władysław syn Janusza Starszego, ks. warszawskiego, zmarły w r. 1462. Od r. 1496 miasto stało się miejscem zjazdów i sejmików. W r. 1513 bawił tu Zygmunt I. Kościół paraf. św. Piotra i Pawła i kościół św. Ducha pochodzą z XIII w. Kościół z klasztorem po-augustjańskim, w stylu ostrołukowym fundowany jest przez Ziemowita III. *Szpital* św. Ducha istnieje w Rawie lat 530 i posiada akt erekcyjny ks. Ziemowita, który dosłownie brzmi:

„My Ziemowit z Bożej łaski Xiążę Czerski i Pan Rawski i dziedzic — wszystkim wiernym w Chrystusie obecnym i przyszłym chcącym mieć tego wiadomość chcemy, aby było wiadomem: że przystąpiwszy do nas

skromni mężowie Radcy i ławnicy miasta naszego Rawy pokornie upraszali, jak dalece na chwałę Boga Wszechmogącego i świętego Ducha szpital chorych tamże w Rawie pozwoliliśmy założyć i uposażyć. My więc pragnąc cześć Boską w naszych czasach dla pomocy naszych potomków i dla naszego zbawienia z tego względu powiększyć, ich prośbami powodowani zezwalamy i niniejszem przypuszczamy ofiarujących szpital założyć i uposażyć Naszą Xiążęcą Łaską, któremu to szpitalowi Mikołaj nazwany Początko z żoną swoją 4 morgi (Man-sos) w mieście Rawie, 3 morgi w Komorowie, wsi naszej, z zagrodami, rolami, wołami i zasiewami dał i na wieczne czasy darował. To wszystko od wszelkich opłat naszych i podatków, służebności pańszczyznianych, i nadpańszczyznianych, jak najmniej od wszelkich powinności pod jakimkolwiek nazwiskiem opłacanych na wieczne czasy zwolniliśmy. Oprócz tego rzeczony szpital przyłączamy i przywiązujemy do klasztoru św. Wojciecha w Płocku, i aby Opaci rzeczzonego klasztoru przez braci swojej reguły tymże szpitalem zarządzili i rozrządzali, oraz jakby im się lepiej i korzyst-

niej zdawało wszystkich załatwiali. Na dowód pieczęć nasza do niniejszego jest przywieszoną. Działo się i dano w Rawie, w wilią Szymona i Judy Świętych Apostolów, roku pańskiego 1374. W obecności szlachetnych mężów Jana starosty i sędziego naszego Czerskiego, Andrzeja Marszałka, Sewoska Chorążego Rawskiego, Pocyona i Meerlaya Rycerzy i wielu innych wiary godnych świadków.“

Rożan, gub. łomżyńska. Istniał tu zamek zbudowany przez królową Bonę, która w nim często gościła; obecnie jedynie okopy, ukazują ślad, na którym stał dawniej. Kościół paraf. św. Anny z XVI w., przeróbki zatarły styl pierwotny.

Sandomierz, znany już w XI w. stał się stolicą dzielnicy książęcej otrzymanej przez Henryka, syna Bolesława Krzywoustego. Był to jedyny książę słowiański, co z hufcem swoim połączył się z krucjatą i poszedł oblegać mury Jerozolimy.

Przemieszkowały tu niewiasty piastowskie: żona Kazimiersowa Helena, córka Adelajda, synowa Grzymisława, wnuka Salomea i jej bratowa Kinga.

Adelajda, córka Kazimierza Sprawiedli-

wego ufundowała tu w r. 1200 kościół *św. Jakóba*. Przy kościele tym osiedli później Dominikanie i dotrwali do kasaty w r. 1864. (Podczas napadu Tatarów zakonnicy tutejszego klasztoru zostali wymordowani d. 2 lutego 1260 r.). Kościół ten, jedna z najstarszych świątyń w kraju nosi wybitne piętno architektury „romańskiej”. Pierwotną budowę można tylko w niektórych miejscach odtworzyć. W nieskalanej czystości pozostał tylko sławny portal „ceglany”. Jest on utrzymany w stylu romańskim i ma przeszło 700 lat. Uderza mnogość ornamentacji, główki na kapitelach wyobrażają ks. Adelajdę i Leszka Białego. Na budowę świątyni użyto jako materiału nie ciosu a cegły, bodaj czy nie poraz pierwszy na tak wielką skalę w Małopolsce.

Płyta grobowa ks. Adelajdy, z kamienia, ma datę śmierci książniczki r. 1211, robota rzeźby wskazuje, że położona była w XV wieku. Sarkofag dębowy z XVII w. zawiera w małej trumience szczątki książecznej przeniesione z grobowca dawnego. Z boku nawy jest wejście do kaplicy, a dawnej celi *św. Jacka*, który tu przemieszkował.

W starożytnej dzwonnicy ze strzelnicami,

dzwony: „Demetrjusz” z r. 1399 i drugi z 1314.

W wieku XIII Tatarzy srodze miasto niszczyli, dopiero Leszek Czarny troskliwie zajął się podniesieniem grodu i przeniósł miasto na wzgórze, gdzie obecnie stoi.

Kazimierz W. opasał miasto murem z czterema bramami, utrzymała się jednak tylko jedna, tak zwana „Opatowska”, z gotyckim ostrolukiem swej wieży. Stoi dzięki temu, że w r. 1840 od spodu podmurowaną została.

Król ten wybudował *kolegiatę* (dzisiaj katedrę) pod wezwaniem N. M. P. na miejscu dawnego kościoła zbudowanego w r. 1121 przez Bolesława Krzywoustego, który ufundował gotycką świątynię w miejscu pierwotnego kościółka *św. Mikołaja* zbudowanego przez Mieczysława I. Obecna więc katedra jest trzecią świątynią, z których każda fundatorem miała monarchę. Kościół kazimierzowy z r. 1360, przez kardynała Zbigniewa Oleśnickiego rozszerzony, posiada lekkie ostrolukowe sklepienia równe we wszystkich nawach.

Władysław Jagiello polecił pokryć malowidłami ściany kolegiaty i malowania te

utrzymały się do w. XVIII, gdyż dopiero w r. 1711 członkowie kolegiaty kazali je zabielić wapnem. Obecnie na lewej ścianie presbyterium przechowało się przypadkiem jedno malowidło, pod dużym obrazem, który niedawno spadł i odkrył tajemnicę.

Kościół posiada też jeszcze jeden z kilku obrazów otrzymanych od króla po pogromie Krzyżaków. Obraz ten przedstawia wskrzeszenie Piotrowina i stanowi bardzo ciekawy zabytek malarstwa XIV w.

W skarbcu znajdują się rękopisy z XIII w. i rękawiczki królowej Jadwigi. W kolegiacie Jagiello przyjmował posła od Soboru Bazylejskiego. Jagiello, który w Sandomierzu często przebywał, odbierał tu hołd od książąt Mazowieckich.

Zamek z muru dźwignął Kazimierz W., odnowił go i przerobił Zygmunt Stary. Po ustanowieniu biskupstwa w Sandomierzu, w pierwszej połowie XIX stulecia, ofiarowano biskupom zamek na mieszkanie. Ówczesny jednak biskup ks. Burzyński (przedtem reformat) jako zakonnik odmówił tego zaszczytu i niestety gmach zamieniono na więzienie. Tablica wmurowana przypomina dokonaną restaurację przez Zygmunta I.

W kościele św. Ducha z XIII w., w którym Piotr Skarga wypowiedział trzy ostatnie kazania, znajduje się w kaplicy w ołtarzu figura rzeźbiona Pana Jezusa Miłosiernego, czczona ze szczególnem nabożeństwem. Rzeźba ta była w ołtarzu kaplicy zamkowej, a św. Kunegunda przed nią zwykle się modliła.

Gmach, w którym się dzisiaj mieści progimnazjum, to dawny kościół *br. Piotra*, zbudowany przez Kazimierza W. Później mieszcili się tu Jezuici, którzy założyli konwikt dla młodzieży.

Ratusz z czasów Leszka Czarnego (jedna część) i Kazimierza W. doskonale zachowany posiada mury niesłychanej grubości. W r. 1873 odkryto pod gmachem obszerną sklepioną izbę z hakami i kółkami, zapewne do tortur.

Długosz ufundował w r. 1476 przy kolegiacie tutejszej dom dla Manayonarzy. Dom ten posiada ładne gotyckie sutryny.

W Sandomierzu w r. 1570 odbył się zjazd dyssydentów.

Sapierzyżki, gub. suwalska. Istniała tu niegdyś jedna z większych świątyń pogodskich starożytnej Litwy. Paweł Sapieha

zbudował na ruinach tej świątyni w r. 1530 kościół parafjalny. Z pałacu spólcześnie wzniesionego pozostały fundamenty.

Secemin, gub. kielecka. Szafrancowie z Pieskowej Skały zbudowali tu w r. 1402 kościół paraf., który w roku 1557 zamieniony był na zbór kalwiński a w połowie XVII wieku znowu katolikom zwrócony. W r. 1555 otworzono tu szkołę a d. 11 stycznia 1556 r. odbył się zjazd kalwinów i luteranów.

Serock, gub. warszawska, posiada kościół paraf. zbudowany z początkiem XV w. przez Janusza i Stanisława ks. mazowieckich. Jest to nader *oryginalna budowa*, z czterema basztami. Był to główny punkt handlowy w ziemi zakroczymskiej.

Sieciechów, pow. kozienicki gub. radomska. Opactwo Benedyktynów fundowane w XI w. przez Sieciecha. Według tradycji klasztornej Bolesław Krzywousty po skonfiskowaniu tych dóbr za tchórzostwo jednemu z Sieciechów, nadał je zakonowi między 1132 a 1139 rokiem. Bywał tu Władysław Herman, a Konrad Mazowiecki r. 1223 więził Bolesława (Wstydlwego) i matkę jego Grzymisławę. Klasztor często odnawia-

ny w XVI w. przebudowany. Kościół obecnie jest paraf., klasztor w ruinie, opactwo ledwie się trzyma. W niegdyś istniejącym tu zamku więziony był Zbigniew syn Władysława Hermana.

Sienn, gub. radomska. Kościół paraf., w stylu ostrolukowym, zbudowany w r. 1483. Okna z jednej strony. Tablica erekcyjna z r. 1431, u dołu herb „Korczak”.

Sieradz, gub. kaliska. Jedno z najstarszych miast, posiadające zamek od niepamiętnych czasów, w którym Kazimierz ks. Mazowiecki więził brata Ziemowita z żoną Gertrudą w r. 1254.

W r. 1262 mieszkał tu Leszek Czarny z żoną Gryfiną. Tenże Leszek w lochach zamkowych więził głoźnego biskupa Pawła z Przemankowa. W r. 1288 księstwo sieradzkie objął Władysław Łokietek.

W końcu XIV w. Sieradz został miastem w którym odbywały się zjazdy. W XV w. odbyło ich się 12, poczem przeniesione zostały do Piotrkowa. Tutaj w r. 1436 zatwierdzono pokój z Krzyżakami. Kościół parafjalny, niegdyś kolegiata, zbudowany około r. 1200 przez jednego z książąt władających Sieradzem. W tymże kościele od-

był się w r. 1233 synod prowincjonalny. Kościół posiada skarbiec godny widzenia.

Kościół św. Stanisława, z klasztorem podobinikańskim, zbudowany w r. 1260 przez Kazimierza ks. sieradzkiego, posiada rzeźbę drewnianą „Zdjęcie z Krzyża“, z XV w. W podziemiach były *groby ks. mazowieckich*, zniszczone przez Krzyżaków w r. 1331.

Kościół św. Ducha, zbudowany w r. 1417. W Sieradzu na sejmie zwołanym w r. 1432, Polacy uznali następcą po Władysławie Jagiello syna jego, starszego, Władysława III, za co król wraz z królową Zofją publicznie dziękował.

Sierpc, gub. plocka. Kościół paraf. św. Wita zbudowany podobno w XI w. na miejscu świątyni pogańskiej. Starożytna jest część zbudowana z kamienia polnego. Drugi kościół Wniebowzięcia N. M. P. zbudowany w r. 1483, obecnie mieszczą się jeszcze przy nim benedyktynki. Kościół w stylu ostrolukowym posiada obraz łaskami słynący. Trzeci kościół św. Ducha zbudowany w r. 1519.

Miasto w XII w. było już w posiadaniu biskupów plockich.

Siewierz, gub. piotrkowska. Ruiny zamku

książąt siewierskich, którymi byli od r. 1443 biskupi krakowscy. Zbigniew Oleśnicki nabył to księstwo od książąt śląskich i przyłączył do dóbr biskupów krakowskich.

Kościół paraf. św. Mateusza istniał już w XV w. ale w r. 1783 przez biskupa Soltyka był przebudowany. Na cmentarzu istnieje kościółek św. Jana, uchodzi za fundację Piotra Dunina z r. 1144, zbudowany z *ciosu*, jest to typ kościołów zamczków, z oknami jak strzelnice. Pod murami Siewierza Władysław Łokietek pobił wojska śląskie Henryka IV.

Skalbierz, gub. kielecka. Kościół parafalny z XIII w. przez Konrada ks. mazowieckiego w r. 1235 obwarowany, w XV wieku był przebudowany. Zachowany styl ostrolukowy.

Skala, gub. kielecka. Widoczne są jeszcze ślady klasztoru i zamku, który tu istniał w r. 1235. Księżna Salomea, żona Bolesława, przeniosła tu klaryski z Zawichosta i osadziła w zamku, przy którym następnie zbudowała klasztor. Po zrujnowaniu klasztoru, około r. 1320 zakonnice przeniosły się do Krakowa. Istnieje grota św. Salo-

mei, w której mieszkała. Kościół św. Mikołaja pochodzi zdaje się z XIV wieku.

Skepe, gub. płocka, posiada kościół i klasztor po-bernardyński, w r. 1497 zbudowany, w kościele pomieszczono statwę Matki Boskiej, przywiezioną w r. 1496 przez Zofję Kościelecką. W r. 1755 odbyła się koronacja łaskami słynącej statuy.

Szrynno, gub. radomska. Kościół paraf. pierwotnie zbudowany podobno przez Piotra Dunina, z ciosu; w ścianie wmurowana tablica kamienna z herbem „Łabędź“, Duninów. W zakrystji są godne widzenia sprzęty starożytne.

W r. 1368 bawił tu Kazimierz W.

Skrzyńsko, gub. radomska. Leży o pięć wiorst od Skrzynna i stanowiła własność *Piotra Dunina*, który ją otrzymał od Bolesława Krzywoustego, stąd częste pomyłki i wspomnienia historyczne nie wiemy czy odnoszą się do jednej lub drugiej miejscowości. Pierwotny kościół stał tu za Piotra Dunina, ten który obecnie się wznosi jest jednak z w. XVIII. W w. ołtarzu znajduje się cudowny obraz Bogarodzicy z Dzieciątkiem Jezus, który według tradycji miał ofia-

rować kościołowi Piotr Dunin, odzyskawszy cudownie wzrok po oślepieniu.

Skulsk, gub. kaliska. Bolesław Wstydliwy, król polski, podczas łowów znalazł statuetkę M. B. Bolesnej, którą umieścił w wybudowanej tu kapliczce. W r. 1271 w miejsce kapliczki stanął kościółek, który po przeróbkach i dobudowaniach istnieje dotychczas.

Slesin, gub. kaliska. Kościół paraf. św. Mikołaja zbudowany około r. 1360, później przebudowany.

Slawków, gub. kielecka. Miasto bardzo starożytne, gdyż w 1203 r. biskup Pelka wybudował tu kościół św. Jana z klasztorem kanoników regularnych. Kościół paraf. pochodzi z XIII w. W rynku stoi ratusz z czasów Kazimierza W., posiada dach podwójny i kolumnady wokoło. Istniejący dom schronienia dla starców, prawdopodobnie posiada pewną finansową łączność z założonym tu, w r. 1298 przez bisk. Jana Muszkata, szpitalem dla ubogich.

Miasteczko ma *wygląd starożytny*, świadczy o tem kierunek ulic i domy nadzwyczaj ciekawe, dawnej architektury.

Ślupca, gub. kaliska. Kościół paraf. św.

Wawrzyńca z XV w.; kościół św. Leonarda z XIV w., urządzono przy nim obecnie szpital. Miasto należało do biskupów poznańskich. W r. 1314 biskup Andrzej otrzymał prawo *mennicy*, dla bicia w Słupcy denarów. W r. 1431 założono tu „Towarzystwo Strzeleckie“.

Słupia-Nowa, gub. kielecka. Kościół paraf. z XVI w. Królowie polscy przybywając do kościoła na Łysej Górze, zatrzymywali się w miasteczku.

Służewo, gub. warszawska. Kościół paraf. św. Jana Chrzciciela, z wyniosłą wieżą, w stylu gotyckim, zbudowany w r. 1560, przez małżonków Służewskich.

Sobków, gub. kielecka. Kościół paraf. z drugiej połowy XVI w., zbudował go Stanisław Sobek. Około r. 1570 tenże Sobek wystawił pałac z małemi basztami po rogach, co nadało mu wygląd zamku. Zameczek *istnieje* dotąd.

Sobota, gub. warszawska, posiada kościół paraf. św. Piotra i Pawła zbudowany w r. 1548 przez Tomasza Sobockiego.

Sochaczew, gub. warszawska. Malownicze ruiny nad Bzurą zamku zbudowanego z cegły i kamienia w XIV w. Kościół paraf.

św. Mikołaja, niegdyś klasztorny oo. Dominikanów zbudowany był w r. 1244 przez ks. Ziemowita. W XV i XVI w. Sochaczew był ogniskiem przemysłu.

Solec, gub. radomska, *dochorwał* wiele pamiątek. Ruiny zamku zbudowanego roku 1060 przez Bolesława Śmiałego widoczne dotąd. Zamek połączony był z miastem mostem, przerzuconym nad doliną.

Kościół paraf. murowany zbudowany przez Kazimierza W. Na bloniu tradycja mieszkańców wskazuje *miejsce na polance*, gdzie król Bolesław w r. 1078 stanął obozem i sądził sprawę pomiędzy biskupem a spadkobiercami wkrzeszonego Piotra Strzeмиńczyka, o wieś Piotrowice. Wówczas też biskup odprawił mszę św. w kościółku św. Barbary, zbudowanym w X w. i *dotychczas* na cmentarzu stojącym.

W r. 1412 bawił tu Władysław Jagiello. Solec od dawien dawna był wsią książęcą.

Solec, gub. kielecka. W r. 1508 miejscowość ta należała do Andrzeja Zborowskiego, który zbudował tu pałac *dotychczas* istniejący, dzięki odnowieniu w r. 1803 przez Ignacego Wielogłowskiego, Na źród-

dła wody słonej natrafiono w pierwszej połowie XVIII wieku.

Stanisławów, gub. warszawska. Kościół paraf. zbudowany w r. 1523 przez ks. mazowieckiego.

Staszów, gub. radomska. Kościół paraf. zbudowany w r. 1340 przez Dorotę z Tarnowskich Tęczyńską, z kamienia wapiennego. Ratusz murowany pochodzi z końca XVI wieku.

Staw, gub. kaliska. Kościół paraf. w stylu ostrołukowym, zbudowany w r. 1520 przez Jana Jaruntha, wojew. łęczyckiego.

Stawiszyn, gub. kaliska. Kościół paraf. zbudowany przez Kazimierza W. posiada ołtarz rzeźbiony z XV w.

Zamek i mury miejskie zbudowane przez Kazimierza W. powoli poszły w ruinę. Na fundamentach zameczyska stoi teraz kościół ewangelicki.

Stężyca, gub. siedlecka. Kościół paraf. zbudowany w XV w. przez plebana Jana. D. 12 maja 1575 r. odbył się tu sejm zwołany przez prymasa Uchańskiego celem przystąpienia do obioru nowego króla, po wyjeździe Henryka Waleczjusza.

D. 3 maja r. 1791 zakonnicy z Miecho-wa otworzyli tu szkoły.

Stopnica, gub. kielecka. Kościół paraf. św. Piotra i Pawła zbudowany w r. 1340 przez Kazimierza W., przechował dotąd swe formy pierwotne; bogaty jest skarbiec kościelny. Kazimierz W. zbudował zamek, który w r. 1661 przerobiono na pałac i *dotychczas* jeszcze istnieje. W r. 1326 wybudowano w Stopnicy kaplicę św. Anny u wejścia do podziemi obszernych, które były niegdyś *kryjówką zbójów*. Kaplica ta popadła w ruinę.

Sulejów, nad Pilicą gub. piotrkowska. Starożytna fundacja opactwa Cystersów przez Kazimierza Sprawiedliwego. Kościół (obecnie parafia) zbudowany z ciosu, ukończony i poświęcony został w r. 1234. Kościół ten jest najpiękniejszym i najlepiej zachowanym zabytkiem architektury romańskiej. Wykonany jest z kamienia sztyldowieckiego ociosanego w regularne bloki. Piękny portal zdobi główną facjatę. Budynki klasztorne przedstawiają najokazalsze w kraju ruiny, piękne zabytki architektury wojennej XVI w. W kościele godne widze-

nia są lwy wielkie, jako starożytne zabytki rzeźby drewnianej.

Ruiny należą do największych w Królestwie. Niektóre sale klasztorne jako tako zachowały się.

Szadek, gub. kaliska. Kościół paraf. Wniebowzięcia N. M. P. i św. Jakóba z r. 1335, dotąd istnieje, jako budowla ostrołukowa. W r. 1540 zbudowany był *szpital* św. Ducha, który po spaleniu odbudowany służy za kościół ewangelikom.

W r. 1493 bawił tu Jan Olbracht. Najpomyślniejszy stan miasta był w XV i XVI w. Były nawet wodociągi.

Szaniec, wieś pod Pińczowem, gub. kielecka. Kościół ostrołukowy, z kamienia wapiennego obciosanego zbudowany w r. 1499. Sklepienie kościoła wspiera się na dwóch filarach w środku nawy stojących. Piękne rzeźby (oddrzwia) i obrazy staroniemieckie.

Szczekociny, gub. kielecka. Kościół paraf. św. Bartłomieja, fundacji Odrowążów, z XIV wieku, restaurowany gruntownie w r. 1782.

Szrensk, gub. plocka. Kościół paraf. pochodzi z XIV w. lecz przeróbki zatarły

wiele cech starożytności. Skarbiec posiada krzyż srebrny z XVI w.

Zamek zbudowany w r. 1531, z czasem rozebrano, a na fundamentach wystawiono dom murowany. Ratusz starożytny przerobiono na dom zajezdny.

Szydłowiec, gub. radomska. Kościół paraf. św. Zygmunta, zbudowany około roku 1432 z kamienia i ciosu, przez Odrowążów, posiada kilka pięknych nagrobków. Ratusz, w stylu włoskim z XVI w. jest pięknym zabytkiem dawnej architektury. Właścicielami Szydłowca w XV w. byli Odrowąże.

Szydłów, gub. kielecka. Około r. 1355 Kazimierz W. zbudował kościół i zamek a murem miasto opasał. Z zamku dochowały się ruiny, z murów miejskich jest Brama Krakowska. U stóp wzgórza, na którym wznosi się kościół św. Ducha, pochodzący z XII w. istnieją *lochy*, dawniej przez rozbójników zamieszkiwane, a obecnie na piwnice zamienione.

Synagoga z XVI wieku. W r. 1528 były w mieście wodociągi.

Tarczyn, gub. warszawska. Kościół pierwotnie w XIV w. zbudowany, przy odbudowywaniu utracił wiele cech starożytności.

W r. 1259 bawił tu Ziemowit ks. mazowiecki.

Tuliszków, gub. kaliska. W r. 1450 Mikołaj Zaremba zbudował kościół murywany.

Turek, gub. kaliska. Kościół parafjalny z XIV w.

Tykocin, gub. łomżyńska. Miasto w którym Zygmunt August często przebywał. Około r. 1565 król przebudował zamek, po którym jeszcze ślady pozostały i ulokował tutaj skarby, bibliotekę i zbrojownię. Po śmierci, zwłoki tegoż króla rok cały spoczywały na zamku tutejszym. Kościół parafjalny św. Trójcy zbudowany został w XV wieku.

W r. 1661 sejm nadał Tykocin Stefanowi Czarneckiemu na włość. Pomnik bohatera stoi przed kościołem, wzniesiony około r. 1770.

Uchanie, w pow. hrubieszowskim, należały do rodziny Jasieńskich, a w końcu XV w. do Uchańskich. Kościół odrestaurowany w r. 1484 posiada cenne obrazy i wiele pamiątek. Relikwie św. Atanazego doktora kościoła i św. Flawii Domicelli oprawione w relikwiarzach stoją na w. ołtarzu. Głowy

tych świętych przywiezione zostały z Rzymu przez Pawła Uchańskiego, sprawującego poselstwo do Grzegorza XIII. Podobno poseł przekupił zakrystjana, który je wydał.

Mauzoleum Uchańskich (naturalnej wielkości marmurowe postacie na wezgłowiach) należy do najwspanialszych w kraju.

Dotąd pozostały szczątki zamku z XIV wieku.

Ujazd, wieś pow. Opatowski. W połowie XV w. dziedzicami byli Oleśnicy herbu Dębno, później Zborowscy a w. XVII Ossolińscy*). Wyniosłe ruiny zamku zwanego „Krysztofory“. Kościół starożytny z drzewa wzniesiony.

Uniejów, gub. kaliska, niegdyś własność arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy mieszkali tu często, peczawszy od XII w. W r. 1365 zbudowano kościół na miejscu starej kolegiaty i nowy zamek; fundatorem był arcybiskup Jarosław. Zamek kilkakrotnie restaurowany pozostaje dotąd mieszkal-

---

*) Krzysztof Ossoliński brat Jerzego kanclerza w. kor. wznosił zamek (1631—1644 r.) na szczycie góry. Zamek posiadał 12 sal dużych, 52 pokoje i 365 otworów okien. Otaczał go mur obronny z czterema basztami. Zburzony przez Szwedów, wspaniałe jeszcze się przedstawia.

nym. W r. 1376 odbył się tu synod. Kościół kolegiacki ma wiele pamiątek i piękny grobowiec błog. Bogumiła, którego zwłoki przywiózł podstępnie dla kolegiaty w roku 1663 arcybiskup Leszczyński. Błog. Bogumił mieszkał w Uniejowie w r. 1182.

Warka, gub. warszawska. Było tu starożytne zameczysko książąt mazowieckich. W XIV w. Trojden, z linii ks. mazowieckich zbudował klasztor Dominikanom. Kościół zgorzał w r. 1650 a około r. 1845 ponownie popadł w ruinę; pomiędzy rumowiskami znajdowano *groby* pochowanych tu książąt Piastów, z linii mazowieckiej. Trojdena († 1341), Ziemowita († 1343), Anny († 1429) żony Jana ks. Mazowieckiego, a córki Kiejstuta ks. trockiego.

Warszawa, dawna stolica Mazowsza, chociaż znana i wymieniana już była w dokumentach z w. XIII, jednakże widomych pamiątek z czasów najdawniejszych posiada bardzo mało.

W r. 1339 Warszawa była już otoczona murami, miała rynek i dwa kościoły św. Jerzego, dziś już nieistniejący, przy ulicy Ś-to Jerskiej i św. Jana. W r. 1341 stale tu zamieszkiwał Kazimierz syn Bolesława.

Synowiec Kazimierza, Janusz, otrzymawszy przy podziale w r. 1379 Warszawę, wiele przyczynił się do jej wzrostu tworząc z niej stolicę Mazowsza.

W r. 1526 Mazowsze wcielono do Korony. Od r. 1548 stale mieszkała tu królowa Bona, a Zygmunt August często przebywał. Odprawiane od r. 1557 sejmy nadały znaczenie Warszawie, a po pożarze zamku krakowskiego w r. 1595 przeniesienie się króla i dworu do Warszawy zamieniły ją w stolicę, czyniąc środowiskiem handlu.

Z namacalnych pamiątek pozostały: kościół św. Jana (obecnie archikatedra), który wybudowany został na miejsce spalonego w r. 1261 drewnianego kościoła. Parafjalnym został w r. 1313 a kolegiatą w r. 1406. Kościół pochodzi z fundacji książąt mazowieckich i wśród cennych pamiątek posiada pomnik książąt Mazowieckich z czerwonego i czarnego marmuru; kościół św. Marcina (poaugustjański) przy ulicy Piwnej; kościoły, św. Anny (po-bernardyński) zbudowany w r. 1454 przez Annę ks. mazowiecką, odbudowywany po pożarach dwukrotnie, posiada kaplicę ze zwłokami błog. Jędrasława

z Gielniowa, bernardyna tegoż klasztoru, zmarłego w r. 1505, patrona Warszawy i kościół Panny Marji na Nowem Mieście zbudowany również przez księżną Annę w r. 1409. Świątynia ta wnętrzem, wyglądem zewnętrznym i dzwonnica świadczy o dawnej przeszłości swojej.

Istnienie kościoła św. Ducha kroniki stwierdzają już w r. 1333, jako kaplicy, przy której rajcy warszawscy, głównie Mikołaj Panczatka, założyli szpital, przez Jana ks. mazowieckiego uposażony w r. 1388, a Wawrzyniec z Targowa ofiarował folwark Pustola, który razem z młynem na rzece Drzazanie był podstawą istnienia szpitala i nieodłącznego z nim kościoła. Pierwszym proboszczem był ks. Jędrzej Pronobis.

Pomimo, że kościół ten i szpital, położony pod wałami, opasującymi miasto, kilkakrotnie był palony i łupiony, dzięki jednak opiece gorliwej obywateli Starego Miasta: Fukierów, Giżów i Baryczków, podnosił się tak, iż oprócz szpitala istniała tam szkoła i bractwo literackie.

Najwięcej ucierpiał kościół za pierwszego najścia szwedów, gdyż prawie cały poszedł w ruinę. Po ustąpieniu szwedów, królo-

wi przyszła myśl, aby w kościele św. Ducha osadzić paulinów i w tym celu pisał do ówczesnego prowincjała paulinów w Polsce i na Śląsku, obrońcy klasztoru częstochowskiego, ks. Kordeckiego, który paulinów do Warszawy przysłał. Odtąd rozpoczęła się świetna epoka dla kościoła i szpitala, gdyż możni i ubodzy prześcigali się w ofiarach tak, że wkrótce stanęły nowe budynki. Księża paulini przy objęciu kościoła w posiadanie w r. 1671 zorganizowali tu bractwo Pięciu Ran Zbawiciela, do którego zapisywało się na wzór istniejącego na Jasnej Górze wiele dostojnych osób. Kapitały wzrosły o tyle, że w r. 1699 założono kamień węgielny pod kościół obecnie stojący.

Pobożne pielgrzymki warszawian do Częstochowy wzięły swój początek stąd, że księża paulini za bytności swej w Warszawie szli pieszo lub jeździli często w towarzystwie osób pobożnych do Częstochowy. Kompanje do obrazu w Częstochowie wyruszają od r. 1850 zawsze po nabożeństwie, w kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej ufundowanej we wrześniu r. 1746.

Historja szpitalnictwa Warszawy niewątpliwie wykazuje pewne pochodzenie i za-

leżność finansową dziś istniejących szpitali, od przywilejów i nadań sięgających czasów piastowskich. Majątki *Mienia i Piaseczno* z folwarkami *Rudnik, Piaseczno i Skwarne*, podarowane zostały szpitalowi św. Ducha przez *Annę księżniczkę Mazowiecką* w r. 1441. Od tej daty, o ile sięgają dokumenty archiwalne i historyczne, majątki rzeczono nie były obciążane żadnymi podatkami i opłatami na rzecz skarbu. Majątki te obecnie są pod zawiadywaniem rady miejskiej. Na miejscu jednak, przy kościele św. Ducha i śladu szpitala nie pozostało, a świątynia, która istnieje, pochodzi z XVII wieku.

Rynek starego miasta zachował kilka kamienic, pochodzących z XV i XVI stulecia. Kamieniczka narożna, za domem Fuwierów, z lożą murowaną na pierwszym piętrze, była niegdyś własnością książąt mazowieckich.

Przedmieścia „Wola“ i „Mokotów“ stanowiły niegdyś wsie, znane ze swego nazwiska w dokumentach z w. XIV.

Warta, gub. kaliska. Kościół paraf. zbudowany w XIV w. Kościół po-bernardyński murowany z XVI w. na miejscu dawnego drewnianego, wystawiony przez mieszczanę

tak zwaną „złotą babę“. Tu umarł w roku 1534 błog. Rafał z Proszowic, prowincjał zakonu, zwłoki jego przechowane są we wspólnym sarkofagu. W r. 1459 bawił tu Kazimierz Jagiellończyk, a w r. 1558 Zygmunt August. W r. 1554 przybyli tu żydzi wystawili pierwszą w kraju synagogę.

Wąchock, gub. radomska. Leszek Biały ufundował tu klasztor dla Cystersów. Po zniesieniu opactwa w końcu XVIII w., budynki klasztorne podupadły, a obecnie są to tylko wspaniałe ruiny. W kościele portret Bolesława Wstydliwego.

Wąsosz., gub. łomżyńska, posiada kościół paraf. murowany z XV w.

Wącolnica, gub. lubelska. Osada starożytnej przeszłości, bo według legendy Krakus zbudował tu zamek.

Kościół paraf. św. Wojciecha zbudował Kazimierz W., w kościele jest obraz Matki Boskiej pochodzący jeszcze z dawnego kościoła.

Z kościoła św. Marji Magdaleny zbudowanego przez Benedyktynów, pozostały ruiny, a ze starożytnego ratusza tylko fundamenty i część piwnic.

Węgrów, gub. siedlecka. Pierwotny koś-

ciół paraf. zbudowany był w r. 1414, po pożarze w XVIII w. odbudowany. Nad zakrystją wisi *lustro metalowe*, w którym jakoby czarnoksiężnik Twardowski miał wywoływać duchy.

Rodzina Kisków utworzyła tu ognisko propagandy kalwinizmu. W r. 1565 odbył się synod kalwiński a w r. 1570 założono szkołę i drukarnię.

W rynku stoi kamienica, zwana „Gdańską“, która niegdyś należała do kupców gdańskich, tu handlujących.

Widawa, gub. piotrkowska, posiada kościół paraf. św. Marcina zbudowany w r. 1446. Na cmentarzu stoi starożytna kaplica św. Rocha z obrazem cudownym tego świętego.

Wieluń, gub. kaliska. Kazimierz W. w r. 1350 zbudował tu zamek, na fundamentach którego, stoi obecnie dom prywatny. Z murów miejskich, którymi opasał Kazimierz W. miasto, pozostała Brama Krakowska z wieżą, do której przybudowano później ratusz.

Kościół farny, dawna kolegiata, założony w XIII w. zbudowany z kamienia wapiennego, po pożarze odbudowany w XVII w. posiada wiele pamiątek.

Kazimierz W. w r. 1350 odbudował istniejący tu dawniej kościół Augustjanów. W klasztorze tutejszym w r. 1457 Janusz ks. Oświęcimski, podczas napadu na miasto wyciął 32 zakonników.

Władysław Jagiełło wystawił w r. 1393 kościół i klasztor Paulinów (obecnie Bernardynek etatowy).

W r. 1373 istniała w Wieluniu *mennica*. Odbywały się tu liczne synody i zjazdy, z których jeden w roku 1424 odbył się pod wodzą Władysława Jagiełły.

Wieruszów, gub. kaliska. Bernard Wierusz ufundował tu w r. 1401 klasztor Paulinów, z kościołem drewnianym, który po spaleniu odbudowany został i dzisiaj jest parafjalnym.

W klasztorze tego kościoła zmarł d. 20 marca r. 1673 ks. Augustyn Kordecki, b. przeor klasztoru Częstochowskiego.

Wiskitki, gub. warszawska. Pierwotny kościół paraf. istniał tu już w r. 1426 odbudowany w XVII w.

W r. 1221 bawił tu Konrad ks. mazowiecki a w r. 1297 Bolesław. Tutaj stale przemieszkiwała Aleksandra siostra Wła-

dysława Jagielly, u której król w r. 1410 bawił w gościecie.

Wiślica, gub. kielecka. Starożytna osada, która w 1122 r. posiadała już zamek obronny. Gdy po latach tułactwa Łokietek powrócił do kraju, Wiślica w r. 1305 otworzyła mu swe bramy.

Kazimierz W. umocnił zamek tutejszy, po którym zachowały się jeszcze ruiny. Kościół paraf. w stylu ostrołukowym, niegdyś kolegiata, rozpoczęty był przez Władysława Łokietka a dokończony przez Kazimierza W. w r. 1350, posiada wiele pamiątek. Kustoszem kolegiaty był Jan Długosz, a domek wystawiony przez niego dotąd istnieje. W kolegiacie przechowuje się posąg starożytny Łokietka. Wiślica była miejscem bardzo częstych zjazdów szlachty i królów począwszy od r. 1311.

Tutaj w r. 1347 ogłoszono prawo zwyczajowe, zwane *statutem wiślickim*.

Tu odbył się znany w dziejach sąd nad niewinnie posądzoną królową Jadwigą. Kazimierz Jagiellończyk dwukrotnie przebywał w Wiślicy.

Wizna, gub. łomżyńska. Ruiny zamku zbudowanego w r. 1296 przez Bolesława ks.

mazowieckiego. W zamku tym przemieszkiwała czas pewien królowa Bona i córka jej Anna Jagiellonka.

Kościół paraf. z cegły i kamieni polnych, zbudowany w r. 1525, posiada nad zakrystją *łożę*, w której zwykle siadywała królowa Bona podczas nabożeństwa.

Włocławek, gub. warszawska, posiadało już w XI w. zamek i dwie kaplice. W połowie XII w. przeniesiono tu katedrę z Kruszwicy, wówczas kościół był jeszcze drewniany.

Kościół katedralny pod który kamień węgielny, podług Długosza, położono d. 25 marca r. 1340, ukończony został w r. 1364.

Zbudowanie katedry miasto zawdzięcza biskupowi Maciejowi, który rządził djecezją przez lat 42 (1323—1365) i ociemniawszy z powodu nadmiernej pracy, zrezygnował z urzędu, oddawszy za zgodą Rzymu i pasterstwo nad djecezją i dokończenie katedry synowcowi swemu Zbylutowi Golanczewskiemu; w lat trzy, t. j. w roku 1368 z powszechnym żalem djecezjan zamknął powieki. Biskup Zbylut przez lat 18 dokładał wszelkich starań, aby katedrę skończyć, lecz z powodu niesprzyjających okoliczności nie

dokonał tego, tak, że dopiero w lat 28 po jego śmierci wspaniałą ten przybytek Boży konsekrował w dniu 3 c.m. maja 1411 roku sufragan wrocławski Jan, biskup taoryneński, na cześć Najśw. Marii Panny Wniebowzięcia.

Z dawniejszej katedry, która wciąż ulegała to burzeniom od nieprzyjaciół, to różnym przeróbkom, pozostało głównie prezbiterjum.

Z ostatnio dokonanych zmian wiele uczynił tu J. E. arcybiskup Popiel; objawszy w roku 1875 biskupstwo wrocławskie, zbudował dwie wieże, zdobiące dziś katedrę, w stylu odpowiednim do całości świątyni, za kielich starożytnej roboty wzięwszy sporą sumę, co dało początek, a następnie pobudziło ofiarność duchowieństwa i parafjan. Katedra po wielu dokonanych zewnątrz i wewnątrz przekształceniach, zamknięta od 14-go kwietnia 1891 roku do 30-go listopada 1893, po doprowadzeniu do dzisiejszego stanu, w dniu powyżej oznaczonym, po benedykcji przez J. E. ks. biskupa Henryka Piotra Dołęgę-Kossowskiego, otworzona została dla wiernych a następnie konsekrowana z wielką solennością wobec J. E.

arcybiskupa Wincentego Popiela, J. E. biskupa Bereśniewicza i Kossowskiego, który wypowiedział kazanie. Do celebry użyty był pastorał, znaleziony w trumnie założyciela katedry wrocławskiej, biskupa Macieja Golanczewskiego, wydobyty przy otworzeniu jego grobu, a więc przeszło 500 lat mający.

Katedra posiada wiele pamiątek, chociaż skarbiec zrabowany był przez Szwedów, a w r. 1794 przez Prusaków. Na zewnętrznej ścianie katedry jest *kompas*, urządzony podobno przez Kopernika. Kościół paraf. św. Jana Chrzciciela zbudowany był w r. 1538, w stylu ostrołukowym. Trzeci starożytny kościółek św. Witalisa, zbudowany w r. 1330 przez biskupa Golanczewskiego, obecnie jest kaplicą należącą do seminarjum.

Biblioteka seminaryjska posiada wiele pamiątek, cennych dokumentów i białych kruców, którymi opiekuje się zasłużony regens seminarjum ks. prałat Stanisław Chodźński. W XVI w. było we Wrocławku „Towarzystwo Strzeleckie“.

Włoszczowa, gub. kielecka, posiada starożytny kościółek Wszystkich Świętych, nie-

wiadomo kiedy zbudowany, koło którego założono cmentarz grzebalny.

Włostów, w Sandomierskiem. Kościół paraf. z XII w. założony przez Piotra Dunina. Tutaj ochrzczono Wincentego Kałużka, kronikarza polskiego, uznanego za świętego. Przechowywano jakoby portret świętego w kościele, ma się rozumieć roboty późniejszej.

Wodzisław, gub. kielecka. Kościół paraf. przechował w podziemiach starożytne trumny metalowe z XVI w. prawdopodobnie Lanckorońskich, których pomniki znajdują się w kościele zbudowanym w r. 1787 na miejscu dawnego, spalonego.

Wolborz, gub. piotrkowska. Kościół paraf. św. Mikołaja z r. 1148, powiększany i rozszerzony *dotrwał* dotąd. Od r. 1544 przez lat 274 t.j. do r. 1818 był kolegiatą. Starożytny zamek z XV w. a w XVII zamieniony na pałac, obecnie służy za koszarę. Król Władysław Jagiello zjechał tu w r. 1410 i na odbytej naradzie ze szlachtą postanowił walczyć z Krzyżakami.

Wysocice, wieś w pow. miechowskim. Długosz wspomina, iż istniał tu kościół św. Mikołaja, z kamienia wapiennego zbudowa-

ny. Według tradycji zbudować go miał Lambert bisk. krakowski w r. 1186. Dzwon starożytny z datą 1025 potwierdzałby to mniemanie. Obecny kościół z dawnego przebudowany około r. 1600 posiada „tympanon“ rzeźbiony.

Wąchock w pow. ilżeckim posiada wspólnie ruiny pierwotnego klasztoru Cystersów, fundowanego przez Leszka Białego.

Ż pierz, gub. piotrkowska. Osada, w której w r. 1231 przez czas pewien bawił Konrad książę mazowiecki.

Żarnów, gub. radomska. Kościół paraf. zbudowany przez Piotra Dunina za czasów Bolesława Krzywoustego nosi mieszaninę stylów romańskiego i gotyckiego.

Żarnowiec, gub. kielecka. Ślady starożytnego zamku, który w XV w. murowany, a przedtem drewniany, był mieszkaniem Adelajdy żony Kazimierza W. która przebywała tu do r. 1356. Dość często przebywał tu potem Kazimierz W., a w latach 1413 i 1416 Władysław Jagiello.

Kościół paraf. z XV w. pod wezwaniem Narodzenia N. M. P.

Żychlin, gub. warszawska. Widzieć w rui-

nach ślady zamku jaki tu w XIV w. został wybudowany.

Zamość, gub. lubelska. W XV wieku była tu obronna rezydencja. Równocześnie miasto zostało skanalizowane. Kolegjata z XVI wieku.

Zagość, pod Pińczowem. Kościół paraf. założył w r. 1353 Kazimierz W. podobno jako pokutę, po straceniu ks. Baryczki.

(Ks. B. upominał króla z rozkazu biskupa, poczem znaleziono zwłoki jego utopione w Wiśle, co nastąpiło raczej przez usłużnych zauszników niż na rozkaz wykonane).

Zawichost, obecnie osada w pow. sandomierskim, posiadała niegdyś zamek z XIII w. obecnie z pamiątek dochował się tylko kościół po-franciszkański zbudowany, jak jedni chcą, przez Ziemowita ks. mazowieckiego, a drudzy przez ks. Grzymisławę, żonę Leszka Białego. W kościele tym pochowane są zwłoki ks. Grzymisławy—gdzie się podział grobowiec, niewiadomo.

Zębocin, pow. miechowski. Kościół parafjalny istniał tu już w r. 1050. Proboszczem był tu ks. Stanisław ze Szczepanowa, późniejszy biskup krakowski, po męczeńskiej śmierci kanonizowany i obrany patronem Polski.

Pamiętki na Litwie i w gub. Cesarstwa.

Białowieża, gub. Grodzieńskiej. Olbrzymia puszcza, w lasach i kniejach pełno zwierza, pomiędzy którymi żubry w liczbie kilkuset stanowią największą osobliwość. Zwierzę to tylko w tej miejscowości się zachowało. Puszcza Białowieńska ma największy obszar lasu w całej środkowej Europie, przeszło 22 mile kwadratowe, a licząc i sąsiednie lasy, obecnie zakupione i wcielone do lasów skarbowych, ma koło 30 mil obszaru. Królowie polscy w puszczy tej urządzali łowy. Władysław Jagiełło i Witold w r. 1409 przez 8 dni tu polowali szykując zwierzynę na potrzeby wojenne. Również walne polowanie odbyło się tu w r. 1426. Tutaj król Jagiełło spadł na łowach z konia i złamał nogę w goleni. Bardzo często

zjeżdżali tu królowie z żonami i całym dworem na polowania.

Bracław, gub. podolska. Szczątki zamku z XIV w.

Brześć litewski, pow. grodzieński. Kazimierz Sprawiedliwy wystawił tu w r. 1182 zamek, wśród błot, z którego śladu nie pozostało. W r. 1409 odbył się tu zjazd tajemny króla Jagielly z Witoldem i sultanem kipczackim, na którym postanowiono wyprawę przeciw Krzyżakom. Witold budował w Brześciu świątynie katolickie. Tutaj w r. 1440 obrano Kazimierza Jagiellończyka wielkim ks. Litwy, a w sześć lat później już jako król polski, Kazimierz Jagiellończyk z senatorami załatwił sprawę o Wołyń, przyłączając tę prowincję do Korony. W roku 1454 również w Brześciu stanęła umowa z senatorami litewskimi o udział w wojnie pruskiej. W końcu XVI w. odbyły się tu trzy synody duchowieństwa greckiego. Po r. 1831 B. zamieniono na twierdzę przy czem 7 kościołów i klasztorów zamieniono na: pomieszczenie korpusu kadetów, na inżynierję wojskową, rotę aresztaćkie, mieszkanie komendanta fortecy i koszary artyleryjskie. Kilka świątyń zburzono. Kościół

po-domikański pozostał kościołem parafjalnym.

Bielsk, gub. grodzieńska. Niegdyś perła wojewódz. podlaskiego. W r. 1507 Zygmunt I nadał B. Annie wdowie po Aleksandrze. Na górze Zamkowej widać ruiny zamczyska, zniszczonego w r. 1563 od pioruna. Często przebywali w nim królowie polscy udając się na polowania do puszczy Białowieskiej. Starożytna fara i ratusz z XV w. godne widzenia. W Bielsku w r. 1564 odbył się sejm, na którym zatwierdzono Statut wołyński.

Czetwertnia nad Styrem, na Polesiu. Stare zamczysko, pierwotne gniazdo rodziny Czetwertyńskich, w bardzo ładnem położeniu. Starożytna cerkiew i monastery zakonników św. Bazylego dla płci obojga uposażone były przez Aleksandra syna Światopełka z rodu książąt kijowskich, który nazwał się księciem na Czetwertni. Tu były groby książąt na Czetwertni. Z dawnych gmachów jedna brama pozostała. Miejscowość znana w XV wieku.

Gródek, pow. miński. Był tu w XII w. zamek, obecnie w tem miejscu zabudowania

gospodarskie. Wjazd do środka wału przez fosę zamkową istnieje.

Kamieniec. Niegdyś stołeczne m. województwa podolskiego i pierwszorzędna fortecą polską na wyniosłej skale, oblanej rzeką Smotryczem.

Pierwociny zamku istniały tu w XIV w. O mury twierdzy często z powodzeniem powstrzymywaną bywała nawała turecko-tatarska*).

Ze świątyń najstarszy kościół św. Mikołaja (ormjan-katolików) wmurowany w r. 1495. W kościele znajduje się cudowny obraz N. M. P. sięgający X wieku. Kościół posiada cenne zabytki, starożytne mszały. Kościół katedralny z XVI wieku. Kościół po-domikański z wieku XV, później jednak przebudowywany.

Kamieniec litewski, m. gub. grodzieńskiej. Ponad małemi domkami wznoszą się ruiny baszty zwanej „stółp” mającej 17 sążni wysokości a 16 obwodu. Jest to zabytek

*) Jednakże twierdza przez lat 27 należała do Turków, i zwrócona Rzeczypospolitej dopiero traktatem karłowickim z d. 26 stycznia r. 1699. Ślady pobytu Turków pozostały w półksiężycu na jednym z tych kościołów, który później po skasowaniu meczetu uwieńczono statua N. M. P., i w kazalnicy, z napisem tureckim.

XIII wieku, wewnątrz są jeszcze ślady echodów dębowych a pod basztą znajdują się lochy.

Bywał tu gościem Władysław Jagiello i Witold Janusz ks. Mazowiecki, sięć Kiejstuta, pomiędzy innemi miejscowościami zajął w r. 1382 i Kamieniec, jakoby z tytułu przynależnego mu wiana żony, niebawem jednak Władysław Jagiello zamek odebrał.

Knyszyn, pow. białostocki. Kościół paraf. fundowany w r. 1520 przez ks. Mikołaja Radziwiłła. Niegdyś istniał tu zamek, po którym pozostało tylko wspomnienie i staw zwany „Czechowizną”. Zygmunt August często tu przebywał, utrzymywał stadninę z 3000 koni złożoną, jeździł stąd na łowy. W czasie morowego powietrza na Litwie w r. 1553 spędził na zamku całą zimę wraz z trzecią żoną, Katarzyną, córką cesarza Ferdynanda I.

Tutaj król spędził ostatnie chwile otoczony ulubieńcami, którzy nadużywali jego dobrej wiary. Między faworytami znajdowała się piękna Giżanka, która mu przypomniała zmarłą Barbarę. Mniszech, przy jej pomocy, okradł i spustoszył skarb królewski do tego stopnia, że po śmierci króla

w Knyszynie d. 7 lipca r. 1572 nie było w co przybrać zwłok królewskich. W Knyszynie przemieszkiwał w r. 1580 jako starosta, wielki Jan Zamojski. Nawet wspa-
niały park został zniszczony.

Kamień Koszerski, miasteczko na Polessiu. Od tej miejscowości Sanguszkowie zwali się książętami Koszerskimi. Uboga obecnie miejscina zachowała ślady zamku i murowany skarbiec. Mieszczanie tutejsi mieli niegdyś nadane sobie prawo magdeburskie, które im według podania, odejęte zostało za zabójstwo dziedzica. Miejscowość ta za Kazimierza W. była dość znaczną skoro król w r. 1366 umawiając się o pokój z książętami litewskimi, warował sobie posiadanie Ratna i Koszera.

Klewań, koło Równego. Zamek z XV wieku, obecnie w ruinach.

Krzemieniec, gub. wołyńska. Ruiny zamku z XIV w. umieszczone na wyniosłej górze zwanej górą królowej Bony.

Kraśne, gub. witebska. Zamek z XVI w. pozostały po nim okopy.

Kijów. Gród prastary, od wieków historyczny i arcysłowański. Niegdyś *Derewian horod* latopisców ruskich, gniazdo i sie-

dziba dniewprowych Polanów, później stolica Rurykowiczów i w. ks. kijowskich. Za rządów Polski i Litwy gród stołeczny województwa kijowskiego. Św. Jacek Odrowąż przebywał tu w r. 1240 podczas napadu Mongołów na Kijów. Istnieją szczątki muru i osadzonej w nim „złotej bramy“ o którą Bolesław Chrobry wyszczerbił miecz swój, później „szczyrbcem“ zwany. Wyczerpującą monografię w Słow. Geogr. pomieścił p. Ed. Rulikowski.

Kowno. Jedno z najstarszych miast Litwy. Kościoły: katedralny, seminaryjaki św. Jerzego i po-bernardyński pochodzą z XV w. Kościół katedralny w stylu gotyckim. Kościół farny, św. Krzyża fundował Witold, a Aleksander W. ks. L. (syn Kazimierza Jagiellończyka) uposażył większemi funduszami.

Istniał tu zamek w XIV w., którego gruzы pozostały. Witold często tu przebywał, również i Władysław Jagiello. Gdy w roku 1464 grasowało morowe powietrze, część zimy spędził tu król Kazimierz Jagiellończyk z żoną i dziećmi. Zygmunt Stary i Zygmunt August również tu przebywali. Znajduje się w Kownie kilka budynków sta-

rożytnych, między innemi dom gotycki dobrze zachowany.

Lida, gub. wileńska. Starożytna osada, którą posiadał Olgiern, potem Jagiełło (1381) ks. na Witebsku, Krewie i Lidzie, następnie Witold W. ks. L. Kościół pofranciszkański z XIV w. Cerkiew wschodniego obrządku istniała tu w XVI wieku.

Dnia 15 czerwca r. 1387, Skirgajło, książę trocki i połocki złożył akt hołdu Jagielle z tego ostatniego księstwa.

Łuck. Jedno z najstarszych miast na Wołyniu. W X wieku Rusowie zawładnęli tym krajem razem z innemi „Czerwińskimi grodami“. W r. 1073 idąc do Kijowa, osadę tę zdobył Bolesław Śmiały. O Łuck częste były zatargi pomiędzy Polską i Litwą. Zamek łucki górny i dolny, wraz z wysokimi basztami stanowił pierwszorzędną fortecę. Tu mieszkali książęta, tu znajdował się dom władzy, cerkiew i katedra.

Z dolnego zamku zaledwie ślady pozostały, rozebrano go w XVIII w. W górnym, do niedawna mieściły się biura. Ściany fortyfikacji sięgały klasztoru Dominikanów, który obecnie znajduje się również w ruinie.

Klasztor ten fundowali: Witold i Jagiełło

w r. 1393 a w r. 1428 przeniesiono do ich kościoła katedrę łacińską z Włodzimierza.

W Łucku odbywały się często zjazdy. Najgłośniejszy z r. 1429, w którym uczestniczył: cesarz Zygmunt, Jagiełło, Witold, król duński, w. ks. moskiewski, mistrz krzyżacki, inflancki, hospodar wołoski, multancki i ówczesny metropolita Rusi, Focjusz. Radzono nad zapobieżeniem niebezpieczeństwu grożącemu od Turków. Kościół św. Trójcy, przeznaczony na katedrę, fundował w r. 1427 Witold na dolnym zamku. Obecnie na tem miejscu znajduje się klasztor Sióstr miłosierdzia i szkoła powiatowa.

Na wyspie zewnątrz dolnego zamku widzimy mikroskopijną forteczkę, jest to synagoga budowana w XIII w. z basztami, strzelnicami, połamanym fantastycznym dachem i sufitem w łuki sklepionym.

Miedniki, pow. wileński. Zamek z XIV w. ruiny budzą podziw swoją rozległością, długość 249 łokci, szerokość 195 łokci, mieszkał tu Olgiern, później synowie Kasiemierza Jagiellończyka, gdy bawili pod opieką Długosza na Litwie. Tu złożone były zwłoki Kazimierza Jagiellończyka do roku

1626, w którym to czasie przewiezione zostały do Wilna dla złożenia w kaplicy katedralnej gdzie odbierają cześć należną świętym. Fundatorem kościoła paraf. jest Witold w. ks. litewski.

Nieśwież (Litwa) gub. mińska. Własność Radziwiłłów linii pruskiej. Wspaniały pałac z r. 1584, zachowany starannie, cenne zbiory i archiwum. Biblioteka, 20000 tomów, wywieziona została do Petersburga. W zamku kaplica katolicka.

Kościół po-jezuicki, obecnie parafjalny pochodzi z XVI w. zbudowany przez Sierotkę Radziwiłła. Pod Kościołem groby rodzinne Radziwiłłów. Cztery inne kościoły przerobione zostały na cerkwie.

W r. 1388 kniaziowie nieświeżcy Hrehory i Iwan składali hołd na wierność Jagielle i Jadwidze. Później księstwo należało do Kisków i przez małżeństwo w r. 1513 przeszło na Radziwiłłów. Z nastaniem reformacji, Radziwiłłowie przyjęli protestantyzm i gorliwie go czas jakiś krzewili. Znana jest jako rzadkość bibliograficzna „Biblia Nieświeżska“ Radziwiłłowska i katechizm Szymona Budnego z r. 1562, napisany w narzeczu ludowym białoruskiem,

w duchu nowej religii. Radziwiłł Sierotka nawrócony wraz z braćmi w r. 1570 przez ks. Skargę, z gorliwością starał się naprawić wszystkie szkody wyrządzone kościołowi katolickiemu w Polsce i na Litwie.

Jako wyraz gorliwości zebrano na rynku wydawnictwa Biblii Radziwiłłowskiej i katechizm Budnego, poczem cały stos został podpalony. Stąd książki te należą obecnie do rzadkości.

Dnia 8 maja r. 1584 ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł założył fundamenty pod zamek dzisiejszy. Równocześnie otworzono szkołę początkową przy kolegium jezuickim.

Nowogródek, gub. mińska. Kościół farny fundowany przez Witolda W. Ks. Lit. w którym przez cały szereg lat odbywały się sejmiki. Po r. 1864 farę zamknięto.

W kościele znajduje się płaskorzeźba na pamiątkę poległych pod Chocimem w roku 1621. Pomnik ten z szarego kamienia z czasów wojny Chocimskiej przedstawia 9 przyjaciół Nowogrodzian, z których 8 znalazło śmierć chwalebną pod Chocimem, jeden tylko z nich *Rudomin Dusiатыn* ocalał i wystawił ten pomnik. Płaskorzeźba wyo-

braża ośmiu rycerzy bez głów, głowy ich na ziemi przy kolanach leżą, a pod spodem napisane są imiona: Wieliczko, Wojno, Mogilnicki, Tyszkiewicz i inni. Mury i wnętrze świeci ruiną i opustoszeniem.

Witold wracając w r. 1426 z wyprawy na Pskowian rozdawał tutaj podarki rycerstwu swemu. W XVI wieku fundowane tu były dwie cerkwie.

Ołyka na Litwie w pow. dubieńskim, Własność Radziwiłłów, którzy tu w XVI w. zbudowali zamek, obecnie będący w ruinie. Zamek z jednej strony przedstawia trzy, a z trzech innych dwa piętra. Po rogach zamku stały o dwóch piętrach bastjony. Zamek wybudował Mikołaj Radziwiłł, czarnym zwany, w r. 1564. Ruiny ratusza, który tu w XVI w. zbudowany został.

Obok miasteczka, nędzny dziś żywot pędzącego, znajdują się trzy kurhany zwane „turczynkami“. Kolegjata pochodzi dopiero z XVII wieku.

Orsza, gub. mohylewska. Miejscowość pamiętna, bo niedaleko stąd nad rz. Kropiwną d. 8 września 1514 r. stoczoną została bitwa, w której Konstanty ks. Ostrog-

ski, hetman w. litewski, świetnie odniósł zwycięstwo.

Pińsk (Polesie). Stolica b. księstwa pińskiego i turowskiego. W kościele po-franciszkańskim cztery portrety fundatorów i dobrodziejów świątyni: Zygmunta Kiejstutowicza W. Ks. Lit. († 1439), Anny Eleonory księżniczki mazowieckiej jego żony († 1449); Zygmunta I Starego i królowej Bony. Obrazy są kopjami z oryginałów, wykonanymi w r. 1756.

Poląga nad m. Bałtyckiem, na południowym krańcu Kurlandji. Miejscowość ta niegdyś należała do Żmudzi. Kościół paraf. drewniany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. fundowany był w końcu XVI w. przez Annę Jagiellonkę, dzierżącą to starostwo (w oparwie wdowiej) po śmierci Stefana Batorego.

Połock, gub. witebska. Niegdyś udzielne księstwo na Litwie. za Witolda przestało być hołdowniczem i przyłączone było do Litwy. Aleksander Jagiellończyk fundował w r. 1498 klasztor bernardynów a w roku 1509 odnowił zamek i wzmocnił. W roku 1517 bawił tu Zygmunt I. Oba zamki wyższy i dolny zostały zburzone.

Smoleńsk. Należy do najdawniejszych miast ruskich. W r. 1403 Witold Ks. Lit. zajmuje czasowo Smoleńsk i osadza w nim starostę z załogą litewską. Smoleńszczanie usiłowali się wydobyć z pod władzy litewskiej, ale w r. 1441 W. Ks. Kazimierz Jagiellończyk, król polski, zdobył miasto a w r. 1449 stanęła umowa, pomiędzy W. Ks. moskiewskim Wasilem Ciemnym a W. ks. litewskim Kazimierzem, mocą której Wasil zrzekł się Smoleńska i ziemi smoleńskiej. Pomiedzy Litwą a w. ks. moskiewskim wynikały częste walki o Smoleńsk.

Sluck, gub. mińska. Niegdyś stolica księstwa słuckiego. Jedna ze świątyń fundowana była (na początku XVII w.) przez Janusza Radziwiłła kalwinom. Fara katolicka była jednak starszą, stąd powstało przysłowie: „starsza slucka fara niż kalwińska wiara“. Fara wzniesiona z modrzewiu w r. 1410 przez ks. Michała, syna Zygmunta Kiejstutowicza w. ks. lit. i przetrwała do r. 1852, w którym to czasie rozebrano i z materiału wybudowano kapliczkę na grobowcu Kazimierza Kłokockiego (zm. 1684 r.) tutejszego zarządcy.

Tablica pamiątkowa z modrzewiu z na-

klejoną kartą, zawierającą daty historyczne Slucka i kościoła przechowuje się starannie. Prawosławni w Slucku nie przyjęli unji i wywierali wpływ na ludność. Cerkwie tutejsze odznaczają się starożytnością.

Supraśl (Litwa), pow. białostocki. Starożytny kościół i monaster Bazylianów rozpoczęty w r. 1500. Groby rodziny Aleksandra Chodkiewicza, który był dobroczyńcą klasztoru.

Torczyn nad Stagwą, na granicy Polesia i Wołynia. Była tu w XVI w. wioska, należąca do biskupstwa łuckiego, w której biskup Jerzy Falczewski postawił zamek i wyjednał u króla Zygmunta I przywilej na miasteczko.

Mieszkali tu pasterze Łuccy z których dwaj: Aleksander Wyhowski i Stefan Rupniewski tutaj zmarli. Za bisk. St. Rupniewskiego odbył się w dyecezi synod, podobno jedyny po którym ślad pozostał. Z zamku zaledwo są ślady.

Troki (Litwa) niedaleko Wilna. Kościół katolicki p. w. Nawiedzenia N. M. P. z muru wzniesiony przez w. ks. Witolda w roku 1409. Późniejsze przeróbki zatarty ślady pierwotnej budowy. W w. ołtarzu umiesz-

czony jest starożytny obraz Bogarodzicy, słynący cudami, malowany w stylu bizantyjskim na miedzianej blasze. Obraz ten miał otrzymać ks. Witold od cesarza bizantyjskiego Emanuela II.

W dawnym zamku (obecny jest nowszego pochodzenia) mieszkał Witold W. ks. lit., przebywał tu i Wł. Jagiello w r. 1415 podejmowany hojnie przez Witolda. Tutaj na zamku d. 27 października r. 1432 zmarł Witold, w otoczeniu Jagielly i licznych panów polskich i litewskich, po 12 dniowej chorobie.

Kazimierz Jagiellończyk również bardzo często w zamku tym przemieszkował, a Helena, wdowa po królu Aleksandrze zesłana tu została na honorowe wygnanie przez Mikołaja Radziwiłła i Hrehorę Ostyka, podejrzewających ją o zamiar ucieczki.

Werki, wieś na pr. brzegu Wilji o 6 w. od Wilna. Miejscość ta w r. 1387 nadaną została przez Władysława Jagiellę biskupom wileńskim, którzy tu stale odtąd przebywali. Pałac powstał dopiero w XVII wieku.

Wiszniew, pod Oszmianą, pow. oszmiański. Kościół katolicki p. w. Nawiedzenia

N. M. P. pierwotnie wzniesiony z muru w r. 1424, później odbudowany był w XVII wieku.

Wilno. Przez powołanie Jagielly W. Ks. Litwy na tron polski, a następnie przez Unję dokonaną w Lublinie r. 1569, Wilno stało się jedną ze stolic Rzeczypospolitej. Rozumie się samo przez się, że to starożytne gniazdo Jagiellonów, na każdym kroku musiało mieć pamiątki dotyczące tego rodu. Z biegiem czasu bardzo wiele z nich zniknęło z powierzchni, drugie sterczą jako ruiny lub otrzymały inne przeznaczenie.

Na górze zamkowej znajdują się ruiny starego zamczyska Gedyminów. Na wysokiej górze przy ujściu Wilny do Wilji wznosiły się wielkie mury silnie warownego zamku. Ślady tych zażytków pozostały dotychczas. Gdy Jagiello przybył z Jadwigą do Wilna, aby wprowadzić kraj swój na łono wiary Chrystusowej, na gruzach bożnic pogańskich zatknął znak krzyża. W tem świętem apostołstwie pomagał i Witold. Wówczas też położono fundamenty pod kościół katedralny św. Stanisława. Świętynia mieści w swem wnętrzu wiele pamiątek. Tutaj w osobnej kaplicy złożone są relikwie

św. Kazimierza Jagiellończyka królewicza polskiego, tutaj znajdują się grobowce niektórych członków rodziny Jagiellońskiej^{*)}). Tutaj odbywały się obrzędy w obecności królów np. ślub siostry króla Zygmunta Augusta, Katarzyny, późniejszej królowej szwedzkiej i matki Zygmunta III, z Janem ks. Finlandji.

Obecnie, katolickich kościołów w Wilnie jest jeszcze 19, z których kościół św. Anny, zbudowany przez Puhrbacha w r. 1892, stanowi arcydzieło sztuki budowniczej, utrzymany w stylu gotyckim. Fundatorem kościoła był Witold w. ks. litewski. Kościół św. Jana fundowany przez Władysława Jagiellę posiada 7 kaplic i największe na całą Litwę organy. Kościół po-bernardyński pochodzi z fundacji Kazimierza Jagielloń-

*) Hr. Tyszkiewicz postawił w roku 1853 nowy pomnik nad domniemanym grobem Witolda w katedrze wileńskiej, przywrócił on dawny napis grobowy, zredagowany w języku łacińskim, który w przekł. polskim brzmi: „Bona Sforza, królowa Polska i t. d. Przestawnemu księciu Aleksandrowi Witoldowi Wielk. Księciu Litwy, znakomicie ojczyźnie swej zasłużonemu, a chwale swych czynów walawionemu w świecie całym, za życia swego kamień ten przygotowała”. Pomnik ustawiony w r. 1573 przez Walerjana Protasiewicza bisk. wileńskiego już w r. 1610 został bardzo uszkodzony przez pożar.

czyka; wieża odmiokąta zachowała pierwotny charakter budowy, zatraczony w kościele przy późniejszych restauracjach. Król Aleksander Jagiellończyk fundował w r. 1501 klasztor Dominikanom i prowadzenie w Wilnie przemieszczał. Wąłę, królowie dynastji Jagiellońskiej cesarscy do stolicy Litwy byli przywiązani, często też tutaj przebywali, korzystając z każdej sposobności, aby miastu łaskawość swą okazać.

Cudowny obraz Matki Bożej Ostrobramskiej, dopiero w końcu XVI wieku umieszczony został w miejscu, w którym obecnie się znajduje. Istnieje podanie, że obraz ten pojawił się d. 14 kwietnia r. 1431 na bramie miejskiej. Po bliższem zbadaniu, najprawdopodobniej że obraz ten wykonany został w Wilnie w XVI w. Sposób malowania przypomina dzieła sztuki włoskiej. W każdym razie nie nie przemawia za tem aby obraz ten, będący w wielkiem poważaniu wszystkich chrześcijan, pochodził z był bizantyjskiego.

Obszerniejsza wzmianka o Wilnie i jego starożytnościach znajduje się w wydawnictwie „Księga dla wszystkich” w książce pt. Co zostało po Piastach i Jagiellonach.

Włodzimierz nad Bugiem. Główne ognisko katolicyzmu na Wołyniu w XIV w. Tam znajdowała się pierwsza katedra rzymsko-katolicka pod wezwaniem N. M. P., wzniesiona przez Kazimierza W. w r. 1364. Katedrę w r. 1428 przeniesiono do Łucka. Kazimierz W. zbudował tu zamek; Aleksander Jagiellończyk fundował tu w r. 1497 klasztor Dominikanom i kościół św. Trójcy. W klasztorze mieszczą się obecnie biura rządowe.

Żytomierz, gub. wołyńska. W XIII w. św. Jacek Odrowąż ufundował tu klasztor Dominikanom. Klasztor z czasem został zburzony, na placu tym stoi obecnie sobór katedralny.

Pamiętki w Galicji i W. Ks. Krakowskiem.

Baranów, pow. tarnobrzeski. Zamek z XII wieku.

Berwald, koło Kalwarji Zebrzydowskiej. Istniało tu niegdyś samczyisko Władkowej z czasów Kazimierza Jagiellończyka, która razem z mężem, a po jego śmierci z czoładką trudniła się rozbójem. Są jeszcze ślady rowu otaczającego czworoboczną przestrzeń, zajętą gruzami samczyjska.

Belz, m. w. pow. Sokalskim posiada kościół wystawiony w r. 1394 przez ks. Ziemowita, odnowiony przez Zygmunta Augusta.

Bochnia, pod Krakowem. Kazimierz W. urządził tu kopalnię, która znana już była w r. 1198 i zajął się miastem. Bochnia należała do dóbr stołowych królewskich. Ko-

ściół Dominikanów z XIV w. dzisiaj stanowi gmach rządowy.

Borek, pow. rzeszowski. Kościół z XV wieku.

Bogucice, pow. wielicki. W r. 1285 odbyła się tu bitwa Konrada Mazowieckiego z Węgrami.

Czerwony Klasztor, w Pieninach. Ruiny zamku założonego przez Kazimierza Sprawiedliwego.

Czchów, nad Dunajcem. Kościół parafialny z XIV w. Ruiny zamku, z którego dochowała się wieża więzienna z XIV w.

Czorsztyń, wieś nad Dunajcem. Zwaliska zamku niegdyś bardzo warownego. Tutaj w r. 1241 ukrywał się przed Tatarami Bolesław Wstydlivy z żoną i matką. Długosz wspomina o właścicielu Czorsztyna nazwiskiem Wydźga, który zбогаcił się, znalazłszy obfite żyły złota w górach na pograniczu Węgierskiem w r. 1246. Zamek ten Kazimierz W. umocnił wałami i murem. Król ten bawił tu w przejeździe do Wyszehradu w 1335 i 1339 roku.

Władysław Jagiełło częstym bywał tu gościem, a Władysław Warneńczyk tutaj na zamku w r. 1440 pożegnał się z królem,

matką Zofją i bratem Kazimierzem, udając się do Węgier dla objęcia tronu.

Dukla, koło Iwonicza. Pałac hr. Męcinińskiego sięgający XVI wieku, dotychczas zamieszkały. Wspaniała kolekcja kielichów z czasów zygmuntońskich. Miasto słynne, jako miejsce urodzenia jednego z patronów Polski św. Jana z Dukli.

Dzików, w Rzeszowskiem. Piękny zbiór hr. Tarnowskich, pomiędzy okazami wiele pamiątek po hetmanie Tarnowskim.

Drohobycz, m. nad Tyśmienicą, dopływem Dniestru. Kościół murowany fundowany w r. 1392 przez Władysława Jagiełłę. Portret króla wisi nad chórem. Mieszczanie prowadzili handel z Rusią.

Felstyn, pod Samborem. Kościół paraf. z XVI wieku, grób pod kościołem Krzysztofa Herburt.

Gródek, pod Lwowem. Kościół farny założony przez Wład. Jagiełłę w r. 1419, tutaj złożone zostało serce króla. W ogrodzie tutejszym Wł. Jagiełło miał niegdyś altanę. Na zamku fundował król kościół Franciszkanom. W kościele farnym znajduje się malowidło, przedstawiające króla, który zmarł w Gródku r. 1434.

Giłowice, w Wadowickiem. Kościół drewniany z XVI wieku.

Graboszyce, w Wadowickiem. Kościół drewniany z XIV wieku.

Halicz, m. w pow. Stanisławowskim. W historii Halicza Kazimierz Sprawiedliwy, Leszek Biały i Bolesław Wstydlivy czynną odgrywają rolę, dając pomoc wysłańcom Rusi lub książętom. Za Kazimierza W. w r. 1340 Ruś Czerwona stała się hołdowniczą dzielnicą Polski. Halicz należał do Polski do r. 1772, a następnie dał nazwę całej prowincji „Galicii“.

Już około r. 1152 istniała tu katedra ruska, która w r. 1292 wyniesioną była do godności metropolii, podległej patriarsze carogrodzkiemu. Ostatnim biskupem był Nikodem Tarnowski († 1360) poczem nie było więcej metropolitów. Dopiero Zygmunt I w r. 1539 wznowił katedrę ruską w Haliczu, ale już w r. 1572 przeniesioną została do Lwowa. Starożytny Halicz leżał w miejscu zwanem obecnie *Ezowem*. Przeniesienie z dawnego miejsca na dzisiejsze nastąpiło prawdopodobnie po spustoszeniu miasta przez Tatarów w r. 1241.

Ruiny zamku, który wznosił Kazimierz W.

budzą ciekawość grubością murów blisko dwumetrową. Zamek umieszczony był na niedostępnem z trzech stron wzgórzu. Posiada rozległe piwnice. Salomea córka Leszka Białego, żona Kolomana, ks. halickiego nazywana była „regina Galitiae“.

Jazłowiec. w Czortkowskim. Starożytny kościół Dominikanów i zamek.

Jarosław na lewym brzegu Sanu. Zatrzymała się tu królowa Jadwiga dążąc do objęcia Rusi po śmierci swej siostry Marji. Podanie wskazuje dom, w którym królowa przebywała witając bojar przemyskich. Tutaj w d. 18 lutego r. 1387 dała przywilej dla ziemi przemyskiej.

Na słynnych jarmarkach jarosławskich bywali: Tatarzy, Turcy, kupcy z Persji, Wenecji i Węgier. Koni spędzano do 20,000 a wołów dwa razy tyle.

Kalusz, m. powiatowe. Kościół paraf. Kazimierz Jagiellończyk ufundował r. 1469. Pokłady soli potasowych znane już były w XV wieku.

Kenty. Kościół św. Krzyża z XIV w. posiada organy z r. 1381 zrobione przez Jana Wanca z Żywca.

Kadczy, niedaleko Starego Sącza. Ruiny

zamku zbudowanego przez Kazimierza Sprawiedliwego.

Kleczka, pow. wadowicki. Kościół jodłowy zbudowany w r. 1432 przez Kazimierza ks. Oświęcimskiego.

Kołomyja. Tutaj na zamku Kazimierz IV wyznaczył w r. 1448 mieszkanie ciotce swej Marji, wdowie po Eljaszu, wojewodzie multańskim. Tenże król w r. 1485 odebrał pod Kołomyją hołd złożony przez wojewodę wołoskiego Stefana. Na upamiętnienie tego faktu w miejscowości zwanej „Kosaczówką“ postawiono w r. 1877 obelisk z napisem:

„Tu, na tem miejscu Kazimierz Jagiellończyk, król polski, W. Ks. Litwy, przyjmował hołd wierności od Stefana, hospodara Mołdawji, d. 15-go września r. 1485.“

W mieście jedna z ulic nazywa się „Jagiellońską“.

Kraków a w niem Wawel, to najobfitsza skarbnica pamiątek po Piastach i Jagiello-nach. Pierwsze fundamenty obecnej katedry położył około r. 1100 Władysław Herman, z tych czasów dochowała się *romańska* krypta św. Leonarda, do której najpierw wchodzi się zwiedzając groby królewskie. Dzisiejsza katedra i jej wnętrze jako budy-

nek w stylu gotyckim, z kamienia, to dzieło bisk. krak. Nankiera, rozpoczęte około r. 1320 i dokończone przez Kazimierza W. Świątynię otacza 18 kaplic, najwspanialszą jest Zygmuntowskie dzieło Barcecy'ego, z marmurowemi nagrobkami Jagiellonów. Oprócz tego w kościele stoi pomnik Władysława Jagielly, Kazimierza W. i Władysława Łokietka, a w kaplicach Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta. W samym środku kościoła znajduje się barokowy grobowiec św. Stanisława bisk. krak. pierwotnie fundowany przez Zygmunta Starego, a odrestaurowany i przerobiony w XVII w. Król ten ufundował też największy dzwon w Polsce, nazwany *Zygmuntem*, który w r. 1520 odlany i zawieszony został w jednej z wież katedry.

Do każdej z kaplic wiele przywiązanych wspomnień, każdy kamień ma tu bogatą swoją przeszłość, którą tylko odczuwać należy i umieć z niej czytać. Są to wszystko żywe karty dziejów.

W nawie północnej, lewej, zwraca uwagę ołtarz z krucyfiksem, zamiast obrazu, pochodzący z XIV w. Krucyfiks uważany jest za cudowny, jak podanie niesie, Pan Jezus

miał przemówić z krzyża do św. Jadwigi księżniczki śląskiej.

Skarbiec kościelny zawiera wiele cennych i dawnych pamiątek jak to: sprzętów kościelnych, relikwjarzy, aparatów, krzyży wiele też innych pamiątek po królach i wielkich ludziach, co zasłynęli w dziejach naszych.

Zamek królewski na Wawelu dźwignął z kamienia dopiero Władysław Łokietek i Kazimierz W. To jednak, co mamy przed sobą na Wawelu pamięta czasy późniejsze. Najdawniejsza część zamku to „Kurza Stopka“, tam miała być sypialnia Jadwigi, tam lubiał przepędzać długie godziny Zygmunt August podczas pobytu na Wawelu. Pozostała część, odbudowana po pożarze pochodzi z czasów Zygmunta I. Wyszedszy z Wawelu na miasto, spotykamy w różnych punktach miasta gmachy i świątynie, które nie tylko, że pochodzą z epoki piastowskiej i jagiellońskiej ale bezpośrednio są fundacją królów pochodzących, z tych dwóch dynastji. „Sukiennice“ budynek, który z kamienia wystawił Kazimierz W. a wieki późniejsze udoskonalały i przerabiały, nosi na sobie cechy rozmaitych epok. Dwie wspa-

niałe świątynie Krakowa, kościół Bożego Ciała i kościół św. Katarzyny to fundacje Kazimierza W. Kościół św. Katarzyny, augustjanów, najwspanialsza gotycka świątynia Krakowa. Godne widzenia są nagrobki, obrazy starożytne i zakrystja wsparta na jednym środkowym filarze. Na zwornikach można wyczytać napis Ka-zy-mir.

Gród podwawelski posiada jednak i dawniejsze świątynie.

Na Rynku stoi mały kościółek św. Wojciecha zbudowany w miejscu, w którym ten święty kazał. Część kościółka z ciosu, wogóle jednak zatracona jest starożytna struktura.

Kościółek św. Idziego pod stokami Wawelu to pomnik wdzięczności i dopełnionego ślubu przez króla Władysława Hermana gdy mu się urodził synek, późniejszy król Bolesław Krzywousty. Kościół św. Michała na Skalce, dawniejsza katedra, w tem miejscu gdzie w r. 1079 św. Stanisław poniósł śmierć męczeńską. Najdawniejszą z pierwotnego kościoła częścią, jest krypta od strony Wisły. Kościół Marjacki i kościół św. Trójcy, dominikanów, założone zostały w XIII wieku przez Iwo Odrowąża, bisk. krakowskie-

go a kościół Franciszkanów powstał z fundacji Bolesława Wstydlwego. Zarówno przy kościele Dominikanów jako też i Franciszkanów znajdują się wspaniałe krużganki z nagrobkami i obrazami.

Kościóły te wiele ucierpiały od pożaru Krakowa w 1850 roku.

Z pomiędzy licznych świątyń, które dotrwały do dnia dzisiejszego, wymienić należy jeszcze św. Marka, św. Jana Ewangelisty i św. Andrzeja, wszystkie z XIII wieku. Kościół św. Marka fundowany był przez Bolesława Wstydlwego, a kościół św. Andrzeja dotychczas zachował wygląd fortecy. Inne kościóły jak św. Florjana na Kleparzu, kościół na Piaskach fundowany przez Wł. Hermana a przez Władysława Jagiellę i Jadwigę uposażony, lub kościół św. Anny, nieczem nie zdradzają swojej odległej starożytności. Pomiedzy budynkami prywatnymi Krakowa zwraca uwagę: część murów miejskich, dwie baszty, brama Florjańska i „rondel“, tak nazwana część średniowiecznych fortyfikacji. Dalej kamienica w Rynku Nr. 16, która miała należeć do Mikołaja Wierzyńka skarbnika króla Kazimierza W. Kamienica pod Nr. 6 stanowi wspaniały

gmach z attyką, należała ona w XV w. do Zebrzydowskich, później przeszła w ręce Zborowskich, a jak tradycja ludowa chce należała niegdyś do Sary, ulubienicy króla Kazimierza i dla tego nazywa się „kamienicą szarą“. Koło Wawelu znajduje się dom, w którym żył i umarł Jan Długosz. Przy ulicy Grodzkiej Nr. 64 znajduje się gmach zbudowany niegdyś przez Zygmunta I na arsenał, a w Rynku stoi samotnie wspaniała wieża po zburzonym ratuszu. Biblioteka Jagiellońska i obok istniejący gmach do niedawna gimnazjum św. Anny, a niegdyś kolegium Nowodworskiego, to zabytki z czasów Jagiellońskich. Oba gmachy należą do najpiękniejszych ozdób Krakowa, bogatych wspomnieniami i swoją historją.

Na tem miejscu nie wyluszczam drobniaczko wszelkich starożytności, wspominałem zaledwie o najważniejszych. Kto chce znaleźć treściwe ale szczegółowsze wspomnienie o Wawelu, Krakowie i jego starożytnościach niech przeczyta to, co pomieściłem w książeczce poprzedniej, wydawnictwa „*Książek dla wszystkich*“ pt. „Co zostało po Piastach i Jagiellonach“.

Krasiczyn pod Przemyślem. Posiada zamek z XVI wieku.

Krosno w Jasielskiem. Kościół Franciszkanów z XIV wieku. Kazimierz W. nadał mieszkańcom przywilej tak zwany „Kuppi“, na mocy którego żaden z kupców nie mógł ominąć Krosna, nie wystawiwszy w tem mieście swoich towarów na sprzedaż. Kazimierz Jagiellończyk i Zygmunt I nadają miastu *za wierność* do tronu różne przywileje. W tutejszym kościele farnym znajduje się oryginał obrazu św. Kazimierza Jagiellończyka, z którego później wszystkie kościoły w Polsce porobiły sobie kopje. W skarbcu kościelnym znajduje się ornat roboty Aldony małżonki Kazimierza W. W Rynku stare domy z podsieniami.

Lanckorona, miasteczko odległe 7 kilometrów od Kalwarii Zebrzydowskiej. Kazimierz W. zbudował tu zamek, który w r. 1370 przekazał panom na Brzeziu herbu Zadora, jeden z nich pisał się Lanckoroński. Z zamku pozostały ruiny.

Libusza, w Jasielskiem. Kościół paraf. drewniany z XVI wieku.

Lipowiec, pod Krakowem. Ruiny zamku biskupiego z XV wieku.

Lwów. Kazimierz W. zajmując Lwów w kwietniu 1340 r., gdy zamki drewniane spłonęły, przystąpił do wybudowania zamków z cegły i kamienia, jeden tak zwany „wysoki“, drugi „nizki“ zamek. Resztki tych budowli jako mury do dziś istnieją. Kazimierz W. położył też fundamenty pod budowę archikatedry łańcuckiej, która w XV wieku ukończoną dopiero została. W miejsce drewnianego buduje też murowany kościół N. P. Marji Śnieżnej, w którym później Skarga miewał kazania. Lwów zawsze był ważnym punktem handlowym, na Rusi Czerwonej, spotykamy tu: Saracenów, Żydów, Ormian, Greków, Persów, Tatarów, Włochów, Francuzów, Anglików, Szkotów i Niemców. Na jarmarkach bywali kupcy nawet z Arabji. Przed odkryciem Ameryki i żeglugi dokoła Afryki cały handel ze Wschodu szedł na Lwów. W 1368 r. Kazimierz W. funduje *szkołę* farną czyli miejską, która przeszła za panowania Kazimierza Jagiellończyka pod zarząd Akademji Krakowskiej. *Hołdy* we Lwowie odbierał: Władysław Jagiello od Piotra wojewody Mołdawskiego, który uwalniając się od zwierzchnictwa Węgier, dobrowolnie pod-

dał się, jako lenny książę, Polsce. Hospodar Wołoszczyzny złożył hołd w r. 1389. Władysław Warneńczyk wśród Rynku, na tronie, odbiera w r. 1436 hołd od Eljasza hospodara Multan. W r. 1469 Kazimierz Jagiellończyk—od Stefana, hospodara Wołoskiego.

W Lwowie w r. 1497 bawił król Jan Olbracht i stąd d. 26 czerwca udał się na nieszczęsną wyprawę *bukowińską*, wymierzoną właściwie przeciw Turkom. Powrócił w listopadzie zgryziony i chory. Tutaj dłuższy czas się leczył. Po wyleczeniu otrzymał w upominku od miasta karetę w cztery konie i wyjechał do Krakowa. W lipcu r. 1505 bawił we Lwowie król Zygmunt I, gdzie zapadł na febrę. Król dodał do herbu miasta lwa wspiętego na tylnych łapach i bramę otwartą z trzema wieżami.

Łańcut. Założycielem był Kazimierz W. który osadził tu wychodźców niemieckich z Landshut w Bawarii. W r. 1410 bawił tu Wł. Jagiełło i Witold, wracając ze Lwowa, podejmował ich gościnnie Otton z Pilczy. Obecnie własność Potockich; zamek z bogatemi zbiorami,

Maniawa, w Stanisławowskim. Ruiny klasztoru Bazylianów.

Medyka, wieś w pow. Przemyskim. Sławne niegdyś lipowe lasy i pasieki. Bawił tu Władysław Jagiełło w r. 1403, 1407 i 1412. Obecnie własność Pawlikowskich.

Mogila, pod Krakowem. Starożytny kościół i klasztor Cystersów, fundowany przez bisk. Iwo Odrowąża w r. 1221. Kościół spalił się w r. 1447 atoli z pierwotnej budowy, w stylu romańskim, dochowało się presbiterjum i dwie kaplice. W klasztorze z epoki gotyku dochowały się piękne krużganki i dawna sala opacka (romańska), przebudowana obecnie na piwnice. Godny widzenia medal ścienny Zygmunta I w wieku dzieciennym. Starożytne obrazy.

Muszyna, w Sądeckiem. Imponujące ruiny zamczyska z XIV wieku. Ściany nadzwyczaj grube, kilkopiętrowa wieża u góry rozdarta. W rynku zabytki *drewnianego* budownictwa z XVI wieku.

Nawojowa, w Sądeckiem. Kościół paraf. drewniany wystawiony w r. 1410. W kościele pomnik z czerwonego marmuru Piotra Nawojowskiego.

Nowy Sącz. Było to ulubione miejsce

zjazdów monarszych i *uroczystości dworskich*.

Tutaj Kazimierz Jagiellończyk osadził dla nauki synów swoich, dawszy im za nauczyciela Kallimacha i Długosza. Tutaj w r. 1419 odbył się zjazd Władysława Jagielly z cesarzem Zygmuntem. Tu wreszcie w r. 1512 odbyły się gody weselne króla Zygmunta I z Barbarą Zapolską. Kościół jezuicki, dawniej Norbertanów, założony został w r. 1409 przez Władysława Jagiellę. Kościół posiada w wielkim ołtarzu obraz Matki Boskiej pochodzący z XVI wieku i portret Władysława Jagielly w stroju rycersko-królewskim. W ratuszu przechowują się przywileje królów polskich poczynając od Wacława do St. Poniatowskiego.

Nowy Targ. Kościół paraf. założony przez Kazimierza W.

Niepołomice, niedaleko Krakowa. Miejscowość słynna z puszczy i lasów, w których królowie polscy polowali. Kościół murywany zbudował w r. 1358 Kazimierz W. a pałac zbudowany został w czasach jagiellońskich. Władysław Jagiello przebywał tutaj w r. 1411 przez dwa tygodnie, po czym d. 25 listopada wyruszył pieszo do

Krakowa a w orszaku niesiono 50 sztandarów zdobytych pod Grunwaldem.

Obertyn, pow. horodeński, znajduje się tutaj *mogila* rycerzy poległych za Zygmunta I w r. 1531. Gdy rycerstwo polskie wracało po odsiecz Gwoźdźca, pod Obertynem d. 23 sierpnia 1531 r. napadło na niego 20 tysięcy Wołochów, pod osobistym dowództwem hospodara Piotra. Wojska polskiego było 6 tysięcy a dowodził nimi hetman Jan Tarnowski, który zagroził rycerstwu słowami: „tu nam umrzeć lub wygrać!“ Po krwawej kilkogodzinnej bitwie cały obóz dostał się w ręce Polaków, a hospodar dwukrotnie był raniony. Pięćdziesiąt chorągwi i tyleż dział spiszowych zdobyto. Pomiędzy nimi były odzyskane działa utracone niegdyś za Jana Olbrachta na Bukowinie i zabrano przeszło 1000 jeńców. Była to jedna z najszcześniejszych bitew dla oręża polskiego.

Oświęcim. Niegdyś stolica księstwa oświęcimskiego, sprzedanego królowi polskiemu, Kazimierzowi Jagiellończykowi za 50,000 pruskich szerokich grzywien, przez ks. Janusza.

Z zamku Piastów śląskich pozostała ba-

szta. Ziemia oświęcimska подарowana była w r. 1179 przez Kazimierza Sprawiedliwego księciu na Raciborzu i Opolu z okoliczności trzymania do chrztu syna Mieczysława. Starożytny kościół Dominikanów, odnowiony z ruin przez Salezjanów.

Odrzykoń, w Jasielskiem. Ruiny zamku z XIII wieku.

Olesko. Kościół paraf. z XV w. Zamek obronny z XIV wieku, w którym przyszedł na świat Jan Sobieski. Sejm zajął się zamkiem i *ochronił* od dalszej ruiny.

Paczółtowice, pod Krakowem. Kościół drewniany z XVI wieku.

Palcowice, w Wadowickiem. Kościół paraf. jodłowy z XV w.

Przeworsk, w Rzeszowskiem. Kościół paraf. z XIV w. Wewnątrz pomniki z XV wieku. Chrzcielnica spiżowa odlana roku 1400. Bożnica prostokątna opięta szkarpami, wewnątrz we wschodnie ornamenty strojna. Dzisiaj Przeworsk jest stolicą ordynacji Lubomirskich.

Ptaszkowa, w Sądeckiem. Kościół drewniany z XIV w.

Raciborowice, pod Krakowem. Kościół paraf. fundacji Długosza.

Rudawa, pod Krakowem. Kościół z XV wieku.

Rabka. W spomnienie o Rabce spotyka się w XIII wieku. Bolesław Wstydlivy za-twierdził nadanie jej klasztorowi Cystersów w Szczyrcu przez wojew. krakowskiego Gryfa.

Rawa ruska. Starożytny klasztor Reformatów i kościół założony w XV w. przez jednego z książąt mazowieckich.

Rożnów, w Sądeckiem. Zabudowania wojenne z czasów hetmana Tarnowskiego. Ruiny zamku na górze są pozostałością gmachu zbudowanego w XIV w. W pobliżu ruin stoi drewniany kościół otoczony lipami, a dalej dwór i gorzelnia przerobiona ze zboru arjańskiego.

Rzeszów. Klasztor Bernardynów z XVI wieku.

Ruszcza, pod Krakowem. Kościół paraf. z XV wieku, ze sklepieniem ostrołukowem w presbiterjum. Starożytne witraże, obrazy i pomniki, zwłaszcza a Piotra Wierzbęty fundatora (z r. 1425) i portret jego.

Sanok, nad Sanem. Potężne ruiny zamku, którego założycielem miała być królowa Bona.

Sambor z okręgiem otrzymał około roku 1387 Spytko z Melsztyna od Władysława Jagielly. Nadanie to potwierdziła dokumentem królowa Jadwiga d. 31 października r. 1391. W r. 1419 był w Samborze Jagiełło.

Tegoż roku d. 5 lipca oddał król zamek w ręce Henryka z Rogowa podkanclerzego królowej i skarbnika dworu.

Skole, w Stryjskiem. Miejscowość znana w XIV w. Władysław Jagiełło dał ją dwom braciom Wołochom: Myko i Iwanko na założenie dwóch wsi „Skola“ i „Tuchla“, nazwy przetrwały.

Stryj. Miasto to nadaje król Władysław Jagiełło w r. 1403 bratu swemu Skirgielle. Po zamku zachowały się ślady dawnych okopów.

Śniatyn. Bawił tu w r. 1415 Władysław Jagiełło i odebrał hold od gospodarza Mołdawskiego, Aleksandra. Na Bukowinie już we wsi *Luzany*, koło stacji tego imienia, znajduje się stara cerkiew zbudowana przez Witolda W. Ks. Litewskiego w r. 1370.

Siedlec, w Sądeckiem. Kościół drewniany z XIV wieku.

Staniątki, pod Krakowem. Kościół Benedyktynów z pierwszych lat XIII w., wiele dawnych pamiątek w klasztorze.

Szczerzec, w Sądeckiem. Kościół Cystersów z XIII wieku.

Symbark, w Jasielskiem. Zamek z XV wieku, okazałe jeszcze się przedstawia, chociaż popadł już w ruinę.

Stary Sącz. Pozostały resztki fundamentów z zamku królewskiego. Przez dwa lata mieszkali w nim synowie króla Kazimierza Jagiellończyka chroniąc się przed zarazą morową. Zamek ten założył Kazimierz Sprawiedliwy, wraz z szeregiem innych, z których dochowały się ruiny: w Czorsztynie, Czerwonym Klasztorze i Kadzycy. Królowa Jadwiga bawiła tu jadąc z Węgier do Krakowa dla objęcia tronu. W r. 1395 Stary Sącz przyjmował uroczystie króla Władysława Jagiełłę i Zygmunta węgierskiego. Bawił tu również Władysław Warneńczyk.

W r. 1260 św. Kinga wraz z mężem swym Bolesławem Wstydlwym założyli kościół i klasztor Franciszkanów, który w r. 1802 zamieniono na cele świeckie. Obecnie mieści się tam sąd i więzienie.

Św. Kinga buduje też kościół św. Trójcy i klasztor dla Klarysek. Na rzecz klasztoru ofiarowała wszystko to, co na sejmie w Korczynie r. 1257 otrzymała od Bolesława Wstydlwego, za zgodą sejmujących stanów. Posiadłości te stanowiły kilkadziesiąt mil kwadratowych i obejmowały całą ziemię sądecką. Św. Kinga po śmierci męża wstąpiła do klasztoru, zmarła r. 1292 i tutaj pochowana była.

Wdowa po Leszku Czarnym przebywała chwilowo w tutejszym klasztorze.

Do zakonu Klarysek wstąpiła też Konstancja księżna głogowska, siostrzenica Kazimierza W. Wogóle klasztor posiada bogate wspomnienia z czasów Piastowskich. W skarbcu znajduje się rękopis: *Żywot św. Kunegundy* przez Długosza z miniaturami.

Tarnów. Starożytny kościół, obecnie katedra, którego początki sięgają XIV wieku. W kościele wspaniałe nagrobki: Tarnowskich i książąt Ostrogskich. W pobliżu nagrobków Tarnowskich odkryto groby, w których znaleziono *złoty łańcuch*, ze złotym medalem wielkości talara, a na nim widoczne były pierwsze litery Zygmunta Augusta, króla polskiego.

Ratusz z XV wieku, również jak kościół w stylu gotyckim.

Na blizkiej górze św. Marcina, kościół modrzewiowy z XIII wieku.

W okolicy niedaleko Wajnicza, pod Wielką Wsią wznosi się wzgórek dawniej „Trzeblinem” zwany a na niem szczątki niegdyś warownego zamku Tarnowskich. Tu w r. 1543 Zygmunt I z Boną, córką i całym dworem ukrył się przed zarazą morową.

Trembowla (w Tarnopolskiem). Niegdyś stolica księstwa trembowelskiego, później weszła w skład dzielnicy halickiej. Po zajęciu Rusi przez Kazimierza W. w r. 1341 weszła na widownięg dziejową. Ze starożytnych pamiątek wymienić należy: zwaliska zamku obronnego i ruiny dawnego klasztoru, z dzwonnica wysoką. W ogrodzie spacerowym wznosi się obelisk kamienny na cześć Zofji Chrzanowskiej.

T. często narażona bywała na napady Tatarów. Za Zygmunta Augusta starostą trembowelskim został Bernard Pretficz, sławny pogromca Tatarów, do którego odnosi się przysłowie: „za czasów p. Pretficza spała od Tatar granica”.

W roku 1448 dnia 14 września bawił tu Kazimierz Jagiellończyk, wracając z Kamieńca.

Trzeblin, koło Tarnowa, (patrz to co napisane pod Tarnowem).

Tęczyn, pod Krakowem, ruiny zamku z XV wieku, z których roztacza się wspaniały widok na okolicę. Gniazdo rodu Tęczyńskich Toporczyków. Zachowała się część baszty i złomy ścian. Po bitwie grunwaldzkiej osadził tu Jagiello znakomitszych jeńców krzyżackich.

Tyniec, pod Krakowem. Niegdyś opactwo Benedyktynów, po których został kościół i ruiny klasztoru. Fundatorem opactwa był Bolesław Chrobry. W r. 1467 synowie króla Kazimierza Jagiellończyka chronili się tu przed morową zarazą.

Turka. Pomiędzy Turką a Kołomyją znajduje się pole tak zwane „na Kosaczowie” pamiętne złożeniem hołdu przez hospodara wołoskiego, Stefana Wody, zwanego także Stefanem Wielkim, Kazimierzowi Jagiellończykowi d. 15 września r. 1485.

Uścierzko, w Czortkowskiem, godny widzenia zamek.

Wadowice, kościół z XV wieku.

Więclawice, pod Krakowem. Godne widzenia: kościół, tryptyk szkoły staroniemieckiej z XIV (XV) wieku i monstrancja srebrna pozłacana w stylu ostrołukowym.

Wilkowisko, pod Limanową. Starożytny kościół drewniany.

Wieliczka, pod Krakowem. Legenda odkrycia kopalni łączy z osobą św. Kunegundy żony Bolesława Wstydlwego. Atoli nie ulega wątpliwości, że kopalnie soli i przedtem były już znane, może dopiero jednak za Bolesława Wstydlwego do odpowiedniego stanu doprowadzone zostały. Zarządcą kopalni za Kazimierza W. był Mikołaj Wierzynek.

Wiśnicz, o milę od Bochni, dobrze dochowany okazały zamek Kmitów, który po padł w ruinę dopiero po pożarze w r. 1831. Zamek ten należy do najwspanialszych w Polsce. Piotr Kmita ugaszcział w niem w r. 1550, króla Zygmunta Augusta wraz z królową Barbarą. Przechowały się wspaniale oddrzwia, marmurowe kominy, bramy i izby sklepione, oraz narożne fortyfikacje.

Na niższej górze, połączonej podziemnem przejściem z zamkiem, stoi dawny klasztor Karmelitów, zawierający groby książąt Lu-

bomirskich, z marmurowem mauzoleum, trumny srebrne i cynowe oraz inne pamiątki. Cenne obrazy wywieziono do Wiednia. Klasztor zamieniony jest obecnie na zakład więzienny.

Zator, nad Skawą. Stolica księstwa zatorskiego, które kupił Jan Olbracht w roku 1494, a do Rzeczypospolitej włączone zostało za czasów Zygmunta I. Kościół paraf. z XV wieku, chrzcielnica w kształcie kielicha z r. 1462.

Zamek odrestaurowany. Galeria obrazów, z kolekcją portretów ks. Zatorskich. Własność hr. Potockich.

Żmigrod, w Jasielskiem. Starożytny kościół parafjalny.

Żółkiew. Kościół parafjalny z grobami rodzinnymi Żółkiewskich.

Zwierzyniec, pod Krakowem. Kościół i klasztor pp. Norbertanek fundowany w XII wieku, przy późniejszych przeróbkach zatracono ślady stylu romańskiego i gotyckiego. Dzisiejszy wygląd kościoła i klasztoru, jakoby obronnego zamczka nadano w XVII wieku. Niedaleko od klasztoru znajduje się kościół św. Salwatora zbudowany w połowie XII wieku przez Jakśę Gryfitę. Ko-

ściełek również uległ przebudowie, zwraca jednak uwagę, ambona na zewnątrz, średniowieczny zabytek i obraz z XVI wieku przedstawiający św. Liberatę z brodą w długiej szacie. Do treści obrazu przywiązana jest legenda.

Żywiec, m. powiatowe w Wadowickiem, wśród wzgórza Beskidu. Kościół paraf. z XVI w. z ładnym sklepieniem nawy głównej. Zamek również z tych czasów, niegdyś mieszkanie Komorowskich, długoletnich dziedziców tutejszych, obecnie własność jednego z arcyksiążąt dworu Habsburskiego (Stefana), który tu stale z rodziną przebywa zaskarbiwszy sobie szacunek i miłość mieszkańców.

Pamiętki w W. Ks. Poznańskim, na Śląsku, Spizu i Bukowinie.

Bolkowice (Bolesławice) na Śląsku pruskim posiada kościół paraf. założony przez ks. Bolesława II Łysiego w r. 1265. W pobliżu ruiny zamku Bolka.

Brzeg, m. na Śląsku pod Wrocławiem. Niedgdy była to stolica osobnego księstwa. W stronie północnej leży w ruinie zamek Piastów z XIV w. Portyk, rzeźby z ciosu i sala jadalna zachowane o tyle, że widać ślady dawnej świetności. Ostatnimi książętami byli: Jan Chrystjan, syn jego Jerzy III wreszcie bratanek jego Wilhelm, który zgasł w kwiecie wieku w r. 1675. Był to ostatni potomek książąt Piastów na Śląsku i ostatni z tej prastarej familji,

Kościół św. Jadwigi zbudowany w r. 1349 przez ks. Ludwika. Kościół farny, św. Miłkołaja (dzisiaj ewangelicki) zbudowany w r. 1287 przez Henryka ks. na Wrocławiu, liczony jest do *najwyższych* na całym Śląsku. Znajdują się w nim starożytne pomniki i malowania z XV w. Kościół św. Piotra i Pawła z XIV w. obecnie na zbrojownię użyty. Istnieje w B. gimnazjum założone w r. 1564 przez ks. Jerzego Piasta.

Bytom, m. na Śląsku górnym. W połowie XIII w. tworzyło osobne państwo piastowskie. Wspomina o niem Długosz. Mieczysław Stary wystawił tutaj zamek, obecnie wskazują tylko górę, na której był zbudowany. Sławne traktatem w r. 1460 między królem Kazimierzem Jagiellończykiem a królem czeskim. Parafja tutejsza w bardzo odległych czasach erygowana była.

Berno, stolica Moraw. Starożytny zamek przerobiony został na cytadelę. Kościoły z XIV i XV wieku, z których św. Jakuba odznacza się wyniosłą wieżą, 276 stóp mającą. W archiwum kościelnem przechowują się książki z pierwszych czasów drukarstwa. Za miastem słup pomnikowy, go-

tycki, wodza Zderoda. Najstarszy pomnik morawski.

Bardyów, na Spizu. Kościoły z XIII i XIV wieku. W kościele paraf. ołtarze rzeźbione z XV w., z których jeden prawdopodobnie roboty Wita Stwosza.

Tabernaculum, obrazy i chrzcielnica z XV wieku, ornaty i aparaty kościelne z XIII i XIV wieku. Szczególnie piękne świeczniki żelazne z XV w. z których jednego użył Matejko, w obrazie swoim przedstawiającym Wita Stwosza.

Bytów, miasto stołeczne powiatu w Pomeranii. Blisko miasta na wysokiej górze ruiny starego zamku z XIV w. Kaplica zamkowa i resztki baszt widoczne. Bytów należał już do Krzyżaków, już to w rękach polskich się znajdował. Ostatecznie w r. 1466 pokojem toruńskim Polakom powrócony. W XVI stuleciu książęta pomorscy trzymali w dzierżawie lennej Lauenburg i Bytów. Stało się to takim sposobem, że w r. 1490 Bogusław, syn Eryka, ks. pomorski poślubił córkę króla Kazimierza Annę i niejako w wynagrodzenie posagu tej księżny, otrzymał dzierżawę.

Bajerburg, nad Niemnem. Ruiny zamku z XIV wieku.

Bnin, (Wielkopolska). Kościół z XV wieku.

Braunsberg, pod Elblągiem, regencja Królewiecka. Kościół z XIV wieku; tutaj w r. 1565 kardynał Hozyusz sprowadził Jezuitów, gdzie utworzyli pierwsze kolegium „Hozyanum“.

Chelmno, (Wielkopolska). Kościół Dominikanów z XIII w.

Chelmża, pod Toruniem. Kościół paraf. z XIV w. i kościół katedralny sięgający początkiem swym w. XIII. Spoczywa tu błog. Jutta, dawniej ks. Sangershausen, potem pustelnica. Polacy mieli szczególne nabożeństwo do tej świętej. Pobożną pielgrzymkę przedsięwziął król Zygmunt III.

Czarnków, (Wielkopolska). Kościół paraf. z XVI wieku pomniki ze spizu Czarnkowskich.

Cecyna, pod Czerniowcami na Bukowinie. Długosz jeszcze wspominał, że wznosił tutaj Kazimierz W. zamek, podobnie jak obronne osady: Szypińce, Waszkowce, Wołokę, Icpas, Wiłowce, Karapczyjów, Wyżnicę, Roztoki, Putylów i inne. Zgodnie z Długoszem

potwierdza to dr. Kaindl prof. wszechnicy czerniowieckiej i długoletni badacz historii i etnografii Bukowiny.

Cieszyn, miasto stołeczne na Śląsku austriackim. Pierwotnie był Śląsk, a z niem i ks. cieszyńskie częścią Polski, od której je dopiero Bolesław Krzywousty w r. 1164 odłączył, podzieliwszy Polskę na dzielnice. Śląsk otrzymał najstarszy syn Władysław, w miarę rozradzania się Piastów, potomstwo Władysława rozdrobniło dzielnicę na księstwa jako to: cieszyńskie, opawskie, raciborskie, opolskie, wrocławskie i inne. Drobną książątka nie mogli skutecznie odparować napadów nieprzyjacielskich, przeto Kazimierz II ks. na Cieszynie i Opolu w r. 1292 szukając pomocy u obcych *oddal się pod zwierzchnictwo* króla czeskiego. Stopniowo uczynili tak i inni książęta a z biegiem czasu jak i Korona czeska tak i ks. Cieszyńskie i Śląsk podpadł pod berło austriackie. Ostatnia linja książąt Cieszyńskich z rodu Piastów wygasła r. 1625. Z dawnego piastowskiego zamku pozostała wieża zamkowa.

Dolsk, (Dolzig) pow. śremski. Kościół z

cegły palonej z XV w. i ruiny zamku, w którym przebywali biskupi poznańscy.

Dybbów, nad Wisłą, koło Torunia. Ruiny zamku.

Elbląg, Prusy zachodnie. Kościół Dominikanów z XIII w., ołtarze rzeźbione z XVI w. Starożytny kościół św. Mikołaja w którym jest chrzcielnica odlana w roku 1387.

Frauenburg, niedaleko Elbląga. Katedra z XIV w. Wielki ołtarz rzeźbiony. Tutaj pochowany został Mikołaj Kopernik w roku 1543. Skarbiec kościelny zawiera wiele cennych przedmiotów.

Gdańsk. Od dawien dawna zarządzili Gdańskiem wojewodowie zarządzający krajem pomorskim. Kiedy jednak w Polsce po śmierci Bolesława Krzywoustego, nastąpiły drobne podziały kraju, wojewodowie gdańscy odłączyli się od Polski i zostali książętami gdańskimi i pomorskimi. Pierwszy książę niezależny Gdańska Subisław a jak inni chcą Sambor I z r. 1178. W XIV w. Łokietek odebrał jednak przysięgę wierności od miasta, wkrótce jednak zawładnął nim Krzyżacy i trzymali do r. 1454, po czem powrócił do Polski. Posiada wiele

kościół z XIV i XV w. Najwspanialszy N. P. M. (dziś zbór protestancki), budowany od 1343 do r. 1503. Dokoła 46 kaplic. Dzwon na wieży waży 13000 funtów. Jest to jeden z największych kościołów w Europie. Patronat nad tym kościołem mieli królowie polscy. Kościół św. Anny zbudowany w r. 1480 na szczególne życzenie a zdaje się i ze znacznym zasiłkiem króla Kazimierza Jagiellończyka. Ratusz na Starem Mieście z XVI w. i na Nowem Mieście z XIV wieku. Na szczycie ratusza postać Zygmunta Augusta.

Giecz (Wielkopolska). Stał tu niegdyś starożytny zamek lehicki z X wieku. Z pamiętek pozostał kościół, zbudowany podobno przez Piotra Dunina w XI wieku.

Głogów, nad Odrą (Śląsk). Niegdyś stolica udzielnego księstwa głogowskiego, które około r. 1242 powstało ale umniejszane coraz bardziej dochowało swoich książąt do r. 1488; ostatnim był Jan II Piast ks. na Żeganiu. Głogów wślawił się mężną obroną w r. 1008 i 1109 przeciw Niemcom.

W r. 1260 ks. Konrad II zbudował zamek, który jest dzisiaj siedzibą władz sądowych. Tenże książę 1270 roku buduje ko-

ściół parafjalny. W r. 1462 zjazd króla polskiego Kazimierza z królem czeskim Jerzym.

Gniezno. Od IX w. stolica Polski, mieszkali w niej: Popiele, Ziemowit i jego następcy. Tutaj w r. 965 Mieczysław I przyjął chrzest z rąk kapłana czeskiego. Kościół Wniebowzięcia N. M. P. zbudowany przez Mieczysława I, od tego czasu przebudowywany i restaurowany posiada jednak grób Dąbrówki, żony Mieczysława I. Tutaj pochowano też Judytę, żonę Bolesława Chrobrego. Ciało św. Wojciecha, zabitego na ziemi pruskiej, przewieziono do Gniezna. Tutaj oddaje część relikwjom świętemu misjonarzowi Ottonowi III. Kościół mało przechowuje dawnych pamiątek. Do najwspanialszych należą drzwi kościelne z XII w. (odlew tych drzwi znajduje się w zbiorach muzeum archeologii Uniwersytetu Krakowskiego) i pomnik arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego (nie kardynała!) roboty Wita Stwosza. W katedrze pozostały ślady stylu romańskiego i wspaniałe krużganki gotyckie.

Gołąb, pod Toruniem. Kościół z XIV wieku.

Goluchów, pow. pleszewski. Zamek z

XIV w. starannie odrestaurowany, w końcu zeszłego wieku przez hr. Działyńską.

Gostyń, pow. krobowski. Kościół gotycki z wieżą 40 m. wysoką, wybudowany w XV wieku.

Inowrocław, posiada szpital, którego fundacja sięga r. 1268.

Jaworz, na Śląsku dolnym. Niegdyś była to stolica osobnego księstwa jaworskiego. Kościół parafialny z XIII wieku.

Jelenia Góra, (Hirschberg) na Śląsku pruskim. Jest to najbogatszy w piękno przyrody zakątek Śląska. Miasto założył Bolesław III w r. 1108. Posiada kościoły z XIV i XVI wieku.

Koźmin, pow. kościerski. Niegdyś własność książąt pomorskich, którzy ofiarowali ją r. 1258 Cystersom. Klasztor Cystersów w Pogutkach wydał przywilej na karczmę w Koźminie datowany r. 1405. Jest to pierwszy znany przywilej na karczmę.

Koźmin, m. pow. krotoszyński. W XIV wieku własność Macieja Borkowicza, wojewody poznańskiego słynnego z bogactw i rozbojów, którego Kazimierz W. na śmierć głodową skazał. Gdy brat Borkowicza Jan, dziedzic Koźmina bunt przeciw królowi

podniósł, poniósł karę śmierci, a Koźmin został miastem królewskim.

Ruiny zamku z czasów Kazimierza W. Kościół parafialny erygowany był już w X wieku, obecny, z XVII stulecia przechował z dawnych świątyń lichtarze z roku 1493, dzwon starożytny i nagrobki z XVI wieku.

Kościan, w Ks. Poznańskim, miasto pow. Kościół paraf. „fara“ zapewne istniała już w XIII w. zgruntu odbudowana jednak w XVI w., posiada z tych czasów nagrobki.

Koźle (Kosel) na lewym brz. Odry. Był tu już w XIV w. zamek murowany. Koźle i Sławęcice należały już w XIII w. do księstwa opolskiego, później przeszły w dom książąt na Oleśnicy, a w r. 1521 obwód kozielski znów się połączył z ks. opolskiem i odtąd los tegoż podzielił. Mała forteca ma dawne obmurowanie i część wysuniętych szaniec. Kościół paraf. wzniesli tu w XIII w. rycerze maltańscy. Konrad IV Biały ks. oleśnicki wznosił tu 1431 roku klasztor minorytów przerobiony na zbrojownię landwery.

Krobia, W Ks. Poznańskie. Kościół obecny pochodzi z XV wieku. Jednak co do poprzedniego kościoła drewnianego ist-

nieje legenda, że fundował go pod wezwaniem św. Idziego Władysław Herman, dopełniając ślubu uczynionego dla podziękowania Bogu, że mu żona, długo nieplodna, porodziła syna. Długosz jednak utrzymuje, że kościół był dziełem Piotra Dunina w XII wieku.

Kruświca, nad Gopłem. Pierwsza stolica powstającego państwa polskiego. Mieczysław I założył tu pierwszą katedrę biskupią, która istniała przez 200 lat i przeniesioną została do Włocławka. Kościół, obecnie kolegiata, zbudowany z kostek granitowych i piaskowca nosi na sobie ślady stylu XII wieku, dzieło zapewne Piotra Dunina, który rządcą był Kruświcy. Z biegiem czasu świątynia zatraciła wiele pamiątek.

Ruiny zamku wzniesionego niegdyś przez Kazimierza W. Na pagórku widać ośmioboczną, z cegły murowaną, basztę na podstawie granitowej, jest to tak zwana *Mysia wieża* czyli Wieża Popiela. Za Długosza świetność Kruświcy należała już do wspomnień.

Kwidzyn, (Marienwerder). Kościół ewangelicki obecnie, dawniej katedra upadłej dycezji pomerańskiej, tak jak obecnie

się przedstawia pochodzi z XIV w. Po kościele N. P. M. w Gdańsku, jest największym w Prusach, ma 286 stop długości. Z pod głównej, trzeciej wieży, w rodzaju baszty obronnej szły dwa nad sobą zbudowane ganki podziemne do pobliskiego zamku. W kościele znajduje się starożytna chrzcielnica z granitu.

Kynasz, (Śląsk dolny). Zameczek piastowski przebudowany przez Bolka I. Obecnie ruiny.

Lignica, miasto stołeczne niegdyś udzielnego księstwa a po Wrocławiu największe na Śląsku. Ród piastów książąt panujących, najdłużej przetrwał w Lignicy, wygasł dopiero na ks. Jerzym Wilhelmie dnia 21 listopada r. 1675. Śmierć jego stała się później powodem wojny 7-letniej, po której Fryderyk II L. do Prus przyłączył.

Kolegiata św. Jana zbudowana r. 1348 przez ks. Wacława, mieści w sobie wspólną kaplicę grobów książąt na Lignicy i Brzegu z rodu Piastowskiego, założona w r. 1677 przez Ludwikę, księżną Anhalt, małżonkę ostatniego księcia na Lignicy. Poprzednio zwłoki ich spoczywały w klasztorze kartuzów, lecz gdy ten w czasie re-

formacji zamieniony został na budynek gospodarczy, książę Fryderyk III kazał w r. 1548 zwłoki swych poprzedników włożyć w trumny miedziane i do grobów kościoła św. Jana przenieść. Kościół św. Piotra i Pawła (obecnie ewangelicki) z XIV w. Najstarożytniejszą, bo z XIII w. świątynią, jest kościół N. M. P. Zamek piastowski, (największy do XV w.) wznosił się niedaleko Bramy Głogowskiej. Dzisiejszy zamek w niczem starożytnego nie przypomina. Mieszkała w nim św. Jadwiga, księżna, na tę pamiątkę jedna z wież nosiła nazwę: „wieża Jadwigi“. Pod Lignicą d. 15 kwietnia r. 1241 padł w walce z Tatarami Henryk II, ks. wrocławski.

Lubiąż na Śląsku, pod Lignicą. Klasztor niegdyś cystersów założony w r. 1053 przez Kazimierza I mnichem zwanego, pierwotnie dla benedyktynów. W r. 1175 Bolesław Wysoki, ks. wrocławski bogato klasztor uposażył. W kościele różnymi czasami odnawianym mieszczą się groby: *Mausoleum Silesiorum principum et nobilium*. Pochowany tu Bolesław Wysoki (zm. r. 1210) i Konrad IV bisk. salcburski (zm. r. 1304).

W dawnym klasztorze mieści się teraz szpital obłąkanych.

Lubom, Śląsk, pow. raciborski. Kościół drewniany z r. 1303, w XVI w. restaurowany.

Lubowla na Spiżu. W spaniały zamek, obecnie dobrze zachowane jeszcze ruiny, z których roztacza się wspaniała panorama na Tatry. Baszta okrągła pochodzi z XIII w., reszta zamku odbudowana była po pożarze w XVI wieku przez Jana Bonara starostę spiskiego. W r. 1440 kard. Zbigniew Oleśnicki otrzymał Spiż w dzierżawę. Następnie Lubowla była siedzibą starostów, których kilku było z rodu Lubomirskich. Grobowce Lubomirskich w podziemiach kaplicy. Magnaci, których przodkowie tu leżą, mogliby zamek dzwignąć z ruiny i w nim zamieszkać.

Mikulów, na Śląsku górnym, pod Bytomiem posiada kościół z XV w. murowany.

Malborg stolica Krzyżaków, tyle w sobie wiąże wspomnień z czasów piastowskich i jagiellońskich, że należy poświęcić obszerniejsze wspomnienie historii zamku, dzisiaj odnowionego i zamienionego na rezydencję cesarza pruskiego. Ważniejsze wypadki

związane z przeszłością tego zamczyska podług artykułów p. Mathiasa Bersohna w „Kłosach“ (z r. 1882 i 1886), oraz monografji tego miasta z *Słownika Geograficznego* przez ks. Frydrychowicza, podają za artykułem O. Lech'a *).

Wiadomości historyczne o przynależności krain pomorskich do Polski sięgają czasów Mieczysława I, a jego następcy coraz bardziej wiązali je z krajem macierzystym. Fatalny postępek Konrada Mazowieckiego, który wezwał i obdarował zakon krzyżacki, nadał dziejom Pomorza odmienny kierunek i pociągnął dla tego kraju, ba i dla całej Europy, oplakane skutki.

Zagarniając to przemocą, to podstępem obludnym, coraz większe przestrzenie, umiejętnie wybrali miejsce na ognisko swych działań, budując w ciągu całego wieku twierdzę malborską. Stąd Nogat ułatwiał przystęp do zdobytych już na północowschodzie dzielnic; stąd prowadziły bezpieczne drogi na wschód południowy; stąd wreszcie łatwo przez Wisłę dostać się było można na Pomorze, dokąd wówczas właśnie zaczęli za-

puszczać swoje zagony. Obfitość wód zjednała temu miastu w czasach późniejszych miano „Wenecji północnej“.

Ozdobą miasta był i jest zamek, panujący nad całemi Żuławami, w którym rezydowali wielcy mistrzowie krzyżaccy od r. 1309 do 1457, a który w gotyku średniowiecznym zbudowano pono na wzór ówczesnego pałacu dożów w Wenecji.

W początkach zakorzenienia się zakonu w ziemiach pomorskich, twierdza malborska, jak i inne, składała się tylko z dużego drewnianego budynku, otoczonego wysokim wałem, szerokim rowem i palisadami. W czasie pomiędzy r. 1274 a 1283 przebudowano i znacznie powiększono zamek malborski, a użyto do tego po większej części bogatego i wybornego materiału budowlanego po zniesionej warowni na wyspie Zantir, przy cyplu montawskim. Owa warownia była wzniesiona podobno przez książęcia słowiańskiego Świętopelka, aby panować nad żeglugą na Wiśle. W r. 1251 Sambor, brat Świętosława, odstąpił krzyżakom w sposób nieprawny wyspę z warownią, a ci w r. 1280 fortecę znieśli i zrobili z jej materiałów pomieniony użytek. A jakie to

*) „Kurjer Warszawski“ z d. 15 czerwca r. 1902.

były materiały ówczesne, mamy dowód dziś jeszcze i czego nie zniszczono rozmyślnie, trwa dotychczas niespożyte, choć była to przeważnie tylko glina palona. Stąd już w wiekach średnich mawiano: *Ex luto Marientburg, Ofen ex saxo, ex marmore Mediolanum*.

W r. 1283 został już Malborg siedzibą konwentu z komturem na czele, a we wrześniu r. 1309 wielki mistrz Zygfryd von Feuchtwangen przeniósł do grodu nad Nogatem stolicę zakonu z Wenecji, gdzie znajdowała się od r. 1291. Wówczas też przebudowano zamek dla wygody nowych dostojników, i przebudowy, a częściej dobudowy, uczyniły już w pierwszej ćwierci w. XIV z dawnej warowni malborskiej gmach na owe czasy niezwykle obszerny.

Miedzy innemi wielki mistrz Werner von Orseln zbudował od strony kwadratowego dziedzińca wspaniałą, rzeźbioną wnęę wchodową, zwaną „złotą furką”; we wnęę tej, w r. 1330, sam marnie zginął z rąk mściwego zabójcy.

Ditrich von Altenburg (1335—1341) zamek bardzo rozszerzył; jemu też zawdzięcza warownia jedną ze swoich osobliwości:

oto na zewnętrznym murze czworobocznej wieży, przytykającej do kościoła, umieścić olbrzymi posąg Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus ze stiuku, zdala widoczny, a przez zab czasu do chwili obecnej prawie nienaruszony.

Winrich von Kniprode (1351 — 1382) wzniósł także wiele wspaniałych budowli, a między innemi wielki refektarz, słynną salę posłuchań wielkich mistrzów, gdzie też na cześć gości odbywały się uczty. Chociaż sala ta ma 15 metrów w kwadrat, jednak całe 16-żebrowe sklepienie palmiste wspiera się na jednym tylko granitowym filarze, mającym 1 1/2 stopy średnicy.

W jednej ze ścian tej sali nad kominem tkwi od r. 1410 kula działowa. Oto jej historia, wedle opowieści Długosza: Jagiello, oblegając po bitwie grunwaldzkiej, zamek malborski, słyszał o tej sali osobiwej. Znalazł się też na zamku pacholek, który królowi przyobiegał pokazać się z czerwoną czapką na głowie w oknie tej sali właśnie wtedy, gdy wielki mistrz i najznakomitsi rycerze będą tam zgromadzeni na radę. Gdy król umówiony znak ujrzał, kazał puszkarzowi wymierzyć działo w tę stronę, w

nadziei, że kula filar roztrzaska, a zapadające się sklepienie zebranych w gruzach po-grzebie. Kula o kilka cali chybiła.

Godzien też jest podziwu refektarz zakonny na trzecim piętrze, sala z 24 żebrowem sklepieniem palmisternem, spoczywajacem na trzech wysmukłych granitowych filarach. W tej sali jadano wspólnie, grywano w szachy i warcaby; tu wyprawiano uczty dla gości; tu zapewne odbył się sławny popis śpiewaków, przy którym wielki mistrz Winrych von Kniprode kazał ofiarować na szyderstwo Rixelowi, bardowi staro pruskiemu, śpiewającemu niezrozumiale dla krzyżaków pieśni—miskę zakrytą, zawierającą sto próżnych orzechów ze złośliwym wierszykiem..

W obrębie przedzamcza wznosi się baszta, dawniej zwana „okrągłą”, później (od końca XVI w.) — „maślankową.” W tej wieży umieścił Mickiewicz w swoim „Konradzie Walenrodzie” Aldonę; jako istotnie była tam przez długie lata zamurowana dobrowolnie błogosławiona Dorota, która urodziła się w Mątwach 1347 r., a ostatnie lata przepędziła w Kwidzynie i tam zmarła w r. 1394.

Wspomnimy tu jeszcze o jednej pamiątce. Obok sypialni wielkiego mistrza jest zbrojownia ze skarbczykiem przybranym; jest tam szafka w murze, w której chowano klejnoty najdroższe, zapisy i papiery najważniejsze. Dziś przechowuje się tam złoty, bardzo pięknie wyrobiony relikwiarz w kształcie małego tryptyku, który w bitwach był noszony na piersiach przez w. mistrza, jako *palladium* zakonu. Z tym relikwiarzem poległ pod Grunwaldem Ulrych von Jungingen, jak to wiernie odtworzył na malowidle mistrz Matejko. Chowano ów skarb przez wieki całe w skarbcu katedry gnieźnieńskiej. W r. 1822-im król pruski Wilhelm, będąc w Gnieźnie, ujrzał relikwiarz, przymówił się i dostał go w podarunku...

Nakoniec przytoczymy kilka dat i faktów, związanych z zamkiem malborskim.

W r. 1361-ym był w zamku więziony Klejstut i dzięki Alfowi, litwinowi rodem, giermkowi z przybocznej służby mistrza, uciekł z niewoli i po wielu trudach dostał się na Mazowsze, do córki swej, Danuty Januszowej mazowieckiej. Zdaje się, że Alf

dostarczył Mickiewiczowi niektórych szczegółów do powieści *Wajdeloty*.

W r. 1366-ym Kazimierz Wielki zwiędził Malborg i inne miasta pruskie.

W r. 1410-ym twierdza malborska wytrzymała dwumiesięczne oblężenie wojsk Jagielly i przeszła dopiero w r. 1457-ym, za Kazimierza Jagiellończyka, do rąk polskich. W. mistrz, Ludwik von Erlichshausen, przeniósł się do Królewca.

D. 8-go czerwca król wjechał do Malborka i w dniu następnym odebrał od uradowanych mieszczan hołd poddańczy w wielkim refektarzu zamkowym. Znaleźli się jednak wśród szlachty zdrajcy, którzy we wrześniu tegoż roku miasto i zamek krzyżakom wydali. Polacy oblegali znowu Malborg w r. 1458, ale nadaremnie, i dopiero podczas nowego oblężenia w r. 1460, dnia 6-go sierpnia, zamek się poddał.

Oblężenie to utrwalił farbami nieznanym artysta w lat mniej więcej 20 po samem wydarzeniu. Obraz ten, malowany na drzewie, odnalazł p. Mathias Bersohn w Gdańsku, w t. zw. „*Arthushofie*”, gdzie wisiał za szafami.

Środek obrazu zajmuje sam zamek w sta-

nie największej swojej świetności. Pierwszy plan obrazu zajmuje obóz polski w pełni życia i ruchu. Widzimy tam i Kazimierza Jagiellończyka, objeżdżającego obóz na białym koniu.

Pokój, zawarty ostatecznie między Polską a zakonem d. 19-go października roku 1466 w Toruniu, zwrócił jej całe Prusy Wschodnie i m. Malborg, zamek bowiem już od r. 1464 był w rękach Polski; reszta Prus stała się krajem lennym. Odtąd wielcy mistrze, a później margrabiowie brandenburscy występują na uroczystościach korony polskiej, jako jej hołdownicy.

Malborg stał się miastem głównem województwa malborskiego. W nim, na przemian z Grudziądzem, odbywały się sejmy powszechne ziem pruskich, t. zw. „generały”, pod przewodnictwem księcia biskupa warmińskiego. Mieszkanie wielkiego mistrza stało się mieszkaniem królów polskich, ilekroć do Prus przyjeżdżali.

W r. 1772 Malborg przeszedł pod panowanie królów pruskich. Zaraz w roku następnym obrócono zamek na koszary, a mieszczanie używali cegły i ciosów zamkowych do budowy domów. W r. 1785 król

pruski kazał w przepysznym jeszcze refektarzu wielkiego mistrza, urządzić przedziałnię bawełny. Z początkiem XIX w. królewsko-pruski budowniczy Gilly, wystąpił z projektem zupełnego zniszczenia zamku, lecz stanęły temu na przeszkodzie wojny napoleońskie. Prawie wszystkie godła, herby i napisy polskie nawet płaskorzeźby i kominiki, młot robotnika pruskiego potrzaskał ze szczerem.

Godny widzenia w Malborgu jest kościół św. Jana z XV w. Ratusz pochodzi z XIV w., domy i bramy miejskie również z czasów jagiellońskich.

Nissa, na Śląsku pruskim. Według Długosza miał tu Bolesław Krzywousty wznieść warownię na miejscu ubogiej wioski. Kościół farny z r. 1198 posiada starożytne nagrobki. Kościół św. Jakuba, jako kaplica, istniał już w r. 1015 a obecny kościół ewangelicki paraf. pochodzi z XIV w.

Z dawnych pamiątek przechował się ratusz z XV w. i stare bramy miejskie.

Niedzica, na Śpiżu. Ruiny zamku na górze u stóp której płynie Dunajec. Tutaj na zamku podług ugody w Lubowli zawartej, zostały wypłacone dla króla Zygmunta

przez Władysława Jagiellę pieniądze, za które Zygmunt zastawił Spiż.

Barbara Zapolya, córka namiestnika węgierskiego zaślubiona tu została w r. 1515 królowi polskiemu Zygmuntowi I.

Kościół parafialny z r. 1278; zamek pochodzi z XIV wieku.

Nowe Miasto, (Neumark) nad Drwęcą. Kościół zbudowany w r. 1325 przez Krzyżaków. W kościele mieszczą się liczne pamiątki i nagrobki. Przechowuje się też cudowny obraz N. M. P. Łąkowskiej, po spaleniu się kościoła w Łąkach tu przeniesiony. Stare mury miejskie w części są dochowane.

Oliwa, pod Gdańskiem. Słynne niegdyś opactwo Cystersów ufundowane podobno przez Subisława, pierwszego niezależnego księcia Gdańska i Pomorza po odłączeniu się tych prowincji od Polski. Działo się to w r. 1170, po przyjęciu przez księcia Chrześcijaństwa.

Pierwotny klasztor i kościół zgorzały, poczem wymurowany został w XIII wieku w stylu ostrołukowym, lecz uszkodzony przez gdańszczan ogniem i działami podczas oblężenia miasta przez Batorego, w XVI

wieku zgruntu wyrestaurowany, dotrwał do naszych czasów. Klasztor istniał przez lat 656, skasowany został w r. 1831. Opacj tutejsi uważani byli za pierwszych prałatów w Polsce. Tutaj w r. 1654 nastąpił zjazd Kazimierza Jagiellończyka z Karolem królem szwedzkim. (Oliwa ważną odgrywa rolę w historii Wazów w Polsce. Zygmunt III w r. 1587 zaprzysiął w kościele tutejszym „pacta conventa“, a d. 3 maja roku 1660 podpisano tu pamiętny traktat pokoju ze Szwedami).

W klasztorze zachował się refektarz z XVI w. i kapitułarz z XIV w. Ambona, rzeźby, ołtarze i pomniki godne widzenia. W jednym grobie złożono tu w r. 1577 kości książąt pomorskich, którzy pierwotnie nie w kościele, lecz w różnych miejscach na krużgankach pochowani byli. Cenne pamiątki z biegiem czasu zrabowane lub zniszczone zostały. Obecnie kościół klasztorny jest parafjalnym.

Ołobok, wieś na lewym brzegu Prosny w pow. odolanowskim. Istniał tu niegdyś klasztor Cystersek ufundowany w r. 1213 przez Władysława Odonicza. Kościół po klasz-

torny jest murowany, architektury gotycko-jońskiej. Od r. 1837 mieści się w nim parafia.

Opawa, (Śląsk austriacki). Należy do Morawji a nie do ks. Opolskiego i Polski, stąd ziemia Opawska, niedługo z Morawami podlega Polsce, a wogóle łączy się z dziejami monarchii czeskiej. Starożytny kościół w stylu gotyckim, z surowej cegły z XIII lub XIV wieku.

Opole, m. na Górnym Śląsku, dawna stolica księstwa. Pierwsi książęta śląscy mieszkający tu są: Bolesław I (zm. 1178), Jarosław (1201), Mieczysław (1211), Kazimierz (1230). W r. 1532 zmarł Jan II ostatni ks. opolski, a księstwo weszło w skład korony czeskiej a z nią pod władzę cesarzów. Prusy zabrały Opole wraz ze Śląskiem w r. 1740.

Podobno św. Wojciech miał tu przemawiać w r. 984 i założyć kaplicę. Obecny kościół św. Wojciecha wystawiony z muru przez ks. Bolka w r. 1307; w dawnym klasztorze Dominikanów mieści się obecnie gimnazjum. Klasztor ów z muru dźwignął ks. Władysław. Kościół szpitalny katolicki istnieje od r. 1400.

Z pamiątek przeszłości przechowały się resztki starego zamku, wzniesionego w początku XIII w. lecz zrujnowanego w w. XVII. Drugi zamek, na tak zwanej Pasiece, służący za mieszkanie książętom spłonał, w jego murach mieściły się władze rządowe.

Paczków na Śląsku, nad Nissą. Starożytna osada. Kościół z XV w. Kaplica św. Mikołaja na przedmieściu Dolnem, wystawiona była w r. 1240, wraz z klasztorem i szpitalem. Kaplica św. Jana (na cmentarzu) istniała już w XV wieku. Z zamku śladu nawet nie pozostało.

Paradyż, pow. międzyrzecki. Istniał tu z XIII w. klasztor Cystersów. Kościół w końcu XVIII w. rozebrany został i w miejscu jego wzniesiono inny. Dochował się obraz przedstawiający założenie klasztoru.

Peplin, pod Gdańskiem. Kościół i klasztor Cystersów budowany od XIII w. ukończony w w. XVI. Klasztor dużo cierpiał od żołdaków hussyckich i podczas wojen krzyżackich kilkakrotnie został złupiony. Dopiero pod rządami królów polskich od r. 1466 nastąpiła dla P. i dla całej ziemi pruskiej chwila spokoju. Klasztor na księ-

ga zmarłych wymienia Kazimierza Jagiellończyka pomiędzy dobrodziejami klasztoru.

Kościół paraf. cały z cegły wystawiony w r. 1418 przez Cystersów.

Obecnie kościół po-cysterski jest katedrą biskupstwa chełmińskiego

Pleszew. W. Ks. Poznańskie. Kościół paraf. murowany, zbudowany w XIV wieku.

Poznań, nad Wartą. Przez w. XII była tu stolica książąt wielkopolskich.

Fundatorami pierwotnego kościoła byli w r. 966 Mieczysław I i Dąbrówka.

W katedrze pochowani zostali: Mieczysław I, syn jego Bolesław Chrobry i Kazimierz Odnowiciel. Starożytną pamiątką bo osiemset lat liczącą po Bolesławie Chrobrym jest kościół N. M. P. na przedmieściu Wolliszewie. W kościele wiele pomników pochawszy od XIV w.

Kościół Bożego Ciała, gotycki, zbudowany został dla Karmelitów trzewiezkowych przez Władysława Jagiellę. Dwa inne kościoły z XV wieku.

Starożytny zamek odbudowany i wzmocniony przez Kazimierza W. obrócony obecnie na pomieszczenie sądu. Ratusz w stylu gotyckim wybudowany w XVI wieku.

Reichenstein, obwód jawornicki (Śląsk austr.) Na górze ruiny zamku bardzo sta-
rożytnego. Z rozległości wałów rozpoznać
można rozkład i ogrom zamku.

Rogoźno (Wielkopolska). Obecny ko-
ściół wystawiony był z cegły palonej w roku
1526. Kościół opinają szkarpy i zdobią
wieżyczkowate strzelnice. Sklepienie na-
wy głównej, rozpięte jest w gwiazdziste o-
strołuki. Kościół posiada starożytną bron-
zową chrzcielnicę. Długosz opisuje że tu-
taj bawił na zapustach w r. 1296 król Prze-
mysław z rycerstwem, o czem dowiedziawszy
się margrabiowie brandenburscy, zebrawszy
liczną zgraję, potajemnie, kiedy wszyscy
spali napadli na zamek i po krwawej walce
w sam popielec d. 8 lutego króla zabili; u-
czestniczyli w napadzie Zarębowie i Nałę-
czowie z poduszczeniu margrabiego Jana,
który był rodzonym siostrzeńcem króla
Przemysława, zrodzonym z jego siostry
Konstancji.

Rogoźno, wieś pow. grudziądzki. Kościół
paraf. św. Wojciecha, zbudowany w XIII
albo XIV w. z nieobrobionych kamieni pol-
nych ma ciężką, niską, wieżę czworoboczną.

W obszernej kruchcie mieści się ośmiobo-
czna kamienna kąpielnica.

Świdnica na Śląsku, regencja wrocław-
ska. Stolica niegdyś księstwa świdnickie-
go i jaworskiego, od r. 1326. W tym cza-
sie (do r. 1368) panuje Bolko II siostrze-
niec Kazimierza W.

Kościół paraf. podobno pierwotnie zbu-
dowany był przez Piotra Włast Dunina, o-
becny jednak, z kamienia fundowany jest
przez Bolesława (Bolka) pomiędzy r. 1330
—1353, wówczas też poświęcono go pod
wezwaniem św. Stanisława i św. Wacława.
Budowę wieży rozpoczęto w r. 1429. Ko-
ściół ma 254 stóp długości a wieża kościel-
na wznosi się na 327 stóp i jest najwyższą
(po wieży kościoła św. Elżbiety we Wro-
cławiu) na Śląsku. Ołtarz rzeźbiony z XV
wieku i pomniki godne widzenia.

Kościół św. Michała z XIII w. zamienio-
ny został w roku 1812 na dom prywatny.
Oprócz tego są dwa kościoły z XVI wieku.
W starożytnym ratuszu przechowywało się
malowidło ściennie z XV w. miecz i srebrny
puhar księcia Bolka. Słynne było w po-
łowie XIV w. piwo świdnickie.

Strzylów, na Śląsku pruskim pod Świ-

dnicą. Po śmierci Agnieszki wdowy po Bolku II ks. świdnicko-jawornickim S. zostaje w r. 1392 przyłączony do korony czeskiej.

Kościół paraf. z XIII w., wysoka ostrołukowa budowla. Jedna z dwu wież nieukończona (niższa).

W kościele znajduje się obraz cudami słynący, a pochodzący podobno z r. 1154 i przeniesiony do dzisiejszej świątyni z dawnego nieistniejącego już kościoła.

Kościółek św. Barbary konsekrowany w r. 1154.

Kaplica na cmentarzu z XV w. Kościół przy klasztorze benedyktynek z XII w. po kasacie klasztoru przerobiony został na magazyn.

. Jan Montanus, lekarz cesarski, syn miejscowego cyrulika, odkrył 1568 r. w górze św. Jerzego pokłady glinki żółtej i szarej (używanej do farb), której przypisywano lecznicze własności i sprzedawano w kawałkach, pieczęcią opatrzonych.

Starawieś, na Śpiżu. Kościół paraf. istniał tu już w XII w. Tutaj to w r. 1423 przybył Jagiello dla widzenia się z cesarzem Zygmuntem i w czwartą niedzielę po-

stu wyruszył pół mili od Czorsztyna na pole wsi Sromowiec nad Dunajcem, gdzie widział się z cesarzem.

Pokojem r. 1474 w Starejwsi zawartym ukończono spory o koronę czeską i węgierską, synom Kazimierza IV ofiarowane.

Starawieś (Altendorf), pow. raciborski. Kościół paraf. istniał tu jeszcze w końcu XIV w. Na wzgórzu stoi drugi kościół starożytny zwany u ludu „Matka Boża“, z obrazem N. M. P. czczonym jako cudowny. Przy krzyżujących się drogach stał ale pytanie czy jeszcze stoi *slup* pamiątkowy wystawiony z powodu dokonanego tu pogodzenia się ks. wrocławskiego Henryka IV z biskupem Tomaszem, który był się schronił do Raciborza.

Starogród, wieś pod Gdańskiem. W XIII w. stał tu zamek obronny zbudowany przez Krzyżaków, lecz rozebrany w końcu XVIII stulecia, a miejsce oznacza krzyż. Tutaj w kaplicy zamkowej przechowywała się głowa św. Barbary, obecnie znajdująca się w skarbcu, w Gdańsku.

Relikwia ta wr. 1242 zabrana była Świętopelkowi w Sartawicach i pozostawała w Starogrodzie do r. 1454.

Z dostojnych pielgrzymów należy wymienić w tym czasie: króla czeskiego Wacława, który otrzymał część tej relikwii i uwiózł do Pragi, gdzie ufundował kaplicę św. Barbary przy kościele św. Franciszka i Małgorzatę małżonkę Witolda W. Ks. L., która tu przybyła w r. 1440. Starogród w r. 1505 nadał król Aleksander biskupom chełmińskim.

Starogród, m. w Pomeranji. Starożytny kościół N. M. P. w stylu ostrołukowym z XIV w. dach b. wysoki. Dwie świątynie i ratusz z XVI w. Przechowywały się w części dawne mury miejskie.

Środa, W. Ks. Poznańskie. Kościół paraf. z cegły w stylu gotyckim wystawił w roku 1423 Mikołaj Kik, kanonik poznański i proboszcz miejscowy. W kościele i kaplicach znajdują się nagrobki z początku XVI wieku.

Strzelno, m. W. Ks. Poznańskie. Kościół paraf. pierwotnie zbudowany przez Dunina. Obecna świątynia z XVIII w. dochowała dawną kaplicę św. Barbary z krzyżowym gotyckiem sklepieniem wspartem na jednej kolumnie. Ta kolumna z ornamentacją romańską, wykuta z szaro-żółtego piaskowca,

pochodzi z pierwotnej budowy. Tablica erekcyjna, przedstawiająca Piotra Dunina Włastowicza oddającego model kościoła pod opiekę św. Anny i napis łaciński to również pamiątka z dawnej świątyni. Pierwotnie był to kościół norbertanek, nie norbertanów jak głosi drewniany nagrobek książąt kujawskich wystawiony tu w r. 1748 (z bałamutnym napisem). Na dziedzińcu klasztornym leżą trzy ogromne kamienie zwiezione z pól strzelińskich. Do jednego z nich, ze śladem odcisku koła przywiązana jest legenda, że na ten kamień przewalił się wóz wiozący św. Wojciecha, gdy zdążał na Strzelno ku Wiśle.

Przy kościele stoi kaplica św. Prokopa, obecnie „śpichrz“, budynek z XII w., zbudowany na podstawie koła. Wiązanie z kamienia, stała grubość ścian przeszło metr. Tablica erekcyjna, bez napisu, przedstawia trzy postacie. W środku Chrystus siedzący na tronie, do którego zbliża się od prawej strony młodzieniec podający model kościoła. Prócz tych zabytków znajduje się jeszcze jedna tablica nad wejściem do dawnej furty kościelnej, przedstawiająca w rzeźbie N. M. P. z dzieciątkiem Jezus, wo-

koło są postacie ludzkie, z których dwie dolne wyobrażają, jak się domyśla Łuszczkiewicz fundatorów ex voto, a reszta proroków. W kościele pochowane były w XIII wieku zwłoki żony ks. Kazimierza. Godne widzenia są rzeźby starożytne drewniane z XVI w. wyobrażające Stacje Męki P.

Kościół posiada cudami słynący obraz N. M. P. i krucyfiks a także duży zbiór relikwji. Z zabytków archiwalnych miejscowego klasztoru czynili publikacje prof. Ulanowski (19 dokumentów z lat 1212—1299) i dr. Kętrzyński. W r. 1419 bawił tu Władysław Jagiełło.

Świecie, pod Chełmnem, reg. kwidzyńska. Kościół paraf. św. Stanisława, którego prebiterjum pochodzi z początku XV wieku. W późniejszym kościele po bernardyńskim, wystawionym na miejscu pierwotnego kościoła św. Michała znajduje się cudowny obraz N. Marji Panny, malowany na płótnie, który przez jednego z kupców gdańskich, po przyjęciu reformacji, sprzedany został pewnemu szlachciwowi. Nowonabywca zawiózł obraz do Świecia, gdzie zaraz licznymi cudami zasłynął.

Zamek pochodzenia krzyżackiego z XIV

wieku, którego części wcale nieźle zachowane. Na czterech rogach wznosiły się okrągłe wieże. Jedna z nich ma 110 stóp wysokości, urządzono w niej na górnem piętrze strażnicę.

Szamotuły, w. ks. poznańskie. Obecny kościół paraf. pochodzi z XVI w. i posiada słynący cudami obraz N. M. P. Nagrobek Andrzeja z Szamotuł z r. 1511.

Zamek z basztą, z XVI w. niegdyś Szamotulskich. Nad drzwiami w sieni zamkowej rznęte są herby szlacheckie: Łodzia, Nałęcz i Korzbok, z napisem: Lucas de Gorka Cast. Posn. et Cap. maioris Poloniae 1518. Stojąca w dziedzińcu baszta zwana jest wieżą czarnej księżniczki. Nazwę tę tłumaczy legenda, że ową „czarną księżniczkę“ jest Halszka z Ostroga, córka księcia Eljasza i Beaty Kościeleckiej, poślubiona kniaziowi słuckiemu Szymonowi Olekowiczowi. Stąd wykradziona oddaną została w r. 1559 do Szamotuł Łukaszowi Górcze, który, gdy Halszka wzbraniała się żyć z nim w stanie małżeńskim, uwieził ją w baszcie zamkowej. Tu przesiedziała aż do śmierci Łukasza w r. 1573 a oswobodzona z tego więzienia, umarła w oblężeniu.

Inna wersja nazwę baszty wywodzi od córki dumnego dziedzica Szamotuł, która z czarnem na twarzy znamieniem przyszła na świat, przeto ojciec nie pokazując jej ludziom trzymał ją w baszcie. Z baszty idzie ganek podziemny do kościoła. Obecnie zamek jest jeszcze mieszkalnym.

Toruń. Kościół św. Jana Chrzciciela z XIII w. zbudowany przez Krzyżaków, w XIV i następnym wieku przybudowano jeszcze cztery nawy i wieżę. W kościele znajduje się starożytna z bronzu odlana chrzcielnica na kamiennej podstawie. Napis trudny do odcyfrowania, bo litery gotyckie źle zostały włożone w formę przeto i odlane zostały na opak. Obraz jeden przedstawia popiersie króla Jana Olbrachta, który zmarł tu d. 15 czerwca 1501 r., przyjechawszy odebrać hold od w. mistrza krzyżackiego. Tutaj złożono też serce i wnętrzości króla.

W kościele tym został ochrzczony w lutym r. 1473 Mikołaj Kopernik, znajduje się też portret astronoma ufundowany w roku 1580. Spiżowe płyty nagrobkowe z XIV wieku i dokumenty z w. XV oglądać można.

Drugim, godnym widzenia kościołem jest św. Jakuba na Nowym Mieście budowany

w r. 1309. Ciekawą swą budową, na zewnątrz ma wokoło muru napis wypukły gotyckimi literami, z cegły glazurowanej wypalanej. Tego rodzaju napisy są bardzo rzadkie. Zakończenie szkarp kościelnych w postaci cienkich słupów bardzo misternie się przedstawia. W XV wieku dobudowano po jednej nawie tak, że obecnie ma ich pięć. Organy kościelne zbudowane zostały w r. 1342.

Kościół N. M. P. na Starem Mieście, o strołukowy z XIV w., bez szkarpów z potężnymi oknami posiada stalle rzeźbione z XV wieku.

Ruiny zamku krzyżackiego zastanawiają swym ogromem. Część przebudowano na mieszkania. Piękny jest koniec zamku na łukach oparty. Dochowały się resztki murów miejskich i kilka z 28 niegdyś istniejących bram. Jedna z bram, 3-piętrowej wysokości bardzo pochylona, przebudowana została na kuźnię forteczną i mieszkanie.

Ratusz z XIV w. (pierwsze piętro i dół). Pod gmachem znajduje się piwnica cała sklepiona, opierająca się na jednym filarze podobnie jak w zamku malborskim. W mie-

ście znajduje się wiele budynków w stylu ostrołukowym. Śpichlerz z XV wleku.

Przy ulicy św. Anny Nr. 190 znajduje się dom jednopiętrowy, w którym d. 19 lutego r. 1473 urodził się Mikołaj Kopernik*).

Kazimierz Jagiellończyk zjechał do Torunia w lipcu r. 1452, gdzie król i mistrz zaprzysięgli pokój wieczysty. Miasta i stany pruskie nie mogły znieść dłużej ucisku Krzyżaków przeto w r. 1454 wygotowały akt wymawiający mistrzowi posłuszeństwo, a poddały się Rzeczypospolitej. Dnia 27 maja tegoż roku król Kazimierz Jagiellończyk na tronie wystawionym na rynku przyjął hołd miasta i szlachty.

D. 19 października r. 1466 Kazimierz Jagiellończyk i mistrz krzyżacki zawarli nowy traktat „toruński” mocą którego Prusy Zachodnie i Warmja przypadły Rzeczypospolitej, Prusy zaś Wschodnie pozostały jako lenne przy Krzyżakach.

*) Gniazdem rodowem Koperników jest prawdopodobnie starodawny majątek biskupi Koperniki pod Nisą na Śląsku. Dnia 3 lutego r. 1396 pradziad astronoma również Mikołaj został zapisany w Krakowie, w poczet obywateli miejskich. Portret Kopernika znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej, przeniesiony z Torunia w r. 1614.

D. 2 grudnia r. 1519 przybył król Zygmunt I do Torunia skąd wypowiedział wojnę siostrzeńcowi swemu w. mistrzowi Albrechtowi.

W Toruniu istnieje jeszcze pod zarządem miejskim szpital (przysłulek) dla 12 starców bez różnicy płci, którego fundacja sięga roku 1252, i od tego czasu bez przerwy znajduje się jużto pod zarządem Cystersek, jużto od r. 1312 do 1833 Benedyktynek. Po zniesieniu klasztoru władze świeckie zajmują się tą instytucją czynną od 655 lat.

Trzebnica, m. pow. regencji wrocławskiej. Kościół i klasztor niegdyś Cystersek, obecnie parafjalny. Fundacja uczyniona w r. 1202 przez ks. Henryka Brodatego i żonę jego Jadwigę, córkę margr. badeńskiego. Niektóre części kościoła i klasztoru przechowały swe ostrołukowe formy. W murach klasztornych mieści się obecnie dom po prawy. W klasztorze bywało po 100 i więcej zakonnic, do XVI w. przełożonemi bywały zwykle księżniczki z domu piastowskiego. Główną ozdobą świątyni są grobowce fundatorów, a więc księcia i księżnej, uznanej następnie za św. Jadwigę.

Po kanonizacji w r. 1267 wydobyto z

grobu kości książęnej i umieszczono w okazyjnym grobowcu ostrołukowym. Grobowce te nie istnieją, przechował się jednak w bocznej części kościoła pomnik bez napisu, będący pierwotnym grobowcem książęnej. Przedstawia on postać kobietą w całej osobie (w r. 1268 wykonany). Obecny sarkofag jest marmurowy w stylu rococo, w środku nawy kościelnej. Część wierzchnia czaszki zamknięta jest oddzielnie w srebrnym relikwiarzu.

Przed w. ołtarzem mieści się grobowiec Henryka Brodatego. Klasztor, jakkolwiek niemiecki, zostawał pod względem kościelnym w zależności od kościoła polskiego, jak i cały Śląsk.

Kościół ewangelicki, pierwotnie kaplica rzymsko-katolicka pod wezw. św. Piotra i Pawła, założona w r. 1139, od r. 1709 stała do ewangelików należy. Mieszczą się tam groby Piastów: ks. Przemyśława, najstarszego syna Konrada mazow. i Konrada (syna Henryka Brodatego i Jadwigi ks. holsztyńsko-oldenburskiej).

Trzemeszno, (Wielkopolska). Pierwotny kościół założony tu został z początkiem chrześcijaństwa w tych stronach. Obecna

świątynia zbudowaną została w XVIII wieku. O starożytności parafji przemawia skarbiec kościelny posiadający *piętnastorzędne* w Europie zabytki sztuki złotniczej średniowiecznej. Patrz rozdział traktujący o zabytkach w skarbcach. Wspomnienia o Trzemesznie drukowane były w „Przyjacielu Ludu” XVI tom.

Tczewo, pod Malborkiem, m. pow. w gdańskim obwodzie. Kościół par. św. Krzyża pochodzi z XIII w. jak świadczy o tem presbyterjum. Kościół posiada cenne zabytki sztuki z XV w. i relikwiarz z częścią drzewa Krzyża św. Kościół po dominikański z XIII w. od r. 1853 należy do protestantów. Przechowała się w przedsionku starożytna grobowa płyta kamienna, a w kościele dwa lichtarze i dwa pajaki ze średnich wieków.

Wrocław, (Śląsk). Katedra św. Jana z XII w. restaurowana i dobudowywana w wieku XV posiada posąg św. Jana Chrzciciela z XIII w., wiele cennych nagrobków. W katedrze groby Piastów (książąt śląskich). Grób Nankiera bisk. krakowskiego zm. 1341, który położył wielką zasługę w budowie teraźniejszej katedry na Wawelu.

Wiele kościołów z XIV, XV i XVI wieków. Wymienię: kościół św. Wincentego założony przez Henryka II ks. śląskiego w r. 1240, który w kościele tym został pochowany, miejsce oznacza sarkofag z XIV w.

Wdowa po Henryku II ks. Anna sprowadziła do Wrocławia Klaryski (Urszulanki). Kościół św. Idziego założony przez Piotra Własta w połowie XII wieku.

W mieście godny widzenia ratusz z XV wieku i kilka domów, których architektura wskazuje na XIV stulucie. Skarbce kościelne, wnętrza kościołów, Muzeum królewskie i Muzeum uniwersyteckie zawierają wiele cennych pamiątek z przeszłości miasta i całej dzielnicy.

Wronki, W. ks. Poznańskie, nad Wartą. Kościół i klasztor po-dominikański, fundowany w roku 1406 przez Władysława Jagiełłę.

Znin, W. ks. Poznańskie. Miasto to należało niegdyś do arcyb. gnieźnieńskiego. Obecny kościół paraf. w stylu ostrołukowym, wiślano-bałtyckiego budownictwa, pochodzi z XV w. Nawa przedstawia na zewnątrz prostokąt z 4-ema okrągło wzniesionymi strzelnicami.

Władysław Jagiełło często tu bawił. Szpital istniał tu, założony przez miasto, w 1519 roku.

Żegań, m. pow. Śląsk pruski. Kościół paraf. niegdyś kanoników reguły św. Augustyna z XIII w. Klasztor posiadał swą własną kaplicę św. Anny dotąd istniejącą. Zamek, budowla nowsza.

Znam, pod Bernem. Kaplica zamkowa z XII lub XIII w. Kościół św. Mikołaja z XV w. piękne, starożytne *tabernaculum*. Ratusz z wieżą, pochodzący z 1450 roku.

SPROSTOWANIE

dat książąt niektórych z rodu Piastów, podług tablic genealogicznych Oswalda Balzera, odnosi się do I tomiku niniejszego dziełka „*Pamiętki po Piastach i Jagiellonach*“ do rozdziału V: „Grobowce i wizerunki Piastów i Jagiellonów“.

Mieczysław II zmarł nie 1038 a w 1034 r.

Rykza żona Mieczysł. II zm. nie 1057 a w 1063 r.

Władysław II syn Krzywoustego zm. nie 1146 a w 1159 r.

Ks. Adelajda byłaby córką nie Kazimierza I ale Kazimierza ks. kujawsk. i łęczyk. zm. 1291 r. chociaż inne źródła podają Adelajdę Domicellę jako córkę Kazimierza Sprawiedliwego. Balzer „*Adelajdę*“ córkę Kazim. Spraw. zalicza do „*rzekomych*“ Piastów.

SKOROWIDZ

miejscowości najbardziej godnych uwagi*)

- Brzeźnica* miejsce urodzenia Długosza.
Bychowa, dwa synody kalwińskie.
Chęciny, kopalnia marmuru z XIV w.
Chroberz, pomniki Tarnowskich z XVI w.
Czerwińsk, groby ks. mazow. i Bolesł. Kędzierzawego.
Drzewica, społeczny portret kard. Maciejewskiego.
Gostynin, zmarł tu na zamku car Wasil Szujski.
Grójec, miejsce urodzenia Skargi.
Iwanowice, miejsce urodzenia ks. Kordeckiego.
Janów, miejsce śmierci na zamku tutejszym biskupa Adama Naruszewicza.
Jedlińsk, zabawa lud. „ścięcie śmierci w kusy wtorek”.
Jędrzejów, miejsce śmierci błog. Wincentego Kadłubka.
Kulisz, miejsce śmierci wielu Piastów, tamże pochowani.
Kłodawa, szkoła rymotwórstwa i wymowy w XVI wieku.
Kowal, miejsce urodz. Kazimierza W.
Kozienice, miejsce urodz. Zygmunta I.
Koźminek, szkoła wyższa dla Braci Czeskich w XVI w.

*) Szczegóły patrz w Słowniku pod odpowiednią miejscowością.

- Lublin*, starożytne freski w kościele powiżytkowskim.
Olkusz, kopalnie srebra z XVI w., miejsce zamieszkania św. Jana Kantego.
Opatów, freski w kolegiacie, pomnik Szydłowickiego.
Płock, groby wielu Piastów. Starożytny szpital.
Raków, gniazdo „Socynianów”, drukarnia i szkoła arjańska.
Rawa, szpital erygowany w XIV wieku.
Sandomierz, wiele starożytnych budowli. Portal romański przy kościele św. Jakuba ma 700 lat.
Sulejów, wspaniałe ruiny opactwa.
Ujazd, wspaniałe, olbrzymie ruiny.
Warka, groby Piastów mazowieckich.
Warszawa, groby ks. Mazowieckich w katedrze.
Włostów, miejsce chrztu błog. Kadłubka.
Zawichost, groby Piastów.
-
- Knyszyn*, (pow. białostocki) miejsce śmierci Zygma. Augusta.
Kowno, starożytne gmachy dobrze dochowane.
Łuck, starożytna synagoga
Troki, na Litwie, miejsce śmierci Witolda W. Ks. Lit.
Wilno, groby Jagiellonów. Starożytne budowle.
-
- Gródek*, pod Lwowem, miejsce śmierci Wład. Jagiełły. Tu w kościele tarnym złożono serce króla.
Kraków, uniwersytet 500 letni. Groby królów polskich. Starożytne budowle.
Krosno, w Jasielskiem, oryginał obrazu św. Kazimierza Jagiell.

Lwów, Kazim. W. fundacji zamek i kościoły.
Olesko, w Galicji, starożytny zamek, w którym urodził s.ę Jan Sobieski.
Sniatyn, w Galicji. Niedaleko jest wieś Łuzany, starożytna cerkiew, przez Witolda W. Ks. L. zbudowana.
Wiśnicz, w Galicji. Dobrze dochowany okazały zamek Kmitów.
Żółkiew, w Galicji. Groby rodzinne Żółkiewskich

Brzeg, na Śląsku) Wspaniałe i starożytne
Berno, na Morawach) świątynie.
Elbląg, Prusy Zachodnie. Cbrzeielnica z XIV w.
Frauenburg, niedaleko Elbląga, miejsce spoczynku Mikoł. Kopernika.
Gdańsk. Starożytne budowle. Jeden z największych kościołów.
Gniezno. Relikwie św. Wojciecha w katedrze.
Legnica i Lubiąż, na Śląsku, groby licznych książąt z rodu Piastów śląskich.
Malborg, dzieje zamku obsz. rnie podane.
Olwa, pod Gdańskiem, pochowane tu prochy książąt pomorskich.
Poznań. Groby pierwszych królów polskich.
Świdnica, Śląsk. Olbrzymi kościół św. Stanisława i św. Wacława, wieża wysoka.
Strzelno, w poznańskim. Groby książąt kujawskich.
Toruń. Oryginalna budowa kościoła św. Jakuba.
Trzebnica, pow. wrocławski. Relikwie św. Jadwigi. Groby Piastów śląskich.
Wrocław. Groby Piastów śląskich.

WYKAZ

osób w pracy tej wspomnianych.

Adelajda córka Kazim. Anna Eleonora ż. Kiejs. Spraw. 71. 72, 195. 117.
Agnieszka ż. Bolka II 182. Anna c. Kazim. Jagiel. 154.
Albrecht 49, 50. Anusz ks. 17.
Aldona żona Kazim. W. Anna ż. Henr. II 194.
 103, 136.
Aleksander Jagiell. 40, 60, Baliński 28.
 111, 117, 123, 124, 184. Balzer Oswald 195.
Aleksandra siost. Wł. Jagiełły 97. Bareccy 131.
Aleksander hosp. Mołdaw. Barbara Zapolja ż. Zygm. I 140, 175.
 144. Barbara Radziwiłłówna 67,
Alf 171. 109, 149.
Andrzej z Szamotuł 187. Baryczko ks. 104.
Andrzej bp. pozn. 82. Baryczkowie 92.
Anna ks. Mazow. 11, 18, Bereśniewicz Aleks. bp. 101.
 53, 91, 94.
Anna ż. Jagiel. 49, 67. Berkowicz Maciej 25.
Anna Jagiellonka 53, 66, Bersohn Mathias 166, 172.
 99, 117. Bielski Marcin 52.

Bogorja Jarosław 33.
 Bogumił błog. 90.
 Bogusław syn Eryka pomors. 154.
 Bolesław Chrobry 11, 23, 41, 60, 111, 148, 179.
 Bolesław Śmiały 83, 112.
 Boles. Krzyw. 23, 35, 61, 73, 76, 80, 133, 156, 174.
 Bolesław Kędzierz. 15, 40, 64.
 Bolesław Wstydl. 6, 10, 37, 45, 76, 81, 126, 128, 134, 143, 145, 146, 149.
 Bolesław Pobożny 9, 24.
 Bolesław ks. Mazow. 44, 97, 99.
 Bolesław I śląski 177.
 Bolesław II Łysy 152.
 Bolesław III 160.
 Bolesław Wysoki 164.
 Bolek ks. śląski 152, 163, 177, 181.
 Bolesta 64.
 Bona 12, 13, 18, 45, 54, 55, 71, 91, 99, 110, 117, 122, 143, 147.
 Bonar Jan 46, 47, 165.
 Bonar Seweryn 46, 47.
 Borkowicz Maćko 24, 160.
 Borkowicz Jan 160.
 Budny Szymon 114, 115.
 Burzyński bp. 74.

Chodkiewicz Aleks. 119.
 Chodyński Stan. ks. 101.
 Chrzanowska Zofia 147.
 Czarniecki Stef. 88.
 Czartoryscy 47
 Czetwertyński 107.

Danuta ks. Mazow. 171.
 Dąbrówka 159, 179.
 Ditrich von Altenburg 168.
 Długosz Jan 11, 12, 26, 45, 75, 98, 113, 135, 140, 142, 146.
 Dorota błog. 170.
 Drzewicki Maciej bp. 16.
 Dunin Alojzy 48.
 Dunin Piotr 14, 22, 26-29, 52, 79-81, 102, 103, 158, 162, 181, 184, 185, 194.
 Dygasiński Adolf 7.
 Działyńska 160.

Eljasz hosp. Mult. 138.
 Elżbieta ż. Kazim. W. 30.
 Elżbieta siostra Kazim. W. 11.

Emanuel II 120.
 Eryk VII 24.
 Esterka 25, 51.
 Eufemja ks. Mazow. 13.

Falczewski Jerzy bp. 119.
 Ferdynand I 46, 64.

Feuchtwangen Zygfryd 168.
 Firlej Piotr 22.
 Firlej Mikołaj 37.
 Firlej Jan 46.
 Focjusz 113
 Fryderyk II 163.
 Fryderyk III ks. lign. 164.
 Frydrychowicz ks. 166.
 Fukierowie 92, 94.

Gawarecki ks. 62.
 Gedeon bp. 25.
 Gedyminowie 121.
 Gertruda ż. Ziemow. 77.
 Głogowski Paweł 65.
 Giżowie 92.
 Giżanka 109.
 Golanczewski Zbylut bp. 99, 101.
 Gozdawa Krystyn 65.
 Górka Łukasz 187.
 Grot Jan bp. 20, 68.
 Gruszczyński Bartł. 21.
 Gryfowie 22, 31, 143, 150.
 Grzegorz z Lubrańca 38.
 Grzegorz XIII 89.
 Grzymiśława ż. Leszka 67, 76, 104.

Habsburgowie 49.
 Habsburg Stefan 151.
 Halszka z Ostroga 187.
 Helena ż. Alek. Jagiel. 120.
 Henryk ks. sand. 48, 71.

Henryk ks. mazow. bp. 60.
 Henryk ks. wrocł. 153.
 Henryk Brodaty 66, 191, 192.
 Henryk II 164, 194.
 Henryk IV 79, 183.
 Henryk Waleyzysz 84.
 Henryk z Rogowa 144.
 Herbert Krzysztof 127.
 Hozyusz kard. 155.
 Hrehor ks. nieśw. 114.

Iwan Gieorgiewicz 35.
 Iwan ks. nieśw 114.
 Iwanko 144.

Jacek Odrowąż św. 111, 124.
 Jadwiga królowa 37, 74, 98, 114, 121, 129, 132, 134, 144, 145.
 Jadwiga ks. śląska św. 132, 164, 191, 192.
 Jan Kanty św. 48.
 Jan z Steżycy 84.
 Jan ze Skrzynna 59.
 Jan z Dukli św. 127.
 Jan bp. suf. włocł. 100.
 Jan Olbracht 131, 138, 141, 150, 188.
 Jan III Sobieski 142
 Jan Chrystjan śląski 152.
 Jan ks. Finlandji 122.
 Jan margr. brand, 180

Jan II ks. opolski 177.
Jan II ks. na Żeganiu 158.
Janusz Mazow. 41, 52, 53.
76, 109.
Janusz Starszy 44, 91, 92
Janusz ks. Oświęcim. 97,
141.

Jarosław śląski 177.
Jarosław bp. 89.
Jaruntha Jan 84.
Jasieńscy 88.
Jerzy śląs. 153
Jerzy III śląs. 152.
Jerzy Wilhelm 163.
Jerzy ks. czes. 159.
Jolanta ks. błog. 24.
Judyta ż. Bol. Chrobr. 159.
Jutta błog. (ks. Sangershan-
sen) 155.

Kadłubek Wincenty błog.
23, 102.

Kaindl dr. 156.
Kallimach 140.
Karol szwedzki 176.
Karol Ferdynand Waza bp.
60.

Katarzyna ż. Zyg. Aug. 109.
Katarzyna siostra Zyg. Aug.
122

Kazimierz Odnowiciel 164,
179.

Kazimierz Spraw 9, 39, 51,
85, 104, 126, 128, 130,
142, 145.

Kazimierz W. 6, 9, 12, 21,
24, 27—34, 39—41, 45—
48, 54—60, 66—69, 73—
77, 83—86, 96—98, 103,
104, 110, 124—128, 131—
133, 136—140, 147, 155,
160—162, 179.

Kazimierz Jagiell. 30, 54,
67, 106, 113, 118, 120,
122, 129—131, 136—
141, 148, 153, 158, 159,
172, 173, 176, 179, 190.
Kazimierz Jagiellończykw.
113, 122, 136.

Kazimierz ks. Mazow. bp.
60.

Kazimierz ks. Sieradzki 78.
Kazimierz ks. Maz. syn Bo-
lesł. 90.

Kazimierz ks. Oświęcim.
130.

Kazimierz I śląski 177.
Kazimierz II ks. Cieszyń-
ski 156.

Kętrzyński dr. 186.

Kiejstut ks. litew. 171.

Kik Mikołaj kan. 184.

Kinga św. 145, 146, 149.

Kiszkowie 96, 114.

Klemens VII 38.

Kłokocki Kazim. 118.

Kmita Piotr 149.

Kochanowski Jan 35.

Koloman ks. halicki 129.

Komorowscy 151.

Konrad Mazow. 7, 10, 13,
16, 18, 22, 40, 65, 66,
76, 79, 97, 103, 126, 166.
Konrad II 15, 158.

Konrad ks. na Czersku 51.

Konrad IV Biały 161.

Konrad IV bp. salcburski
164.

Konrad von Jungingen 68

Konstancja ks. głogow. 146.

Konstancja córka Henr. III
180.

Kopernik Mik. 101, 157,
188, 190.

Kordecki Aug. 21, 93, 97.

Kościeleczy 80, 187.

Koszycey 43.

Kossowski Piotr bp. 100,
101.

Kraska Katarzyna 30.

Kurowski Mikołaj 40.

Lambert bp. 103.

Łanckorońscy 102, 136.

Lech. O. 166.

Leszek Biały 72, 103, 128.

Leszek Czarny 52, 73, 75,
77.

Leszczyński Rafał 57.

Leszczyński bp. 90.

Lubomirsey 8, 142, 149,
165.

Ludwik węgierski 8.

Ludwik ks. śląski 153.

Ludwik von Erlichshansen
172.

Ludwika Anhalt ks. na Li-
gnicy 163.

Ładysław z Gielniowa
błog. 91.

Łaski Jan bp. 38.

Łaszcze 38.

Łuszczkiewicz Wład. 186.

Maciej bp. włock. 99.

Maciejowski Samuel bp. 10,
16.

Maciejowski Bernard 12.

Maksymiljan I 49.

Maksymiljan arcyks. 31.

Małgorzata ż. W. Ks. L. 184.

Marja ż. Eljasza wojew.
mult. 130.

Matejko Jan 154, 171.

Meriay 71

Męcińscy 17, 127.

Michał syn Zyg. Kiejst.
118.

Mickiewicz Adam 170, 172.

Mieczysław I 34, 38, 58,
73, 159, 162, 179.

Mieczysław II 195.

Mieczysław III 23, 29,
33, 153.

Mieczysław śląski 177.

Minsey 44.

Mniszechowie 8, 69, 109.

Mogilnicki 116.
 Montanus Jan 182.
 Muszkat Jan bp 81.
 Myko 144.
 Myszkowscy 17.

Nałęcz Wincenty bp. 19.
 Nałęczowie 180.
 Nankier bp 141, 193.
 Naruszewicz Adam bp. 22.
 Nasutowicz Jan 42.
 Nawojowski Piotr 139.
 Noskowski Andrzej bp. 61,
 62.
 Noskowscy 57.

Odraważe 86, 87.
 Odraważ Jan bp. 15, 28,
 56, 133, 139.
 Odraważ Mikołaj 23.
 Oleśniccy 89
 Oleśnicki bp. 48, 159.
 Oleśnicki Zbigniew kard.
 9, 21, 28, 73, 79, 165
 Olekiewicz Szymon ks. słuc-
 ki 187.
 Olgierd 112, 113.
 Ossoliński Krzysztof 89.
 Ostrogscy 146.
 Ostrogski Konstanty ks.
 116.
 Ostroróg 30, 31.
 Ostyka Hrehory 120.
 Otton III 159.

Otton z Pileczy 138.

Panczałka Mikołaj 92.
 Paweł de Kiernozia 26.
 Paweł z Przemankowa bp.
 32, 77.

Pawlikowscy 139.
 Pełka bp 81.
 Pileccy 46, 55.
 Piotr wojew. Mołdawski
 137, 141
 Piotrkowski Piotr ks. 55
 Pius VI 26.
 Pocyon 71.

Połubiński Wasyl 19.
 Poniatowski Stan. 140.
 Poniatowski Michał bp. 60.
 Popiel Wincenty bp. 100,
 101
 Potoccy 138, 150.
 Prażmowski Adam bp 61.
 Pretficz Bernard 147.
 Pronobis Jędrzej ks. 92.
 Przerebski Jakób 24.
 Przemysław król 180.

Przemysław syn Konr.
 Mazow 192

Protasiewicz Walerjan bp.
 122.
 Pubrbach 122.

Rabsztyński Jan 30.
 Radziwiłł Mikołaj 109
 Radziwiłł Janusz 118.

Radziwiłł Mik. Sierotka 114,
 115
 Radziwiłł Mikołaj Czarny
 116.

Radziwiński Melchior 65
 Rafał z Proszowie 56.
 Rej Mikołaj 23.
 Rixel 170.
 Rozdrażewscy 30.
 Różyce Piotr 32.
 Rudomin Dusiatyn 115.
 Kulikowski Ed. 111
 Rupniewski Stefan bp. 119.
 Ryksa 195.

Salomonowicze 46.
 Salomea św. 79
 Salomea c. Leszka B. 129.
 Sambor I ks. gdański 157.
 Sambor brat Świętosława
 167.

Sanguszkowie 110.
 Sangershansen ks. (Jutta
 błog.) 155

Sapieha Jan 27.
 Sapieha Paweł 75.
 Sara 135

Sewoska 71.
 Sieciech 76.
 Sierpski Adam 65.
 Skarga Piotr 19, 75, 115,
 137.
 Skirgajło 112, 144.
 Służewscy 82.

Smoliński Józef 35, 36.
 Sobek Stanisław 82.
 Sobocki Tomasz 82.
 Sołtyk bp. 79.

Sołtykówna Anast. 33.
 Spytko 32, 144.
 Stanisław św. bp. 50, 83,
 104, 131, 133.
 Stanisław ks. Mazow. 41,
 76.

Stefan Batory 54, 117,
 175
 Stefan h. Pobóg bp. 60.
 Stefan W. wojew. wołoski
 140, 138, 148.

Strzemińczyk Piotr 83.
 Stwosz Wit 154, 159
 Subisław ks. gdański 157.
 Syski ks. 64.

Szafrańcowie 58, 76.
 Szamotulscy 187.
 Szembek Jerzy bp. 59.
 Szreński Aleks. bp. 59, 61.
 Szydłowiecki Krzysztof 49.
 Szujski Dymitr 18.
 Szujski Wasil 18.

Tulko Józef dr. 35, 36.
 Tarło Stanisław 8.
 Tarnowscy 13, 28, 127, 146,
 147.
 Tarnowski Nikodem bp. 128.
 Tarnowski Jan 141, 143.
 Tęczyńska Dorota 84.

Tęczyński Jan 30, 32.
 Tęczyński 148.
 Tomasz bp. z XIV w 183.
 Tomicki Piotr bp. 26.
 Toporezczyce 68.
 Trojden ks. Mazow. 90.
 Twardowski 96.
 Tyszkiewicz 116, 122.
 Uchański bp. 84, 89.
 Uchański 88.
 Ulanowski prof. 186.
 Ulrich von Jungingen 171.
 Wacław ks. czeski 140.
 184.
 Wacław ks. lign. 163.
 Wanca Jan 129.
 Warszucki Stan. 46.
 Wasil Ciemny 118.
 Wawrzyniec z Targowa 92.
 Werner bp. 64.
 Werner von Orseln 168.
 Wielogłowski Ignacy 83.
 Wieliczko 116.
 Wierusz Bernard 97.
 Wierzbicka Piotr 143.
 Wierzynek Mikołaj 134, 149.
 Wilhelm Jerzy ks. śląski
 152, 163.
 Wilhelm I 171.
 Winczakiewicz 17.
 Winrich von Kniprode 169,
 170.

Witold W. Ks. L. 21, 36.
 105, 106, 111—122, 138,
 144.
 Władysław Herman 61.
 130, 133, 134, 162.
 Władysław II 195.
 Władysław Łokietek 11.
 47, 68, 77, 79, 98, 131,
 132, 157.
 Władysław Jagiełło 14, 15,
 19, 24, 31, 35, 36, 41,
 57, 67, 68, 73, 74, 78,
 83, 97, 102, 103, 105,
 106, 109, 112, 113, 114,
 120—122, 126, 127, 131,
 134, 137—140, 144, 145,
 148, 169, 172, 175, 179,
 182, 186, 194, 195.
 Władysław Warneńczyk
 11, 78, 126, 138, 145.
 Władysław ks. Opolski 8,
 15, 177.
 Władysław ks. Łęczycki
 33.
 Władysław ks. Mazow. 20.
 Władysław ks. Rawski 69.
 Władysław Odonicz 176.
 Władysław śląski 156.
 Władysław z Oporowa bp.
 50.
 Włodkowa 125.
 Włodek 46.
 Wojciech św. 133, 159,
 177, 185.

Vogel Zygmunt 62.
 Wojciech z Brudzewa 10.
 Wojno 116.
 Wserecz Wawrzyniec dr.
 61, 62.
 Wydzga 126.
 Wyhowski Aleks. bp. 119.
 Zajaczek 34.
 Załusey 57.
 Zamoyski Jan 11, 110.
 Zamoyscy 104.
 Zarębowie 180.
 Zaremba Mikołaj 88.
 Zbigniew 77.
 Zborowscy 89, 135.
 Zborowski Marcin 32.
 Zborowski Andrzej 83.
 Zderoda 154.
 Zebrzydowscy 135.
 Ziemowit Starszy 13, 104.
 Ziemowit 13, 77, 83.
 Ziemowit III 69.
 Ziemowit ks. na Liwie 33,
 125.
 Zofia królowa 58, 78, 127.
 Zółkiewscy 150.
 Zygfryd von Feuchtwangen
 168.
 Zygmunt Stary 6, 30, 40,
 74, 107, 117, 119, 128,
 131, 132, 136, 138—
 141, 147, 150, 175, 191.
 Zygmunt August 41, 88,
 91, 109, 122, 125, 132,
 146, 147, 149, 158.
 Zygmunt Kiejstutowicz 117.
 Zygmunt III 122, 155, 176.
 Zygmunt cesarz 113, 140,
 145, 174, 175, 182.

66456

8264

3303

TREŚĆ.

Dedykacja	str. 2
Słowo wstępne	3
Pamiętki w Królestwie Polskiem	6
Pamiętki na Litwie i w gub. Cesarstwa	105
Pamiętki w Galicji i W. Ks. Krakowskiem	125
Pamiętki w W. Ks. Poznańskim na Śląsku, Spizu i Bukowinie	152
Sprostowanie	195
Skorowidz miejscowości najbardziej god- nych uwagi	196
Wykaz osób w pracy tej wspomnianych	199

*Za uszkodzenie książek
nieodnotowane na l. i karton
odpowiada czytelnik.*

